

ERDÉLY VISZONYA

A

PORTÁHOZ ÉS A RÓMAI CSÁSZÁRHOZ

MINT MAGYAR KIRÁLYHOZ

A NEMZETI FEJEDELEMSÉG KORSZAKÁBAN.

IRTA

DR. VAJDA GYULA,

KEGYESRENDI ÁLDOZÁR.

KOLOZSVÁRT,

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1891.

I.

Tárgy és cél.

Azon örvendetes haladás daczára, melyet a nagymérvű kutatások folytán az utóbbi évtizedek alatt magyar nemzeti történet-irodalmunkban észlelhetünk, közben-közben nagy hézagok is tűnnek eléink; van még sok, föl nem derített, meg nem állapított esemény, közkérdés, történetrész.

Ezek közé tartozik történetünknek e tanulmányba foglalt kérdése is, mely eddig tűzetesen tárgyalva s pragmatikailag megírva nincs; pedig Erdélynek egy nagynevű fia, gróf Mikó Imre már 1856-ban melegen szólalt föl mellette, sőt egyik könyvében lényeges adatokat is szolgáltatott hozzá.¹⁾

De nem csodálkozhatunk azon, hogy irodalmunkban a kérdés nem került napirendre; mert a minő nagy és fontos ez, épen oly kényes is. Jelesebb történetíróink véleménye sem azonos ez ügyben. Egy részök az erdélyi fejedelmet a nemzeti királyság hajótöréséből kimenekült kis magyar királynak, Souverainnek; Erdélyországot sorsáról szabadon rendelkező, független államnak tartja.

Azon írók, kik e függetlenségi fölfogásnak hívei, a fejedelmi korszaknak, s név szerint Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek bölcseségének és sikerrel vívott harczainak tulajdonítják a XVI. és XVII. század vészai és üldözései elől a lelkiismeretszabadságnak, nemzeti nyelvnek és irodalomnak, s a magyar alkotmánynak megmentését, bekövetkezett jobb időkig föntartását.

Ezek talán attól féltek, hogy a dolognak tisztázása nemzeti megállapodott véleményeket s csaknem meggyőződéssé vált hitet oszlat el és szüntet meg.

¹⁾ Erdélyi történelmi adatok. Kolozsvártt, MDCCCLVI. II. köt. 309—349. II.

Történetiróink másik része az erdélyi fejedelmet Souserainnek, török pártfogolta hűbéresnek, s a Római császár mint magyar király alattvalójának, vagy legalább tőle függésben levőnek hiszi.

Ezen álláspont hívei az említettük fejedelmeket — az osztrák történetirók álláspontjával egyezően — forradalmároknak, a magyar király ellen lázadóknak tartják, s a nemzeti fejedelemséget szívesen István koronájával és a magyar államegységgel szemben jogtalan állapotnak, sérelemnek ítélik.

Ők talán attól tartottak — mi egyébként tudományos vitában föl sem tehető — hogy az első álláspont híveinek neheztelését vonják magukra.

Én a föltett kérdést pártállás foglalása nélkül, a kort illető újabb kutatások, a nemzetközi jog, a magyar alkotmány s ama másfél századnak, a meddig a nemzeti fejedelemség fennállott, uralkodó politikai és diplomatiái viszonyainak útmutatása nyomán kísérlem megfejtetni.

Nem tagadom, hogy becsvágyamat képezi a sikeres feleletadás ezen kérdésre; de ha a cél nem is érem el, talán azon használsz tanulmányomnak, hogy nálam avatottabb fog vállalkozni Erdély története ezen íratlan részének megvilágítására.

II.

Erdély önállósága az Árpádok korában.

Hazánk ezredéves főnállása óta Erdély kétszer volt önálló: először a X. században, Árpád fővezér, másodszor a XVI—XVII. században, János Zsigmond választott király és fejedelem s az utána következő fejedelmek alatt.

Tanulmány-tárgyam a második önállóság korszaka; de mivel az első sok tekintetben összefügg az utóbbival, nem ugyan az eredeti források alapján, hanem csak a rendelkezésemre álló, sokak által kérdés alá vont forrásokat és segédeszközöket használva, szükségesnek tartottam vázlatilag s kiegészítésképen ennek történetét is adni.

A honfoglalás alatt Töhötöm, Árpád fölhatalmazása alapján nemzetsége hadával Erdélybe nyomult, s azt elfoglalta.¹⁾ Erről értesítvén Árpádot, kérte, hogy e területet a maga és utódai számára megtarthassa. E kérelem teljesülését bizonyítja az, hogy a székelyek földjének kivételével — kiket Árpád saját nemzeti szerkezetők- és függetlenségükben meghagyott — Erdélyben több mint egy századon át Töhötöm, s az ő nemzetségéből származott vezérek uralkodtak.²⁾

A magyar nemzet beléletében alig egy századdal mai hazájában megtelepedése után két fontos változás történt. Géza fejedelem halála (997.) után fia, a keresztény nevelés- és műveltségben részesült István ült a fejedelmi székbe, ki éles eszével belátta, hogy a nemzet létének veszélyeztetése nélkül a törzsszerkezet és az ősvallás tovább nem tarthatók fenn; ennél fogva mindjárt uralkodása kezdetén azon volt, hogy a már Géza által megingatott államszerkezetet átalakítsa, s a régi kormányformához és az ősvalláshoz ragaszkodó nemzeti pártot megtörje.³⁾

Koppány somogyi törzsfőnek 998. évi fölkelése sietteté e tervek foganatosítását. A kereszténység befogadásának szükségességétől áthatva, maga a bölcs fejedelem, István állott a térítés élére; apostoli buzgalmának következménye, hogy a magyar egyház szervezve, s a magyar nemzet rövid idő alatt a római egyház híve lett.⁴⁾

E közben a kormányforma átalakítását sem téveszté szem elől. Koppány fölkelése és legyőzése folytán belátták a törzsfők is, hogy az egyeduralmú keresztény államok közepette a törzsszerkezettel párosult fejedelemség tovább nem állhat fenn, s István meggyőzte őket arról, hogy a nemzet megmentését csak a pogányságnak a kereszténységgel való kibékülése, kormányformájuknak a szomszéd államokéhoz alakítása eszközölheti.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője. 27. fejr. — Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 72. l. — U. az: Erdély a vezérek korában. L. Erdélyi Múzeum Almanachja, 1857. 27—28. ll. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 11. l. — Virág Benedek: Magyar Századok. I. köt. 17. l.

²⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 11—14. ll. — Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 72. l. — Kővári László: Erdély történelme. I. köt. 40. l.

³⁾ Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 411—412. ll.

⁴⁾ U. az, u. ott, 432—433. ll. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 14. l. — Szalay László: Magyarország története. I. köt. 68. l.

Ezek után István fényes követséget küldött Rómába, kérve a szent széket, mint legfőbb egyházi hatalmat, hogy eddigi intézkedéseinek megerősítése mellett fogadja a magyar nemzetet az egyház kebelébe, s a polgári alkotmány átalakításának szentesítéséül adjon neki királyi czímet és koronát.¹⁾

Az európai keresztény államok lakói, kiket oly hosszú időn át folyton zaklattak a magyarok betöréseik által, óhajtották fölvételésüket a keresztény népcsalád tagjai közé; az ifjú III. Ottó római császár is óhajtotta, hogy rokona István, ki II. Henrik bajor herceg leányát, Gizellát birta nőül, — királyi czímet kapjon. De a pápa, II. Sylvester is belátta az előnyöket, melyek a magyarok megtéréséből az egyházra háromlanak, s így nem csoda, hogy István kérelmét az 1000. évi márczius hó 27-én kelt bullájának kiadása által teljesítette.²⁾

Midőn a pápa által követeinek átadott szertartási mód szerint ugyanazon évi aug. hó 15-én István megkoronáztatott, nemcsak királylyá lett, hanem egyszersmind az önálló magyar egyház fejévé; Magyarország pedig — minthogy a koronázási szertartás a római császár és a pápa beleegyezésével történt, mi ezen kor felfogása szerint minden új állam alakulásához megkívántatott — az európai államrendszerben mint legitim, azaz önálló és független királyság foglalt helyet.³⁾

Az István által birodalmában végrehajtott eme fontos átalakítások nem maradhattak Erdélyre következmények nélkül. A kereszténynyé lett magyar nemzetnek érdekében állott, hogy az erdélyi rokonok is a római egyház hívei közé sorakozzanak; az új kormányforma pedig szükségessé tette, hogy ezen önálló terület szorosabb kötelék által kapcsolassék a magyar királysághoz.

¹⁾ Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 435. l.

²⁾ Kerékgyártó Árpád: Magyarország művelődésének története. I. köt. 486—487. ll. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 14. l. — A bulla latin szövegét l. Fejér György: Cod. dipl. I. 274—280. ll.; magyar szövegét s a bulla hitelességét illető adatokat pedig: Virág Benedek: Magyar Századok. I. köt. 52—55. ll. — Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 441—443. ll. — Szalay László: Magyarország története. I. köt. 71—78. ll. — Horváth Mihály: Az első esztergomi érsek. I. Századok, 1868. évf. 7—8. ll.

³⁾ Kerékgyártó Árpád: Magyarország művelődésének története. I-ső köt. 487. l. — Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 440—444. ll. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 14. l.

István kettős célját békés úton igyekezett valósítani; tértőke- küldött Erdélybe, s fölszólította anyjának — Saroltának — unoka- testvérét, II. Gyulát, mondjon le az ősi hitről, s alkalmazkodjék a loigok új rendjéhez.¹⁾ Az erdélyi vezér azonban nem tudott roko- rának reformjaival megbarátkozni, s mindent elkövetett, hogy biro- lalmába azok elől az utat elzárja.²⁾

E törekvésből István nem minden alap nélkül azt következ- ette, hogy II. Gyula azon kapcsot, mely Erdélyt egy századon át az anyaországgal egybe tartá, nem csak gyengíteni, hanem birtoká- rak függetlenítése által teljesen szétszakítani akarja.³⁾ Az elszakadás ehetősége mellett attól is tartott a király, hogy a különböző hit- vallásnál fogva az anyaország e kapcsolt részével ellenséges viszonyba juthat, mely okok miatt csak kedvező alkalomra várt, hogy Erdélyt illető terveit valósíthassa.⁴⁾ Erre okot maga II. Gyula vezér szolgál- tatott az által, hogy fegyvert fogva, a tiszai részekre ütött; István haddal ment ellene, s legyőzvéen és elfogván őt, családjával együtt Magyarországra szállította.⁵⁾

Gyula volt Erdélynek utolsó örökös vezére, mert midőn István az Árpádok családjából származott Zoltánt erdélyi vajdává nevezte, ez és utódai nem voltak többé független fejedelmek, hanem a magyar király helytartói, s a magyar államhatalomnak végrehajtó közegei.⁶⁾

Igy szűnt meg Erdélynek első, tovább mint egy századon át tartott önállósága. Tanulmányom tulajdonképeni tárgyával e korra vonatkozó két kérdés van még szoros összefüggésben, t. i. minő ok- ból önállósíttatott Erdély? s miben állott ezen önállóság?

Béla király névtelen jegyzője a 14. fejezetben így szól az er- dőelvi föld elfoglalójáról: «Töhötöm, Harka atyja, a mint hogy for- télyos ember vala, midőn kezdette hallani a lakosoktól az erdőelvi

1) Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 16. l.

2) Szalay László: Magyarország története. I. köt. 80. l.

3) Kövári László: Erdély történelme. I. köt. 51. l.

4) Szalay László: Magyarország története. I. köt. 80. l.

5) Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 16. l. — Szalay László: Magyarország története. I. köt. 80—81. ll. — Béla király névtelen jegyzője, 27. fej. — Virág Benedek: Magyar Századok. I. köt. 64. l. — Kézai Simon Mester: Magyar Krónika. II. fej. 1. §.

6) Kövári László: Erdély történelme. I. köt. 52. l. — Horváth Mihály: Magyarország történelme. I. köt. 125. l. — Szabó Károly: Erdély a vezérek ko- rában. L. Erdélyi Múzeum Almanachja, 1857. 33. l.

föld jóságát, — — — arra kezdte áhítani, hogy ha lehető volna, azt magának és maradékainak megszerezné, mi úgy is történt azután.»

Névtelenünk ezen adatából az következtethető, hogy Erdély önállóságának keletkezési oka Tökhötömnek birtokszerzési törekvéseiben, s hatalom- és dicsvágyában rejlik. Minthogy azonban e foglalás és annak a Tökhötöm nemzetsége általi birtoklása, — mint főlebb említve volt, — Árpád, sőt valószínűleg a nemzetgyűlés beleegyezésével történt; e következtetést az, ki a honfoglalás részleteivel tisztában van, el nem fogadhatja.

Biborban született Constantin azt írja Árpádról, hogy: «fejedelemségre termett.» A görög császár e dicsérő nyilatkozatát fényesen igazolta Árpád nem csak az által, hogy az etelközi hazából kiszorított és sokáig hontalanul bolygó magyarjainak új, állandó hazát szerzett: hanem főleg az által, hogy bölcs intézkedéseivel annak ezredéves főnállását lehetővé tette.

Oroszországon, Galiczián és Lodomérián, tehát ellenséges területeken át jöven az új haza elfoglalására: e tartományok lakóinak minden előzékenysége daczára is örömmel fogadta a székely testvérnép csatlakozási ajánlatával kínálkozó alkalmat arra, hogy őket a magyar nemzet tagjává avatván, s eddig bírt területök békés birtokában meghagyván: bennök hű szövetségeseket, s országukban biztos védőfalat szerezzen a háta mögött hagyott népek netáni támadása ellen az előre látható nagy küzdelmekkel járó honalkotás ideje alatt.

Ha Szabó Károlynak «A magyar vezérek kora» című e korra nézve történetirodalmunkban páratlan munkáját olvasva, figyelemmel kísérjük a magyar történet egyik legnagyobb fontosságú részletének, a honfoglalásnak eseményeit, arról győződünk meg, hogy a honszerzésnek hét évi időszaka alatt Árpád nagy vállalata biztosítására az ügyes diplomatiái fogások mellett nem mulasztá el, véletlen támadások ellen, a szükséges óvó intézkedéseket is megtenni. Azt is látjuk, hogy minden új szerzeményt részint az itt talált, részint az általa épített új váraknak őrséggel való ellátása által igyekezett biztosítani, mely várak egyszersmind a további hadműködések támaszpontjaiul szolgáltak.

E jól kigondolt — s mint hazánk ezredéves főnállása bizonyítja — jól végre is hajtott honfoglalási munkálatokat Árpád vezette; ezek alapján föl kell tennünk róla, hogy a kor politikai ese-

ményeivel is tisztában volt, tudta, mi történik az általa megszállott területen, s az elfoglalandó haza közvetlen szomszédságában.

Az sem kerülhette el figyelmét, hogy azon nyugtalan népra (besenyők), mely miatt a magyarság kénytelen volt ázsiai székhelyét elhagyni, Erdély észak-keleti részén tőszomszédá lett. A veszélyes szomszédság, s a honfoglalási működés biztosítása tették szükségessé, hogy az erdélyi hegyszorosok védelme a székelyek mellett egy erős, népes magyar törzsre bízassék; ebből kifolyólag a fővezéri hatalmat e törzs fejének, Tőhötömnek kezébe kellett lenni, hogy az a veszély pillanatában teljhatalmúlag intézkedhessen. Ennek oka az egész X. században meg volt, s így az intézkedésnek is meg kellett maradni, melynek folytán a vezéri hatalom e századon át a Tőhötöm nemzetségét illette.¹⁾

Föltett kérdésünkre az előadottakból vont következtetés adja a világos feleletet, hogy: Erdély önállóságának oka őseink azon törekvése volt, hogy a birodalom keleti határait biztosítsák esetleges betörések ellen, a mi nem egyéb, mint egy, a honvédelmi rendszer keretébe vágó, előrelátó intézkedés.

Tehát a szükség bírta őseinket arra, hogy védelmi tekintetből az ország egy részét bizonytalan időre külön főnök alá helyezték; az események további folyamából látni fogjuk, hogy ez által tétetett le a 150 évig tartott második időkori önállóságnak alapja.

Tanulmányom tárgyának érdemleges megfajtására nézve nagy jelentőséggel bír azon kérdés is: milyen volt e korban Erdélynek önállósága?

Az eddig mondottakból bizton következtethető az, hogy Tőhötöm és utódainak főnöksége alatt az anyaországtól elkülönített államterület alakítottatott Erdélyből, de hogy Magyarország és e tartomány között mily kapcsolat létezett közjogilag, s minő hatalomkörrel vezérkedett itt Tőhötöm és nemzetsége, erre nézve történetíróink véleménye elágazó.

Béla király névtelen jegyzője egész általánosságban csak így szól: «Tőhötöm pedig az naptól fogva azon földet békével és boldogan bírta, sőt maradéka is a szent király, István idejéig.»²⁾ Szalay

¹⁾ Kerékyártó Árpád: Magyarország művelődésének története. I. köt. 142--143. ll.

²⁾ 27. fejr. ugyanott adja a Tőhötöm családjából származott vezérek családfáját.

László szerint: «Tuhutum és utódai, úgy látszik, majdnem függetlenül kormányzották Erdélyt.» ¹⁾ Horváth Mihály sem mond ennél többet, következő szavaival: «Töhötöm itt a maga nemzetségét megtelepítvén, ezentúl majdnem független vajdájává lett a tartománynak.» ²⁾ Ezzel teljesen azonos Kővári László állítása: «Erdély felett a Tihó vezér utódai vezérkedtek, még pedig az anyahontól igen csekély függéssel.» ³⁾

Szilágyi Sándor már részletesebben szól a dologhoz, bár az előbbiekkal azonos eredményt állapít meg a következőkben: «Töhötöm itt önálló uralmat alapított — — — Árpád engedelmével. A köztük levő viszonyon ez keveset változtatott, s az egész aligha volt egyéb annál, hogy Töhötömnek több függetlensége és hatalma volt, mint társainak, a többi nemzetségeknek.» ⁴⁾

Ezen adatokból következik, hogy e korban Erdély nem képezett egy, Magyarországtól teljesen független, önálló területet, s a Töhötöm nemzetségbeli vezérek nagyobb függésben állottak a központi magyar kormánytól, hogysen Erdély egy, például németországihoz hasonló külön fejedelemséggé alakulhatott volna.

A kör eseményei is meggyőznek erről. A honszerzésre indult magyarnak ereje természeti értelmességében, életrevalóságában, s nemzeti egységes szerkezetében rejtett, melyek alapján intézkedések, s Erdély önállósítása öntudatos volt.

Történeti emlékeinkből látjuk, hogy Árpád tetteit nem csak hadvezéri, de államférfiúi öntudatosság is jellemzi; nem ennek tulajdonítható-e azon eljárása is, hogy az ország felosztásában kezdettől fogva ügyelt a nemzetségeknek a fejedelemre nézve könnyen veszélyessé válható, a nemzeti egységet lazító hatalma korlátozására?

Ha ezt elismerjük, lehető lesz Erdély önállóságát körvonalozni. Szilágyi Sándor így indokolja: «Árpád az új hazát e nehezen védhető birtokkal túlterhelni nem akarta; azonban az ország kicsinyisége — mert a székelyek földjére nem terjedt ki — biztosítá, hogy az önállóságának egyetlen alapját a Magyarországgal való barátságban fogja föltalálhatni.» ⁵⁾

¹⁾ Magyarország történelme. I. köt. 80. l.

²⁾ Magyarország történelme. I. köt. 34. l.

³⁾ Erdély történelme. I. köt. 44. l.

⁴⁾ Erdélyország története. I. köt. 11. l.

⁵⁾ U. ott, I. köt. 11. l.

Az eljárás törvényes voltának bizonyítása végett halljuk az etelközi vérszerződés második pontját: «Valami jót munkáikkal szerezhetnek, senki közülök ki ne legyen zárva belőle.» ¹⁾ Erdély közös szerzemény volt, s minthogy e területet Töhötöm, illetőleg az ő vezérlete alatt, az ő nemzetségének hada hódította meg; Árpád csak a törvény idézett pontjának tett eleget, midőn az új szerzeményt a hetedik magyar törzsnek adta osztályrészül.

E törzs a vérszerződés által tagja volt a magyar nemzeti testnek, minél fogva Töhötöm s vezérutódai nem is gyakorolhatták másként a kormányt, mint Árpád s fejedelmi utódainak fölsősége alatt, a nemzet köztörvényei szerint; mert a szerződés ötödik pontja, mely így hangzik: «Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódaiból esküjük állapotjait megakarná szegni, átok alá legyen vetve mind örökké», — a teljes függetlenségnek lehetőségét is egészen kizárta.

De részletes bizonyítékokkal is bírunk arra nézve, hogy Erdély Magyarországnak saját területe, s épen nem külön állam volt. Maga a cél, mely miatt ősaink szükségesnek tartották itt külön fővezérség szervezését, mutatja a függő helyzetet. Ily bizonyíték továbbá az, hogy Taksony fejedelem 948-ban I. Gyula erdélyi vezért Konstantinápolyba küldötte kezesül, s 998-ban István a lázadó Koppány hullájának egy részét itt függesztette ki; végül ugyan ő, mint király, 1002-ben követelte II. Gyula erdélyi vezértől, hogy a keresztény hitre térjen. ²⁾

Vajjon az erdélyi vezérek türtek volna-e ily intézkedéseket, ha nem lettek volna meggyőződve arról, hogy az illetőknek eljárása jogos?

Az előadottak alapján a második kérdésre a felelet ez: A X. században teljesen önálló, független államot nem képezett Erdély, hanem mint kapcsolt rész, alá volt rendelve Magyarországnak.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője, 5. fej.

²⁾ Katona István: *Historia critica primorum Hungariae Ducum.* 395. 716., 719. ll.

III.

Erdély önállósága a XVI – XVII. században.

A XI. század második évében, II. Gyulának bukásával, Erdélynek új korszaka kezdődik. Egyesítettén a magyar közbirodalommal, királyaink helytartók által kormányozták azt, kiket, ha a királyok fivérei vagy épen fiai voltak, herczegnek (Duces) neveztek; ha pedig e kitünő méltóságra valakit a magyar nemesség soraiból emeltek, vajda címet viselt.¹⁾

A királyi herczegek közül némelyek a magyar királyok nevében s akarata szerint kormányoztak, mások ellenben azokkal megosztva bírták a főhatalmat, de fölségi jogokat mindnyájan gyakoroltak; a vajdáknak közvetlen feladata volt az ország törvényeit végrehajtani s a királyok parancsait és rendeleteit foganatosítani. Ebből következik, hogy a királyi herczegek, kik többnyire királyokká lettek, a vajdánál nagyobb hatalomkörrel bírtak ugyan, de azért ők sem voltak teljesen függetlenek, mert a királyok az ő kormányzási idejük alatt is befolytak Erdély ügyeibe, sőt azok intézkedéseit néha visszavonták vagy megsemmisítették.²⁾

Függő helyzetükre mutat az is, hogy Erdély helyett néha más tartomány kormányára helyeztettek át királyaink által. A vajdák, mint királyi helytartók, a fölségtől neveztetvén ki, a magyar kormányzat keretébe tartozott állásuk; hely- és szavazatjoggal bírtak a magyar országgyűlésen, s tagjai voltak a kir. udvari főtörvényszéknek.³⁾

¹⁾ Az Árpádok alatt 12 királyi herczeg s 16 vajda kormányzósága fordul elő Erdély történetében. Benkő: Gen. Trans. I. köt. 165. 168—170. II. Kővári L. Sz. Imrét is az erdélyi herczegek közé számítja, (Erdély történelme. I. köt. 59. l.), de Benkőnél nincs megemlítve. — A vegyes korszakból egy 1351-ben kelt oklevél I. Lajos király fivérét, Istvánt is «dux Transsilvanus»-nak nevezi. Katona: Hist. Crit. Tom. X. 17. l. — Zápolya Jánosig 69 vajda, s 54 al-vajda neve és kormányzási éve van Benkőnél: Gen. Trans. I. köt. 168—172. és 196—198. II.

²⁾ A kir. herczegek fölségi joggyakorlatára mutat a nemesítés és jószágadományozás, mely utóbbi jogot a vajdák is bírták. Sigism. Kósa: De publica Partium Transilvanarum administratione civili atque militari sub Wayvodis. Viennae. 1816. 43. l. 33. §. — IV. Béla elsőszülött fia — István herczegnek egy birtokügybeni intézkedését semmisíti meg. Katona: Hist. Crit. Tom. VI. 375. l.

³⁾ Sigism. Kósa, i. m. 75. l. — Math. I. Decr. VI. Anni 1486. Art. 68. §. 3. Uladisl. II. Decr. I. Anni 1492. Art. 42. §. 3.

De annak daczára, hogy Erdély mindkét rangbeli kormányzó-
ának állása a királytól függött, nagy hatalom volt kezökben, s még
nagyobb, t. i. az ország elszakítása- és önállósítására vágytak. E
örekvés létezésének elég bizonyítéka az, hogy egynek-egynek kor-
mányzási ideje rendszeren nem sokáig tartott, mit alig magyarázha-
tunk másként, mint hogy királyaink a kormányzók gyakori változ-
tatása által akarták elejét venni a tartomány elszakadása — és ön-
állóságának.¹⁾

Igaza van Szilágyi Sándornak, hogy: «Az első önállóság nyo-
mai Erdély történetében örökre megmaradtak; sem elfoglaltatása s
összecsatoltatása Magyarországgal, sem félezredes együttlét nem tö-
rölhették el.»²⁾ Mint láttuk, az Árpádházi hercegek sem feledték
el s folyton függetlenségre vágyódtak; a vegyes korszak vajdái pe-
dig a hercegek által fölkeltett függetlenségi vágyat tovább fejlesztették.

Igy történt azután, hogy az önálló szervezet gondolata egyre
jobban előtérbe nyomult, míg végre Erdély vajdájából Magyarország
királya lett, kinek uralkodása alatt a második korszakbeli önállóság,
melynek a történetírás az «Erdélyi nemzeti fejedelmi kor-
szak» nevét adta — így készült lassanként elő.

Az 1526. aug. 29-ki mohácsi csata után Zápolya János erdélyi
vajda és Ferdinánd ausztriai főherczeg személyében egyszerre két
királya lett a magyar nemzetnek. A társkirályok hosszas harczát és
sikertelen alkudozásait az 1538-ban február hó 24-én Nagy-Váradon
kelt, s 42 pontból álló béke megszüntette ugyan; de annak ki nem
hirdetése, s némely pontjainak bizonytalan értelme, — melyekben
az erdélyi önálló nemzeti fejedelemség alapja volt letéve, — a felekben
kételyt hagyott fön, s újabb és újabb viszályokra adott állandó okot.

E béke VII. pontjában ugyanis ki volt kötve, hogy míg János
király él, Erdély az ő birtokában és hatalma alatt marad; a X. pont-
ban pedig nem elég világosan az volt kimondva, hogy ha Jánosnak
fia lesz, ez annak minden ősi és szerzett, vagy ezentúl szerzendő
javait öröklj.³⁾

¹⁾ Eder ad Felmer, 207. 1. III. Regimen politicum.

²⁾ Erdélyország története. I. köt. 12. l.

³⁾ A VII. pont eredeti szövege: «Transsylvania vero sub ditione potesta-
teque Serenissimi Joannis Regis permanente, et hoc vita eius durante.» A X.
pont szövege: «Si Serenissimum Dominum Joannem Regem, Dei benignitate, filium
habere contigerit, totum patrimonium — — tam paterna et haereditaria, quam

Zermegh¹⁾ János egykoru történetíró azt írja, hogy ki volt kötve, hogy ha János király fiat hagy hátra, Ferdinánd és örökösei atyja minden várait Erdélylyel együtt adják vissza annak kezébe. ¹⁾

A Zápolyák egyik híve, Brutus, azt állítja, hogy ő azon korban élt magyaroktól hallotta, hogy Erdély is János király örökségéhez számított, melyet törvényes örökösei birjanak. ²⁾ A Ferdinánd-párti író, Istvánffy Miklós is azt mondja, hogy meg volt határozva, hogy ha János király fiú örököst hagy hátra, Erdélyország legyen annak birtokában. ³⁾

Ezen idézetekből világosan kitűnik, hogy már János király egyengeti Erdélynek Magyarországtól különválására az út; de a míg ő élt, addig az elszakadás nem történt meg, mert ő haláláig egész Magyarország királyának tartotta magát, sőt e jog tényleg túl élte őt.

Állításunk történeti bizonyítéka az, hogy Zápolya Jánosnak 1540. júl. 21-én történt halála, s sept. 15-én Székesfehérvárt a királyi sirboltba temettetése után a Rákos mezején nagy számmal egybegyűlt urak és nemesek csecsemő fiát, János Zsigmondot magyar királylyá választották; s Izabella, az özvegy királyné ezután egy ideig fiával és egész királyi tanácsával nem Gyulafehérvárt, hanem Buda várában, mint a kiskoru király jogos birtokában lakott, kinek Erdély a tordai országgyűlésen 1541. júl. 22-én, mint magyar királynak esküdt hűséget. ⁴⁾

etiam per suam Maiestatem acquisita, aut legitime acquirenda — — — in filium suae Maiestatis devolvi et condescendere debeant, devotaque et derivata habeantur ipso facto.» Bethlen Farkas: *Historia de Rebus Transsylvanicis*. I. köt. 242, 246. II.

¹⁾ *Historia Rerum Gestar.* 72. l. «Si Johannes filium post se relinqueret; illi omnes arces paternas Ferdinandus, aut haeres eius, una cum Transsylvania redderet et assignaret.»

²⁾ Bethlen Farkas: *Historia de Rebus Transsylvanicis*. I. köt. 247. l. «Brutus autem asserit, se ab Hungaris illius seculi audivisse, quod Ferdinandus ad paterna bona Transsylvaniam quoque adiecisset, quam legitimi Joannis heredes possiderent.»

³⁾ *Regni Hungarici Historia*. XII. köt. 128. l. «Si Joannes ducta uxore masculum haeredem relinqueret, Transylvania eius ditionis foret: ac Joannis arces paternae omnes illi restituerentur.»

⁴⁾ Magyarország 1849-ben és 1866. után. 20. l. — Szilágyi Sándor: *Erdélyország története*. I. köt. 280. l.

Zápolya János halála után Erdély, második korszakbeli önállóságára az első tényleges lépés az volt, hogy özvegyétől 1541-ben Budát a török elvette; Izabella a budai királyi palotából fiával sejt. 5-én távozott s Lippán, később Gyulafehérváron választotta székhelyét.¹⁾ Ez időtől fogva Erdélyt az özvegy királyné és fia nevében Frater György kormányozta 1551. júl. 19-ig, a mikor Izabella az országot szerződésileg átadta Ferdinándnak, s maga, fiával együtt Kassára, majd Oppelnbe, s onnan Lengyelországba költözött.²⁾

Ferdinánd uralma, ki alatt vajdák kormányoztak, 1556-ban végződik, mely évben a szászsebesi országgyűlésen az erdélyi Rende által János Zsigmond újból fejedelemmé választatott, s a királyi anya fia nagykorúságáig a kormányzásra meghivatot; Petrovich Péter pedig Erdélybe jöveteléig helytartóvá nevezetett.³⁾

Ezen országgyűlés végzéseiben van a második lépés megtéve az erdélyi nemzeti fejedelmi korszak alakulására.⁴⁾ Midőn a Kolozsvárra gyűlt Rende János hercegnek, mint fejedelmöknek hódoltak, s a kormányt, míg nagykorúvá lenne, Izabellának kezébe adták; Erdély egysége Magyarországgal, melyért Frater György annyit fáradott, s melynek maga is áldozatává lett — hosszú időre föl-bomlott.⁵⁾

A kétfelé szakadásra kevéssel II. Szolimán halála előtt, 1566-ban történt a harmadik nevezetes lépés, a ki Athnámé, vagyis külügyi okmány által biztosítja Erdélynek a szabad fejedelmválasztást, kötelezván magát ebben, hogy az erdélyi s tiszántúli magyarországi Részek Rendei által választandó fejedelmet megerősíti.⁶⁾

¹⁾ Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve. III. rész. 70. lap. ²⁾ U. az, u ott, 73—74. II.

³⁾ Gr. Mikó Imre: Erdélyi történeti adatok. II. köt. 357. l. — Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek I. köt. 570. l.

⁴⁾ A választásra vonatkozó határozat így szól: «Ez mái napon a mi urunk gyermekét, a János király fiát vettük magunk fejedelméül és királyául egyenlő akaratból, kinek az ő méltósága szerint minden hívséggel, mint urunknak, leszünk, vagyunk is. De miglen ő felségét mind asszonyunkkal ő felségével egyetemben méltósága szerint közinkbe béhozhatjuk: ő felsége képében tesszük Petrovich Péter urunkat.» Gr. Mikó Imre: Erdélyi történeti adatok. Kolozsvárt, 1856. II. köt. 357. l.

⁵⁾ Hatvani Mihály: Rajzok a magyar történelemből. Toldalék: Erdély állapota Frater György halála után. 489. l.

⁶⁾ Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. 79. l. —

Igaz ugyan, hogy az erdélyi Rendek a szabad fejedelemválasztási jogot csak 1571. máj. 25-én gyakorolták először; de az előzmények alapján bátran mondható, hogy az erdélyi nemzeti fejedelemség már János Zsigmond és II. Szolimán életében tényleg létrejött, s I. Apafi Mihály fejedelemnek 1690. ápr. 15-én történt haláláig, vagyis 150 évig állott fönn. ¹⁾

Előbb említettük, hogy Erdély szabad fejedelemválasztási jogának alapja a II. Szolimán szultán által János Zsigmondnak 1566. elején küldött Athnámében van letéve. Az okmánynak erre vonatkozó része így szól: «Titeket pedig ez ti szabadságtokban mind megtartalak s mind megoltalmazlak mindörökké. A fejedelemnek választása, hogy a kit akar, szabadon választhassa, legyen mindenkor a te országodnak hatalmában, és szabad akaratjában.» ²⁾

Miksa Római császár és magyar király ellen viselt hadjáratát a táborban hirtelen megbetegedett János Zsigmond 1567-ben félbeszakítván, miután baja egyre veszélyesebbé lett, megtette végrendeletét, s az ország jövő sorsának biztosítása végett, ugyanez évi júl. 23-ra a Rendeknek részgyűlést hirdetett Fehérvárra. ³⁾

Későn adatván ki a meghívók, e gyűlésre csak kevesen jelenhettek meg, s nem érezvén magukat ily nagy dologra illetékeseknek; kérték ő fölségét, hogy a közelebbi országos ülésre halasztaná ezen, az egész országot oly közélről érdeklő ügyet. ⁴⁾

Időközben a fejedelem betegsége is hihetőleg jobbra fordulván, engedett a kívátnak, s a sept. 8-án tartandó országgyűlésre a meghívókat már aug. elején szétküldötte, melyekben ismételtetik a

Az Athnámé szövegét magyar fordításban I. Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 387–388. II. — Ezen Athnámét 1566. elején egy császár által küldötte II. Solimán a fehérvári udvarba. Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. II. köt. 250. I.

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 370. I. — Kővári László: Erdély történelme. III. köt. 13. I.

²⁾ Az okmány fordításban közölve Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 383–388. II. Az erdélyi muz. egyet kéziratai közt levő két példány egyike. Az idézet a második példány szabatosabb fordítása.

³⁾ Bethlen Farkas: Historia de Rebus Transsylvanicis. II. köt. 174. I. Joannes Sigismundus: «Dum res autem suas amplius promovendas satagit, morbo correptus castra reducit.» Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. II. köt. 261–262. II.

⁴⁾ U. a. u. ott. II. köt. 264. I.

cél, hogy t. i. a Rende, ha az Úristen őt magához szólítaná, a közakarral eszközendő fejedelmválasztás iránt előre intézkedjenek, s ez által a fejedelmi szék betöltése miatt fölmerülhető pártviszálynak elejét vegyék. ¹⁾

Ez országgyűlés a kitűzött időben megnyílt, de céljáról azon különös hír volt elterjedve, hogy a lengyel király meghalt, s a lengyelek sürgetik János Zsigmondot a királyság elfoglalására. E hír alaptalan volt ugyan, de hogy megüresedés esetében János Zsigmond a lengyel trónt óhajtotta magának megszerezni, s bizonynyal tett is erre lépéseket, kétségbe nem vonható. ²⁾

Ezek alapján tehát épen nem látszott fölöslegesnek oly intézkedés, mely halála esetére s azon eshetőségre is, ha neki a lengyel trón miatt az országból hirtelen távoznia kellene, biztosítsa az ország sorsát.

A biztosítás megtörtént a gyulafehérvári országgyűlésen részt vett három, t. i. magyar, székely és szász alkotmányrészes nemzet képviselői által a fejedelmválasztásra nézve alkotott következő határozattal: «Esköszünk az atya mindenható Istenre, menynek és földnek teremtfőjére és az mi urunk Jézus Krisztusra, az ő szent fiára, és ezeknek szent lelkére: hogy mű elszakadás nélkül ország javát, megmaradását keressük, úgy, hogy ha mikoron az Istennek elvégzett akarata az mű kegyelmes urunkat magtalanúl közölünk ki-veszi, egyenlő akarattól, nem pártból, fejedelmet választunk.» ³⁾

Erdély szabad fejedelmválasztási jogát II. Solimán halála után az új szultán, Szelim is megerősítette a János Zsigmondnak egy csausz által küldött Fermanban; 1568-ban pedig az utóbbinak kérelmére, egy császári irattal ugyanezen szultán szabályozza az erdélyi fejedelemség birtoklását olyformán, hogy e méltóság mind Zápolyának, mind lehető gyermekeinek megerősítettik, s ilyesek nem létében a magyar uraknak a szabad választásjog biztosítottatik. ⁴⁾

Az 1570. jan. hóban tartott medgyesi országgyűlésen kérték a Rende János Zsigmondot, hogy kövesse atyja példáját, nyugtassa

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 262. l.

²⁾ U. az, u. ott, II. köt. 264. l.

³⁾ Szalay László: A magyar történelemhez. I. köt. 2. l. — Erd. o. gy. Eml. II. köt. 336—337. l. — Erdélyország történetára. I. köt. 90. l.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 269. l. — Szalay László: A magyar történelemhez. I. köt. 2. l.

meg alattvalói szívét, hadd szemlélhessék kegyelmes asszonyukat és ő fölségének maradékát.¹⁾ Ezen időtől fogva János Zsigmond, kivált Békés Gáspár tanácsára, — ki az osztrák fejedelmi házból óhajtott nőt urának, — a török oltalom alól Miksa Római császár és magyar király oltalma alá készül, kivel ugyan ezen évi aug. hó 16-án Speierben szerződésre is lépett.²⁾ Ennek első pontjában lemondott a királyi címéről; az 5-ik pontban pedig ki volt kötve, hogy Miksa unokahugai közül hitvest szerez neki, de ha ő fiörökös nélkül halna el, az erdélyiek szabadon választják fejedelmöket, a ki «vajda» és «a magyar Részek kir. helytartója» címet viseli, és ez a magyar Rendeikkel együtt a magyar királynak hűséget esküszik.³⁾

Miksa 1571-ben az erdélyi Rendeiket írásban is értesíté, hogy kész nekik a szabad fejedelemválasztást megengedni, ha őt ismerik legfőbb uroknak.⁴⁾

Az osztrák fejedelmi házzal való rokonsági összeköttetés János Zsigmondnak 1571. márczius 14-én történt halála által meghiusult ugyan, de a speieri szerződésnek Erdély jövő sorsára nézve igen fontos következménye lett, mert az elszakadás ellen félszázadon át küzdő Ausztria e szerződés által az erdélyi fejedelemséget, habár csak «vajda» címmel, szintén elismerte.⁵⁾ János Zsigmond is, mint atyja, Zápolya János, Erdélyt Magyarország királya címén bírta, minek majdnem haláláig tartotta magát, s hívei által is így tiszteltetett.⁶⁾

Az erdélyi Rendeik 1571. máj. 25-én, a gyulafehérvári országgyűlésen éltek először — a mint említettük — szabad fejedelemválasztási jogukkal, hol Báthori István, váradi főkapitányt választották, ki még Miksa Római császár s magyar király és a Porta irányában elvileg csak vajda, tehát tőlük függő tisztviselő volt. Báthori azon-

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 276. l.

²⁾ Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. 227—235. ll.

³⁾ Kerékgyártó Árpád: Magyarország történeteinek kézikönyve. III. rész. 121. l. — Szalay László: A magyar történelemhez. I. köt. 3. l. — Itt hivatkozás van Istvánffi és Bethlen Farkasra.

⁴⁾ U. az, u. ott. I. köt. 4. lapon, Bethlen Farkasra való hivatkozással.

⁵⁾ Kővári László: Erdély története. IV. köt. 8. l.

⁶⁾ Szalay László: A magyar történelemhez. I. köt. Előszó.

ban rövid idő alatt függetlenítette magát Miksától, mi szükségképen maga után vonta Erdélynek különválását Magyarországtól.¹⁾

Kétségtelenül Báthori eszélyességének tulajdonítható, hogy szabatosabbá fejlesztette Erdélynek a Portához való viszonyát, szabályozva azt oly alapon, mely fő vonásaiban a nemzeti fejedelmi korszak megszűnéseig megállott; de az előadottak alapján azt is el kell ismerni, hogy Erdély önállóságára az út a Zápolyák egyengették, s hogy független államéletét, a szabad fejedelemválasztási joggal együtt, János Zsigmondnak köszönhetette.²⁾

IV.

Erdélynek első szabadon választott fejedelme.

A tanácsurak 1571. márcz. 20-án, tehát már János Zsigmond halála (márcz. 14.) után, de még mindig az ő nevében kibocsátott meghívóval, a Gyulafehérváron apr. 1-én tartandó országgyűlésre hívták meg az ország Rendeit.³⁾ Ezen országgyűlés a Testamentomos urak vezetése alatt, a kitűzött időben megnyílt, s többi között elhatározta, hogy János Zsigmond haláláról úgy a török Szultán, mint a Római császár és magyar király értesíttessenek, kérve az elsőt, tartaná fenn őket a II. Szolimán szultán által engedett szabad fejedelemválasztásban; az utóbbinak pedig jelentést téve a Szultánhoz írott levélről és a fejedelemválasztás elhatározásáról.⁴⁾

Ezután a fejedelemválasztó gyűlés helyéül Gyulafehérvárt, idejéül május hó 17-ét tűzvé ki, a választás módjára nézve következőkben állapodtak meg: Egyetemes gyűlés helyett csak részletes tartassék, melyre a megyék és székely székek 10—10 követet küldjenek a főispánokon és királybírákon kívül; a száz székely pedig

¹⁾ Szalay László: A magyar történelemhez. I. köt. az Előszóban.

²⁾ U. az, u. ott.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 283. l. A meghívó latin szövege u. ott, 384. l. Testamentomos urak alatt a János Zsigmond végrendeletének végrehajtásával megbizottak, névleg: Csáky Mihály, Hagymási Kristóf, Békés Gáspár, Nyesovszki Saniszló értetnek. U. ott, II. köt. 335. l.

⁴⁾ U. ott, II, köt. 284. l.

6—6-ot a királybirákon kívül, s a magyarországbeli vármegyékből szintén 10—10 személy jöjjön, ¹⁾

A gyulafehérvári részgyűlés (ápr. 1.) által kiszabott, közel két hónapi Interregnum alatt mind a két császártól válasz érkezett a testamentomos urak levelére. A Római császár és magyar király azt követelte, hogy vajdát ő nevezhessen ki, s az neki hűségi esküt téve, a régi mód szerint, tisztviselője legyen; a Szultántól Fermán érkezett Báthori Istvánhoz és a Rendekhez, melyeknek tartalmát még nem tudták ugyan, de nyilván beszéltek, hogy a Szultán Erdély számára fejedelmet nevezett ki. ²⁾

A két császár törekvése világos volt; az egyik azt akarta, hogy Erdély a speieri egyezkedés értelmében a magyar király vajdasága legyen, a másik azt, hogy II. Szolimán szultán Athnáméja alapján török védnökség alatt álló fejedelemség. A szabad választást mindkét törekvés egyenlő veszéllyel fenyegette.

A testamentomos urak is fölismerték a veszélyt, melynek elhárítása végett az Interregnum alatt két külön részgyűlést tartottak. Az elsőn (ápr. 10.) tárgyalás alá vették a Békés Gáspár által Miksa Római császártól és magyar királytól hozott levél tartalmát, melyben az a szabadválasztást még ellenzi. A második részgyűlés (máj. hó elején) tárgyat a szultán és a lengyel király követsége képezte.

Nagyon megnehezítette a tárgyalást az, hogy mind a két hatalomnak jelöltje is volt már. Miksa az elhalt János Zsigmond főkamara — Békés Gáspár, a Porta Báthori István váradi főkapitány érdekében veté szavát a mérlegbe.

A jelöltek méltó vetélytársak voltak, Somlyai Báthori István ugyanis nagy nemzetség ivadéka, hasonló atyának fia, ki magát a kuruczok ellen viselt háborúban megkülönböztette, s kit utóbb Zápolya János, mint már Magyarország királya, az erdélyi vajdaság tisztével bízott meg, s a verseny idejében váradi főkapitány volt. ³⁾ Kornyi Békés Gáspár, Fogaras földének örökös grófja s az elhalt János Zsigmondnak főkamara sem volt középserű ember, s Bécsben úgy, mint Konstantinápolyban nagyra becsülték. ⁴⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 385. l. — Szalay László: A magyar történelemhez. I. köt. 5. l. — Erdélyország Tört. Tára. I. köt. 93. l.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 389. l.

³⁾ Szalay László: A magyar történelemhez. I. köt. 9. l.

⁴⁾ U. az: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. I.

Szerencséje volt Erdélynek, hogy Miksa készületlensége, s a Porta velencei háborúja folytán nem léphetett föl fegyverrel igényének támogatására, s ennek folytán a fontos kérdés csak diplomatiái úton tárgyalatott; de e körülmény daczára is nagy volt a baj, mert félni lehetett, hogy a vesztes fél utólagosan fog erőszakot használni jogigényének nem érvényesülése miatt. ¹⁾

A két oldalról fenyegető veszély elhárítására a tanácsurak és testamentomosok higgadtsága, bölcs mérséklete s hazafisága megtalálta az alkalmas eszközt, midőn azt határozták, hogy felirnak Miksához s megkérik, ne ellenezze az ország szabad választását; a Porta részéről fenyegető veszély elhárítása végett pedig abban állapodtak meg, hogy a Szultán követe által hozott Fermánok csak a szabad fejedelemválasztás megejtése után olvastassanak föl.

A választó országgyűlés máj. 24-én megnyílt, de e napot a Rendekek heves vitatkozásokkal töltötték el, mikből kitűnt, hogy az ellenfelek jól fölhasználták az Interregnumot pártjuk szervezésére. Már ekkor látható volt azonban a Báthori-párt győzelme, a ki mellett az ápril 1-én tartott gyulafehérvári részgyűlés is nyíltan állást foglalt az által, hogy a tordai figyelő sereg parancsnokságát annak testvérére, Báthori Kristófra bízta. ²⁾

Ez alatt a második részgyűlésből Miksához intézett föliratra válasz érkezett, melyben ő beleegyezett ugyan abba, hogy a Rendekek szabadon válaszsszanak vajdát; de föntartá előbbi követelésének azon részét, hogy az neki nyilvános ülésben tegyen esküt, s a régi mód szerint tisztviselője legyen.

Az ellenpárt a gyűlés megnyitása előtt ennek érvényt szerezni törekedett, s megkísérelték, hogy a dolgot gyűlés elé vigyék; midőn azonban e törekvésök meghiúsult, a fejedelemválasztás elhalasztásán fáradoztak, mely utóbbi tervököt a gyűlésben nyíltan elő is adták. Ugyan ott mások az Amhát csausz által a Portáról hozott Fermánok fölolvását sürgették.

Adalék Békés Gáspár pályájához és Balassa Bálint erdélyi fogságához. 227. s köv. ll. Megjegyzendő, hogy itt János Zsigmond halála 1571. jan hó 14-ére van téve, márcz hó 14-ike helyett.

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 392. l.

²⁾ U. az, u. ott. II. köt. 284. l.

Ezek fölött folyt a heves vita egész alkonyatig, midőn egyszerre, hihetőleg a Porta részéről fenyegető veszély előérzetének hatása alatt, mert híre jött, hogy a határszáron beütésre kész hadak állanak, s attól lehetett tartani, hogy Erdély a két Oláhország sorsára jut, — mély csend állott be, s a gyűlés önként, magától eloszlott.¹⁾ A tanácsurak és testamentomosok még az napon értekezletet tartottak. Azzal mindenki tisztában volt már, hogy a Porta részéről nagyobb a veszély, azért főleg ennek elhárítására törekedtek; de Miksa követeléseit sem mellőzték teljesen, s azokból is igyekeztek megmenteni azt, a mi megmenthető volt.

Mindenek előtt azonban nem volt szabad szem elől tévesztetni az ország fő érdekét, a szabad fejedelmválasztási jog megmentését. E nem kevésbé kényes, mint veszélyes kérdéseket a kétes körülmények között elég helyesen intézte el az értekezlet, következőket határozván: A szultán Fermánjainak fölbontása előtt választassék meg a fejedelem, ki azután titkos ülésben, csak a tanácsurak és testamentomosok előtt fogja letenni Miksának a hűségesküt; ezen, valamint az ország előtt teendő eskünek szövegeit ugyanekkor állapították meg oly formán, hogy azok egymással ellentétbe ne jöjjenek.²⁾

A más napon (máj. 25.) egybegyűlt Rendei Báthori István váradi főkapitányt kikiáltották vajdának, ki az ország Rendei előtt kijelentvén, hogy a választást elfogadja, s azt megköszönvén, azonnal letette, s viszont tőlük is elfogadta az esküt.³⁾

Ezután a tanácsurak és testamentomosok által máj. 24-én tartott határozat értelmében felolvasták az Amhát csausznál levő Fermánokat, mikből kitűnt, hogy az elővigyázat nem volt fölösleges. A Báthorinak szóló Fermánban ugyanis többi között ezt írja a Szultán: «En az te en hozzam valo hywseged zarent az Erdelyorzagot az en hatalnamból neked, megattam»; a Rendeihez intézett Fermánnak érdemleges része pedig ez: «Ty kik erdely wrak wattok az

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 398. I.

²⁾ U. ott, II. köt. 396—99. II. A Miksának tett eskü latin, s a Rendei telt eskü magyar szövegét I. u. ott, II. köt. 458—459. II. Mindkét eskü magyar szövegét I. Szalay László: A magyar történelemhez. I. köt. 16, s 19—20. II.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 399. I. — Erdélyország Tört. Tára. I. köt. 99—100. II. — Szalay László: A magyar történelemhez. I. köt. 10—11. II. A két utóbbi szerint máj. 24-én történt a választás.

tij keonijeorgesteoket en megtekinteottem es az attiatokfiat Bathory Istwant Erdely Vajdawa teottem... Paranchiolom nektek is hogy ...Bathorj Istwant az vajdat hallgassatok es wajdawa twgiatok.»¹⁾

Mind a kettőben határozottan ki van mondva, hogy Báthori Istvánt a szultán vajdává kinevezte, de ennek, mint előzetes esetnek jelentősége az előbb tényleg megtörtént szabad választás által jó részben megsemmisült.

A máj. 25-iki gyűlést azzal fejezték be, hogy megválasztották a három nemzetről a három portai főkövetet, kik jelentést tegyenek a választás eredményéről a Szultánnak. A vajda ezután az előleges értekezleti határozat szerint titkos ülésben, a tanácsurak és testamentomosok előtt letette Miksának is az esküt.²⁾

V.

Az erdélyi fejedelemsválasztás törvényes alakja és föltételei.

Részletesen ismertettük az első fejedelemsválasztó országgyűlést, mert a választásoknál az egész nemzeti fejedelmi korszak alatt ez volt irányadó, s az ezen országgyűlés történetéből önként folyó következtetések alapján állapíthatjuk meg a fejedelemsválasztás törvényes alakját és föltételeit is. Ezek szerint:

a) A fejedelemnek törvényszerűleg egybe hívott egyetemes vagy részletes, olykor tábori országgyűlésen, szabadon kellett megválasztatnia.

Következik ez az első választásra tett előkészületekből, mert a fejedelemsválasztás iránti intézkedés végett 1567-ben a júl. 23-ra hírdetett, s sept. 8-dikán tényleg megtartott gyulafehérvári részgyűlést (határozatát l. III. r. 21. l.) János Zsigmond hívta össze; 1571. márczius 20-án kelt meghívóval pedig a tanácsurak hirdettek az ő nevében ápr. 1-ére részgyűlést Gyulafehérvárra, mely az ugyanott tartandó

¹⁾ A két okmány eredeti szövegét l. Erd. o. gy. Eml. II. köt. 459—463. ll.

²⁾ U. ott, II. köt. 400. l.

fejedelmválasztó részgyűlés idejéül máj. hó 17-két tűzte ki (a két részgyűlés határozatait l. IV. rész, 24. 28. ll.). Ekkor választatott vajdává Báthori István.

Az 1576. jan. 28-án tartott medgyesi egyetemes országgyűlést, mely megerősítette a lengyel trónra meghívott Báthori Istvánnak azon javaslatát, hogy «in sua absentia» az ország élén testvérét, Báthori Kristófot hagyhassa, — jan. 14-én kelt meghívóval maga a fejedelem hívta egybe.¹⁾

Báthori Zsigmond az atya által 1581. máj. 1-re hirdetett kolozsvári egyetemes országgyűlésen választatott fejedelemmé; Báthori Endre bibornok pedig a Zsigmond által 1599. márcz. 21-re összehívott medgyesi egyetemes országgyűlésen.²⁾

Az 1607. febr. 12-re hirdetett kolozsvári egyetemes országgyűlésen Rákóczi Zsigmond választatott fejedelemmé; ez országgyűlést az ugyan ott Bocskai István halála alkalmából jan. 22-én tartott országgyűlés határozata folytán — hol újból kormányzóvá választatott — ő hívta össze.³⁾

Báthori Gábort a Rákóczi Zsigmond által 1608. márcz. 3-ra hirdetett kolozsvári országgyűlés választotta fejedelemmé; Brandenburgi Katalint a gyulafehérvári országgyűlés, melyet 1626. máj. 24-re Bethlen Gábor hívott össze.⁴⁾

Az 1630-ban Kolozsvárt tartott tábori országgyűlésből alakult egyetemes országgyűlést, mely Bethlen Istvánt szept 28-án feje-

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 448—449. ll. A meghívót l. u. ott, 573—574. ll. — Bethlen Farkas szerint vajdává választatott: «Status et Ordines Regni unanimi consensu illum Vajvodam Transsylvaniae eligunt.» Hist. de Rebus Transsylvanicis. II. köt. 421. l. Ezt megerősíteni látszik ezen országgyűlési adat is: «Ugyanakor Báthory Kristof vajdának feleektetett.» Erd. o. gy. Eml. II. köt. 449. l.

²⁾ U. ott, III. köt. 38., 158. ll, IV. köt. 78., 279. ll.

³⁾ U. ott, V. köt. 323. l. A meghívó szövege u. ott, 447. l. A Rákóczi Zsigmond által január 22-én tartott értekezletre egybegyűlt Rendeik országgyűléssé alakultak. Rákóczi Zsigmondot első ízben a Bocskai Istvánt fejedelemmé választott medgyesi országgyűlés az ő ajánlatára választotta kormányzóvá: «In iisdem Comitibus Sigismundus Rákóczi... in Gubernatorem Transsylvaniae, ut in absentia Bocskaii Transsylvanicas moderetur, eligitur.» Bethlen Farkas i. m. VI. köt. 334. l. Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. I. köt. 23. l. — Bocskai Homonnai Bálintot jelölte utódjául, kinek számára a Portától Athnámét is szerzett. U. ott, 47. l.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 356. l., VI. köt. 9. l.—VIII. köt. 63. 313. ll.

delemmé választotta, ugyan e hó 21-re Brandenburgi Katalin fejedelemnővel egyetértve, Bethlen István kormányzó hivta egybe. ¹⁾

I. Rákóczi György a Bethlen István fejedelem által hirdetett segesvári országgyűlésen 1630. nov. 26-án választatott meg; II. Rákóczi György pedig 1642. febr. 16-án, az atyja által (Gyulafehérvárra hirdetett országgyűlésen. ²⁾

Szintén a gyulafehérvári országgyűlésen választatott meg 1652. márcz. 9-én a korán (7 éves korában) elhalt Rákóczi Ferencz, mely országgyűlést atyja, Rákóczi György hivta egybe. ³⁾

Rhédei Ferencz 1657. okt. 25-én, a gyulafehérvári részletes országgyűlés által választatott meg, mely II. Rákóczi György által hivatott egybe; 1660. decz. 24-én tartott szászrégeni országgyűlést pedig, mely Kemény Jánost választotta fejedelemmé, Barcsay Ákos fejedelem és Kemény János, külön-külön meghívókkal hirdették ki. ⁴⁾

Ez adatokból látható, hogy az itt megnevezett fejedelmek mind, az arra törvényszerűleg jogosított hatalom által egybehívott országgyűléseken választattak meg, s így a választási tény e része törvényes volt.

Eltérő esetek a következők:

Székely Mózes 1603-ban III. Mahomed szultán Athnáméja által kapta a fejedelemséget, s Erdélybe jöven, csatlakozásra hivta föl barátait s a hatóságokat; az elsőek közül többen, s a székelység nagy része zászlója alá sietvén, őt egy tábori országgyűlésen fejedelemmé kiáltották ki. ⁵⁾ (Gyulafehérvár elfoglalása után fölvette a fejedelem címet. ⁶⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. IX. köt. 49–51., 132., 135. ll. A 49. lapon sept. 28. helyett okt. 28. nyomda-hiba.

²⁾ U. ott, IX. köt. 55., 57. ll. — U. ott, X. köt. 59., 320. s köv. ll.

³⁾ U. ott, XI. köt. 20. l.

⁴⁾ U. ott, XI. köt. 259–260. ll. — A meghívót l. a 291. l. — U. ott, XII. köt. 52. l.; Barcsay meghívója u. ott, 464–465. ll. Kemény Jánosé: Katona: Hist. Crit. Tom. XXXIII. 215–217. ll.

⁵⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 49. l. — Várfalvi Nagy János: Székely Mózes. Századok. 1869. évfoly. 658. l.

⁶⁾ Bethlen Farkas: Hist. de Rebus Transsylvanicis. V. köt. 261. l. «Alba capta, Wayvodam se Transsylvanie scribi, compellarique ortus est.» — A Schuller Károly által Calendarium Eberianumokból közlött naplóban: «princeps Transsylvanie, sed falso sic vocatus.» Archiv der Vereines Nro. III. 772. l.

Bocskai Istvánt a bujdosók választották először fejedelemmé 1604-ben, mely választást Mohamed nagyvezér a szultán nevében kiadott Athnáméval erősített meg, ¹⁾ ki erről rákos-mezei táborából 1604. okt. 19-én kelt, s Nagy-Szeben városához intézett levelében így értesíté a szászokat: «Akarók értésekre adni, hogy a tekintetes és nagyságos Bocskai Istvánt, az itt benn való magyar fő embereknek választásokbul Erdélyországnak fejedelmének engedjük lenni.» ²⁾

Másodszor 1605-ben, a Petki János udvarhelyi kapitány által febr. hó elején Keresztúron tartott részgyűlés határozatából február 21-ikére összehívott maros-szeredai országgyűlés választotta meg Bocskait. Ezen gyűlésben részt vettek a megyék, sok magyar főúr, még többen a székelyek közül. A választás eredményéről követség által értesítették őt, s kérték, jőne minél előbb az országba. A szászokhoz is küldött ugyanekkor követeket az országgyűlés, csatlakozásra szólítván föl őket Bocskai fejedelemhez. ³⁾

Az általa meghódított 22 magyarországi vármegyének Rendeit Szerencsre híván össze, ezek által 1605. ápril 20-án, — most már harmadizben, — választatik fejedelemmé, miről az erdélyi Rendek is értesítették, kikkel Petki útján tudatta Bocskai, hogy nem sokára közéjük fog jöni. E gyűlés után vette föl a «Magyarország és Erdély fejedelme» címet. ⁴⁾

Úgy látszik azonban, hogy háromszori választatása daczára, s a fejedelmi cím fölvétele mellett sem tartá magát törvényes

¹⁾ Bujdosóknak neveztetnek a brassói csata után Törökországba menekült magyar urak, kiknek a hódoltsági részekben való megtelepülésre a szultán Athnáméval adott engedélyt. Ennek szövegét I. Török-Magyarkori Okmánytár, I. köt. 43—45. ll. A nagyvezér által adott Athnámé szövegét I. Török-Magyarkori Okmánytár. I. köt. 45—47. ll.

²⁾ Gr. Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok. III. köt. 319 l.

³⁾ Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. 16. l. — Erd. o. gy. Eml. V. köt. 299. l. — Betlen Farkas; Hist. de Rebus Transsylvanicis. VI. köt. 229. 231. ll.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 301. l. Petkihez intézett levele u. ott, 376—377. ll. — Bethlen Farkas azt állítja, hogy a fejedelmi címet már a második választás után fölvette: «Incepitque tali titulo uti: Stephanus Bocskai de Kis Maria, divina miseratione Princeps Transsylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.» i. m. VI. köt. 231. l.

fejedelemmé, s szükségét érezte, hogy egyetemes országgyűlés által erősíttessék meg méltóságában. E végből 1605. júl. 25-én kelt meghívójával Kolozsvárra hívta meg a Rendeket, de a gyűlés a Székelyek és Szászok kérelme folytán Medgyesre tétetett át, hol (sept. 14-én nyílt meg) újból fejedelemmé választatott.¹⁾

Báthori Gábor helyett, kit a szultán nem tűrt a fejedelemségben, a kolozsvári országgyűlés 1613. okt. 23-án Bethlen Gábort választotta meg. Ezt Szkender basa egyenesen fejedelemválasztás céljából hívta össze. Igaz ugyan, hogy a basa erre nem volt jogosítva, de a szabad fejedelemválasztási jog úgy általa, mint az országban levő tatár khán által tiszteletben tartaték, mert Keresztes-mezőről, hol táboroztak, egyik sem mozdult ki. Szkender basának a Rendek közé küldött előterjesztése is igazolja ezt, melyben ki volt mondva, hogy a Porta nem bánja, akárkit választanak meg, csak Báthori ne maradjon tovább a trónon.²⁾

Majdnem hasonló módon történt I. Apafi Mihálynak fejedelemmé választatása 1661. sept. hó 14-én, a Maros-Vásárhely melletti Libanics-mezőn tartott tábori országgyűlésen, melyet Ali basa hívott össze, s Kemény János fejedelemmé a Portán való kegyvesztése idézett elő. Ali basa is figyelemmel volt arra, hogy a választás némely külső formái megtartassanak, de ezen választás már sokkal nagyobb nyomás alatt ment végbe az előbbinél.³⁾

Barcsai Ákost a Porta által letett II. Rákóczi György helyébe 1658-ban a szerdár — nagyvezér, Köprili Mehemet nevezte ki fejedelemmé, mit az általa ugyanezen évi sept. 25-én kiadott meghívóval okt. 5-re összehívott segesvári országgyűlés, Rákóczi tiltakozása daczára is, tudomásul vett.⁴⁾

A rendes trónüresedéseken kívül a lemondott vagy elmozdított fejedelmek visszahelyezése ügyében, s a fejedelem kiskorúsága alatti kormányzásra nézve is országgyűlésileg intézkedtek a Rendek. Így

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 305—306. ll. A meghívót l. 386. l.

²⁾ U. ott. VI. köt. 303—305. ll.

³⁾ U. ott. XII. köt. 61—64. ll.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. XII. köt. 4. 5. ll.; a meghívó szövegét l. u. ott, 65—66. ll., Rákóczi György ellenrendeletét pedig 67—68. ll. — Szerdár, különösen ekrem melléknévvel, a nagyvezért illető cím, midőn hadjáratra megy. Főtábornok I. Török-Magyar-kori Okmánytár. II. köt. 478. l. A fejedelmi jelvényeket sept. 14-én kapta meg. I. Lutsch diariuma: Deutsche Fundgruben. v. G. Joseph Kemény. 302—303. l.

például 1598. aug. 21-én a visszatért Báthori Zsigmond Kolozsvárt nejével kibékülvén, a szász-sebesi tábori országgyűlés hívja meg a fejedelemség elfoglalására s tényleg csak az aug. 28-án tartott tordai országgyűlés helyezte őt vissza; a kolozsvári országgyűlésen 1601. ápr. 3-án ugyan ő újból fejedelemmé választatik.¹⁾

A Rhédei Ferencz fejedelem által 1657. decz. 12-én kelt meghívóval 1658. jan. 22-re összehívott medgyesi országgyűlés által II. Rákóczi György helyezettett vissza fejedelemségébe.²⁾ Ugyanő 1559. sept. 8-ról kelt meghívójával hirdette sept. 24-re a marosvásárhelyi országgyűlést, melyen egyszerűen visszaült fejedelmi székébe.³⁾

Végül Báthori Kristóf halála után fiának, Zsigmondnak kiskorúsága idejére az ország kormányzásáról 1583-ban az Erdély fejedelme címet magának föntartó Báthori István lengyel király intézkedik, megállapítván Erdély igazgatásának formáját, s annak élére triumviratust nevezvén ki.⁴⁾ Az erdélyi kormánytanácsnak Báthori Istvánhoz küldött jelentéséből kitűnik, hogy az ő intézkedését az 1583. márcz. 24—29-ke között tartott gyulafehérvári országgyűlés hagyta helyben.⁵⁾

A rendes formáktól eltérő körülmények közt választott fejedelmek is — mint láttuk — mindig igyekeztek legalább utólagosan országgyűlési választás által törvényesíteni hatalmukat, mely törekvés legfőbb bizonyítékául szolgál föltett kérdésünknek, mert érezték, hogy ennek elmulasztása veszélyezteti Erdély önállóságát. S valóban ezen eltérő választási esetek és főleg Barcsai Ákos kineveztetése készítették elő az utat arra, hogy I. Apafi Mihály választásával Erdély már egészen a két Oláhországhoz hasonló sorsra süllyedt, s ennek uralkodásával az önállóság teljesen meg is szűnik.

b) A fejedelemválasztás joga a Magyar, Székely és Szász államalkotó nemzetek, vagy ezek képviselőinek joga volt.

Jogalapját megtaláljuk ennek a három nemzet képviselőinek esküjében, melyet 1567. sept 8-án a gyulafehérvári részgyűlés (I. III.

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. IV. köt. 53—57. 194. II., s V. köt. 4. I.

²⁾ U ott, XI. köt. 269. I., s a meghívót 336. I.

³⁾ U. ott, XII. köt. 30—31. II.

⁴⁾ U. ott, III. köt. 171—172. II. A Triumvirek: Kendj Sándor Lónáról, Kovachioczy Farkas cancellarius és Sombory László.

⁵⁾ U. ott, III. köt. 177. 185—186. II.

rész. 21. l.) alkalmával tettek; kifejezést nyert ez az 1571. ápr. 1-én ugyanott tartott részgyűlés határozataiban (l. IV. rész. 20. lap.) is.

A három nemzet közötti Unio az 1607. febr. 11-iki, s 1613. okt. 20-iki kolozsvári országgyűléseken megújított; első alkalommal annak megtartására — főként a fejedelemválasztásra nézve esküvel kötelezték magukat; az Uniót törvénybe iktatták, elhatározván, hogy erre a Rendeket, a főispánokat, a hatóságok előljáróit s a városokat fölesketik.¹⁾

A fejedelemválasztó országgyűlések határozatainak elő részében is megvan a bizonyíték, e szokásos kifejezésekkel: «Az tekintetes nagyságos vitézlő uraknak, ez erdélyországi három nemzetnek és magyarországbelieknek . . . közönséges végzések, melyet . . . egyenlő akaratból végeztenek.» (A fehérvári gyűlés határozatai. 1571. máj. 24—31.)²⁾ Vagy: «*Memoriae commendamus per praesentes: quod spectabiles, et alii ordines et status trium nationum Transsylvaniae et partium regni Hungariae ditioni nostrae subjectarum exhibuerunt, et praesentaverunt, nobis infrascriptos articulos . . . petentes nos . . . ut eosdem articulos . . . gratiose confirmare dignaremur.*» (A medgyesi országgyűlés határozatai. 1576. jan. 28.)³⁾ Továbbá «Az országban lévő három nemzetnek és Magyarországnak az országhoz tartozó részeinek articulusai.» (A tordai országgyűlésen hozott választási feltételek. 1598. aug. 29.)⁴⁾

Néha a választást illető országgyűlési határozatban is ki van ez emelve, pl. az 1605. sept. 14-én tartott medgyesi országgyűlés határozatában Bocskai István választása így: «*Trium nationum consensu . . . in Principem eligitur,*»⁵⁾ s az 1642. febr. 16. — márcz. 19-ike közt tartott gyulafehérvári országgyűlés határozatában, hol I. Rákóczi György fia választatott fejedelemmé. E határozat így szól: «Ő nagyságát azért Rákóczi György urunkat egész országul, három nemzetül, mind az partiumban lévő urainkkal s atyámfiaival egyetemben . . . jövődöbéli fejedelmünknek . . . választottuk.»⁶⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 323., VI. köt. 308. l. — U. ott, V. köt. 324. l.

²⁾ U. ott, II. köt. 472. l.

³⁾ U. ott, II. köt. 574. l.

⁴⁾ U. ott, IV. köt. 194. l.

⁵⁾ Bethlen Farkas: *Hist. de Rebus Transsylvanicis*. VI. köt. 327. l.

⁶⁾ Erd. o. gy. Eml. X. köt. 322. l.

Azt, hogy a fejedelemválasztás törvényes voltához mily szükségesek kellék volt a három nemzet megegyezése és hozzájárulása, a következő esetek is igazolják: Bocskai Istvánt — mint előadtuk — 1604-ben a magyar és székely bujdosók választották először fejedelemmé; a választást Mohamed nagyvezér megerősítvén, erről ugyanazon évi okt. 9-én, rákos-mezei táborából Nagy-Szeben városához intézett levelével értesíti a szászokat s egyszersmind inti őket, hogy álljanak a tekintetes és nagyságos urnak (Bocskai) szárnyai alá. ¹⁾

Az 1605. febr. 1-én tartott kereszturi értekezleten a magyarok és székelyek Bocskai mellett nyilatkozván, febr. 21-én a maros-szeredai gyűlés is fejedelemnek választotta; e gyűlésből a szászok ismét fölszólítottak, hogy járuljanak Bocskai megválasztatásához. ²⁾ A csatlakozás tényleg az 1605. szept. 14-én tartott medgyesi országgyűlésen történt meg. ³⁾ Végül midőn a neki hódolt 22 magyarországi vármegye Rendei Szerencsen fejedelemmé választották őt, erről az erdélyi Rendekeket is értesítették. ⁴⁾

Ali szerdár-basa 1661. sept. 14-én a Hermann Lukács püspök vezetése alatt táborába érkezett szász hódoló követségtől követelte, hogy azonnal válaszszanak fejedelemet. A szászok így feleltek: «Mi csak egy nemzet vagyunk, s erre magunkra nem vagyunk följogosítva.»

Ali táborá Maros-Vásárhely mellett, a magyar és székelyföld összeszögellésénél feküdvén, a közelben levő nemeseket és főurakat összehivatta, így alakult a három nemzetből tábori országgyűlés, mely Kemény János helyébe I. Apafi Mihályt választotta fejedelemmé. ⁵⁾

A választások egyéb körülményeinél is kiváló figyelemmel voltak arra a Rendek, hogy az Uniót alkotó nemzetek jogai megóvásának. Így például látjuk, hogy 1657. okt. 25-én a választandó fe-

¹⁾ Gr. Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok. III. köt. 319. l.

²⁾ Bethlen Farkas: Hist. de Rebus Transsylvanicis. VI. köt. 231. l. «Eadem occasione mittunt et ad Saxones, admonentes eos, ut cum ipsis de eligendo in Principem Stephano Bocskai consentirent»

³⁾ U. ott. VI. köt. 327. l.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 301. l.

⁵⁾ U. ott, XII. köt. 63—64. ll.

jedelem föltételeinek elkészítésére a gyulafehérvári országgyűlés a három nemzetből nevez ki, sőt még a szavazatszedő bizottságot is úgy választották, hogy abban mind a három nemzet képviselve legyen. ¹⁾

A felsorolt példákból világosan kitűnik, hogy az államalkotó három nemzetnek törvényben gyökerező fejedelemsválasztási jogát nemcsak a nemzetek egyenként, hanem a törökök is mindig tiszteletben tartották, s az együttes részvételt a választások törvényes voltaához, elengedhetetlen föltételnek tekintették.

c) A választási föltételekre az új fejedelemnek esküt kellett tenni; a föltételek és eskü formájának megállapítása az országgyűlés jogkörébe tartozott.

Az 1598. aug. 21. tordai országgyűlésig, mely Báthori Zsigmondot helyezte vissza a fejedelmi székbe, a megválasztott fejedelem az alkotmányra egyszerűen csak esküt tett le, melynek szövegét néha törvénybe iktatták; ezen időtől fogva azonban gyakorlatba jött azon szokás, hogy az eskü mellett még választási föltételeket is szabtak az új fejedelem elé, melyeket néha külön, néha az esküvel együtt iktattak törvénybe.

Ezek bizonyítékai a fejedelemsválasztó országgyűlési iratokban vannak föntartva. Báthori István esküjének szövegét 1571. Gyulafehérvárt a választás előtt, de az országgyűlés megnyíltja után, a tanácsurak és testamentomosok máj. 24-iki értekezletében állapították meg, hol Báthori István is jelen volt. Május 25-én történt a választás, mely napon a fejedelem a Rendekek előtt letette az esküt, de azt nem iktatták törvénybe. ²⁾

Báthori Kristóf számára az 1576. jan. 28-án kezdett medgyesi országgyűlés szabta meg a választási és beiktatási föltételeket, s Báthori István előterjesztésének elfogadása után vajdának föleskették. ³⁾

A gyermek Báthori Zsigmondot azon föltétel alatt választották meg a Rendekek az 1581. máj. 1-én megnyílt kolozsvári országgyű-

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. XI. köt. 263. l. Haller Gábor a magyarokat, Dániel Ferencz a székelyeket, Lutsch János pedig a szászokat képviselte.

²⁾ U. ott, II. 399. l. Az eskü szövegét l. u. ott, 458—459. ll.

³⁾ U. ott, II. köt. 448—449. ll.

lésen, hogy mikor az uralkodást átveszi, kötelezze magát az ország jogainak és kiváltságainak megtartására.¹⁾

A határozat szó szerinti szövege ez: «Hogy hazánknak régi szent királyoktól adatott és vőtt szabadságok és igaz törvények... observálására, mikor isten annak az idejét elhozza, kívánjuk, hogy minden fejedelmeknek szokások szerint magát megkötelezze.²⁾

Az 1588. decz. 8. medgyesi országgyűlésen nagykorusították őt a Rende, miről egy 23 tagból álló követtség által értesítették, melynek nevében a fejedelem unokatestvére — Báthori István így szólt: «Miután ő nagysága még gyöngé korában választott fejedelemmé, s azóta az országot hűséggel és szeretettel szolgálta, az ország három Rendei a magyarországi atyafiakkal elhatározták, hogy ő nagysága absolutus princeps legyen, s ezért esküdjék meg az ország szabadságai és kiváltságai megtartására.»

A fejedelem nevében Kendi Sándor válaszolt, igérvén, hogy a Rende kérelmét teljesíti. Ezután megállapították az esküformát, s a beiktatási ünnepélyen Bánffi Boldizsár ismételte előtte a Rende kívánságát következőleg: «Miután dicséretre méltó szokás az, hogy a fejedelmek esküvel kötelezik le magukat országaiknak, a lakság most nagyságotat ilyen eskütételre kéri föl oly meggyőződéssel, hogy nagyságod azt megtagadni nem fogja.»

Erre a fejedelem nevében ismét Kendi Sándor felelt, mondván: «Mivel Isten és a becsületes lakság úgy akarják, hogy ő nagysága megelőzőtt választás után letegye az esküt, ő nagysága szívesen beleegyezik, hogy ez is, mint a többi tisztas rendtartás és dicséretes szokás, el ne maradjon.»

Az esküformát Bánffi Boldizsár szavankint olvasta föl, s a fejedelem födetlen fövel utána mondá.³⁾

Midőn Báthori Zsigmond az 1598. máj. 21. gyulafehérvári országgyűlésen Rudolf javára lemondott, az utóbbinak, mint magyar királynak s leendő utódainak nevében az ő követei esküdtek meg az ország kiváltságainak megtartására.⁴⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. III. köt. 40. l.

²⁾ U. ott, III. köt. 158. l.

³⁾ U. ott, III. köt. 93—98. ll. Az eskü szövegét l. u. ott, 98. l.

⁴⁾ U. ott, IV. köt. 25. 31. ll. A birtokosok eskü-szövegét l. u. ott, 162—163. ll.

Ugyan ezen évi aug. 29-én a tordai országgyűlés Zsigmondot visszafogadván, minthogy nagykorúsítása alkalmával a megyesi országgyűlésen tett esküje alól a gyulafehérvári országgyűlésen történt lemondásakor föloldották őt a Rendek; most újjal akarták lekötni, s az eskü mellett választási föltételeket is szabtak eléje. Mindkettőnek szövegét azonnal megállapították.¹⁾

A fejedelem megerősítvén a föltételeket, azok megtartására meg esküdött.²⁾

Báthori Endre esküformáját 1599. márcz. 21. a megyesi országgyűlésen történt fejedelemmé választatása után készítették el a Rendek, melybe a választási föltételeket úgy, mint ez Báthori Zsigmond visszafogadása előtt szokásban volt, bele foglalták.³⁾ Az eskütétel máj. 30-án történt.⁴⁾

Báthori Zsigmond az 1601. ápr. 3. kolozsvári országgyűlésen újból fejedelemmé választatván, beiktatásakor az esküt harmad ízben tette le.⁵⁾

Székely Mózes 1603-ban a Szultántól kapta a fejedelemséget; egy tábori országgyűlés fejedelemmé választja ugyan őt, de a szászok nem akarják elismerni. Mielőtt törvényes országgyűlés által elfogadtathatta volna megválasztatását, a brassói csatában elesett. Esküt nem tett, s választási föltételekről sem lehetett szó.⁶⁾

Boeckai István 1605. sept. 14. a megyesi országgyűlésen fejedelemmé választatván, az ország alkotmányának s a nemzet jogainak megtartására még az napon föleskették őt. Sem az eskü, sem a választási föltételek szövegének megállapítására vonatkozó intézkedések nyomait nem találjuk, s így valószínű, hogy elődei egyikének eskümintáját mondá el, melybe a conditiók is be voltak foglalva.⁷⁾

Rákóczi Zsigmondot, az 1607. febr. 12. kolozsvári országgyűlés fejedelemmé választván, azonnal föleskették, s esküjét, melynek szövegében foglaltatnak a választási föltételek, törvénybe iktatták.⁸⁾

¹⁾ Ezek szövegét l. Erd. o. gy. Eml. IV. köt. 194—198. ll.

²⁾ U. ott, IV. köt. 65. l.

³⁾ U. ott, IV. köt. 81. l.

⁴⁾ Az eskü szövege u. ott, IV. köt. 279—280. ll.

⁵⁾ U. ott, V. köt. 4. l.

⁶⁾ U. ott, V. köt. 49—53. ll.

⁷⁾ U. ott, V. köt. 306. l.

⁸⁾ U. ott, V. köt. 324. l. Az eskü formáját l. Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. I.

Báthori Gábornak 1608. fejedelemmé választatása után készítették el a Rende a föltételeket, vagyis a tulajdonképeni hitlevelet, követség által küldvén el azt neki Ecsedre, s ez előtt hittel, és a Rendehez intézett levelében is kötelezván magát annak elfogadására; márcz. 21-én csakugyan letette arra az esküt, melynek szövegét a választási föltételekével együtt törvénybe iktatták.¹⁾

Bethlen Gábort 1613. okt. 23. a kolozsvári országgyűlésen, a már elkészült, vele közölt s általa elfogadott föltételek mellett választották fejedelemmé, melyek megtartására, beiktatásakor (okt. 24.) az esküformát maga olvasta föl.²⁾ A választási föltételeket szintén törvénybe iktatták.³⁾

A fejedelmi választásokkal járó zavarok elkerülése végett Brandenburgi Katalint férje kívánta utódául választatni; ettől a Rende nem idegenkedvén, az 1626. máj. 24. gyulafehérvári országgyűlésen előbb a föltételeket állapították meg, s a választás jun. 12-én történt. Másnap volt az ünnepélyes beiktatás oly formán, hogy Haller István előbb fölolvasta az esküt és a föltételeket, s miután az utóbbiak elfogadását a fejedelemmé és a Rende kijelentették, az előbbi azok megtartására letette az esküt.⁴⁾ A választási föltételeket törvénybe iktatták.⁵⁾

Bethlen István 1630. sept. 28-án a kolozsvári országgyűlésen, akarata ellenére választott fejedelemmé; a Rende nem szabtak eléje föltételeket, s a beiktatási esküt is csak okt. 2-án tette le.⁶⁾

I. Rákóczi Györgyöt 1630. nov. 26-án a segesvári országgyűlés választotta fejedelemmé; a föltételeket csak a választás után készítették el. Mindkettőről hozzá N.-Váradra küldött ünnepélyes követség által értesítették őt, mely előtt késznek nyilatkozott letenni az esküt a föltételekre.

Beiktatása az általa decz. 20-ra hirdetett gyulafehérvári országgyűlésen e hó 24-én történt, s az esküt ugyanakkor tette le.

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. VI. köt. 9—10. II. Az eskü szövege u. ott, 98—99. II. — Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. II.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. VI. köt. 306. I.

³⁾ Approb. Constit. Pars. II. Tit. I. Art. III.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. VIII. köt. 63—64. II.

⁵⁾ Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. IV.

⁶⁾ Erd. o. gy. Eml. IX. köt. 51. I.

Ezen országgyűlés határozta el, hogy a segesvári föltételek törvénybe iktattassanak.¹⁾

II. Rákóczi Györgynek választási föltételeit az 1642. febr. 16-án tartott gyulafehérvári országgyűlésen a Rendekek szintén a választás után készítették el, melyek a korábbi választások föltételeit tartalmazzák. Az új fejedelem ezekre oly formán tette le az esküt, hogy annak szövegét Kassay István olvasta, ő pedig utána mondotta.²⁾ E föltételeket szintén törvénybe iktatták.³⁾

Rákóczi Ferencz 1652. febr. 18. a gyulafehérvári országgyűlésen, 7 éves korában választatott fejedelemmé; megállapították ugyan a fejedelmi föltételeket, de azokra, kora miatt, esküt nem tett. Miután a Rendekek elhatározták, hogy a kormányt 20 éves korában vegye át, ezen időre melléje Kemény Jánost választották kormányzóul, kinek számára szintén föltételeket szabtak.⁴⁾ Úgy a fejedelemnek, mint a kormányzónak föltételeit törvénybe iktatták.⁵⁾

Rhédei Ferencz választási föltételeit, melyek csekély módosítások mellett hasonlóké voltak elődeiéhez, az 1657. okt. 25. gyulafehérvári országgyűlésen, a választás előtt, egy — a három nemzetből választott 27 tagú bizottság készítette el; a föltételi pontokat nov. 1-én erősítették meg a Rendekek.⁶⁾

Annak, hogy Rhédei is elfogadta, s azok megtartására esküt tett volna, valamint beiktatásának sem találjuk nyomát, ha csak ilyennek nem tekinthetjük a következőket: «Rhédei magára vevén a fejedelmi palástot, a díszbe öltözött deputációval megjelent az országházán, hol a Rendekek hódolatát fogadta... Ezután a Rendekek elnöke bemutatta a török követségnek az új fejedelmet.»⁷⁾

II. Rákóczi György az 1658. január 9-re hívott medgyesi országgyűlésen helyezettett vissza a Rendekek által fejedelemségébe.

A Rendekek jan. 14-én jelentették ki, hogy visszaültetik a fejedelmi székbe; ugyanekkor fölesketésére s a homagium letételére jan.

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. IX. köt. 58—60. II. — Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. I. köt. 270. I. — Approb. Constit. Pars II. Tit. Art. V.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. X. köt. 59. I.

³⁾ Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. VI.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. XI. köt. 20—22. II.

⁵⁾ Approb. Constit. Pars. II. Tit. I. Art. VII. VIII.

⁶⁾ Erd. o. gy. Eml. XI. köt. 263. I.

⁷⁾ U. ott, XI. köt. 264. I.

19-ét jelölték ki. Rákóczi csak e hó 22-én vonult be Medgyesre, hol a hódolás megtörtént.

A Rende, a végházak kapitányai, Rhédei Ferencz és Kemény Simon hűségesküje letételének világos bizonyítékait birjuk; de annak, hogy Rákóczi is újra esküdött volna, a főlebb jelzett adaton kívül egyéb nyoma nincs.¹⁾

Barcsai Ákosnak a szultán által fejedelemmé történt ki-neveztetését az 1658. sept. 25. segesvári országgyűlés vette tudomásul; az esküforma s a fejedelmi föltételek elkészítésére bizottságot küldöttek ki a Rende. Az utóbbinak alapjául a Rhédei-féle föltételek vétettek; okt. 11-én fölolvasták előtte azokat, s ő letette az esküt.²⁾ Mindkettőnek szövegét törvénybe iktatták.³⁾

II. Rákóczi György 1659. sept. 24-én a maros-vásárhelyi országgyűlésen, miután előbb kijelentette, hogy új választást nem kíván, ismét elfoglalta fejedelmi székét, s a régi föltételekre esküt tett, melynek szövegét szintén törvénybe iktatták.⁴⁾

Kemény Jánost 1660. decz. 24-én a szászrégeni országgyűlésen választották a Rende fejedelemmé; ugyanekkor választották meg a bizottságot is a fejedelmi föltételek megalkotására, melyek némi eltéréssel hasonlóak voltak Barcsaiéhoz. Az új fejedelem elfogadván azokat, megtartásukra letette az esküt.⁵⁾ Úgy a föltételeknek, mint az eskünek szövegét törvénybe iktatták.⁶⁾

I. Apafi Mihály — a mint már ismételve meg volt említve — 1661. sept. 14-én választatott fejedelemmé. E csonka országgyűlés folytatásául tekinthető az általa nov. 20-ra összehívott kis-selyki országgyűlés, hol elkészítették a Rende a beiktatási hitlevelet, melynek alapját a Kemény János-féle föltételek képezték. Apafi elfogadván azokat, föleskették.⁷⁾ A föltételeket és az eskü szövegét törvénybe iktatták.⁸⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. XI. köt. 267. 269—270, 357. 358. II.

²⁾ U. ott, XII. köt. 5—6. II.

³⁾ Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. I.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. XII. köt. 34. I. — Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. III.

⁵⁾ Erd. o. gy. Eml. XII. köt. 52—53. II.

⁶⁾ Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. IV.

⁷⁾ Erd. o. gy. Eml. XIII. köt. 5—7. II.

⁸⁾ Compil. Constit. Pars. II. Tit. I. Art. V.

Az előadottak igazolják, hogy az erdélyi fejedelmek a választás után mindig esküt tettek, a miből következik, hogy az eskütétel is föltétlen kelléke volt a választásnak, a mi természetes, mert az képezte a fejedelem részéről a nemzet szabadsága, törvényei- és kiváltságainak legfőbb biztosítékát.

Állításunkat még inkább megerősítik az 1598. évtől fogva szokásba jött fejedelemválasztási föltételek, melyek főbb vonásokban a nemzet szabadságát és kiváltságait tartalmzták. Oly fejedelmi jelöltekkel szemben, kiknek egyénisége vagy egyéb körülmények miatt aggódtak a Rende, hogy megnyugvást szerezhessenek maguknak, előbb választási föltételeket állapítottak meg, melyeknek elfogadását megígértették vele; ezután következett a választás, továbbá a föltételek megerősítése, melyeknek megtartására végül föleskették.

Báthori Zsigmondnak 1598-ban történt visszafogadása alkalmával állapítottak meg először a Rende — mint láttuk — külön választási föltételeket; Zsigmond uralkodásának első része eléggé indokolja eljárásukat, s visszahelyeztetése utáni tetteivel nem bizonyítja be az eljárás fölösleges voltát.

Bethlen Gáborral is a választás előtt fogadtattak el föltételeket, s indokolva volt a Rende eljárása, tekintve azt, hogy elődjét a Szultán letette, s a fejedelemválasztó országgyűlést Szkender basa hívta egybe. Bethlen neje — Brandenburgi Katalin szintén a föltételek elfogadása után választatott meg; a Rende aggodó, körültekintő eljárása fölött épen nem csodálkozhatunk, tudva azt, hogy egy nőnek trónra emelését kívánták tőlük. Magyarország történetéből Mária, s Erdélyéből Izabella uralma még élénk emléküben lehetett.

Végül Rhédei Ferencz választását előzőleg alkottak a Rende fejedelmi föltételeket; ekkor is a Porta avatkozott Erdély ügyeibe, elmozdítván a fejedelmet és új választást követelven. Mind oly körülmények voltak ezek, melyek fölöslegessé teszik a Rende eljárásának bővebb fejtegetését.

Egyébként akár választás előtt, akár azután állapítanak meg szabnak a Rende ily föltételeket a fejedelmek elé, eljárásuk okát és magyarázatát magukban a föltételekben mindig megtaláljuk.

d) Az új fejedelem hűségére a jelenlevők azonnal, a távollevők e végre hirdetett közgyűléseken esküt tettek.

Valamint a fejedelmek megválasztatásuk után az ország törvényeinek, szabadsága- és kiváltságainak, nemkülönben az eléjük szabott föltételeknek megtartására hittel kötelezték magukat: úgy a Rende és az országlakosok is tartoztak az új fejedelem hűségére esküt tenni.

Világosan tünteti elénk e kötelezettséget az *Approbata Constitutio*, az 1613-ban (okt. 20—29.) Kolozsvárt, továbbá az 1633-ban (apr. 24 — máj. 23.) és 1635-ben (máj. 13 — jun. 10.) Gyulafehérvárt tartott országgyűlések végzéseinek alapján «Fejedelmeknek tartozó Homagiumnak praestálásáról» czim alatt, melynek szövszerinti szövege következő:

«Mivelhogy a fejedelmek az Országnak minden Rendeinek kötelesek úgy alattok valók is, hogy hittel legyenek kötelesek a fejedelemnek, szükségképen kívántatik; annak okáért minden Nemes Vitézlő és Városi rendek tartozzanak a szokott forma szerént, a Fejedelmek hűségére megeskünni, a kik jelen találatnak lenni ugyan akkor, midőn a Fejedelmek inauguratiojoknak idején juramentumokat deponálják; a kik pedig jelen lenni nem találatnának, a Tisztek minden helyeken gyűléseket promulgáltatván, a Fejedelmek választása után ottan hamar és első szék napján tartozzanak Homagiумokat praestálni, kiki Székes helyében, a Városokon is hasonlóképen, a hol pedig a Fejedelmeknek is Comissariusinak jelenlétekben. Ha kik pedig a Homagiумok depositiójára promulgáltatott időben nem deponálnák, méltó mentségek nem lehetvén, citaltassanak, és comperialtatván, hogy contumaciter pothabeálták, in amissione omnium bonorum, tam mobilium, quam immobilium, ipsos praecise concernentium juris ordine convincáltassanak.

Hasonlóképen azok is, kik successive külön kenyeres gazdaságban szállának, húsz esztendő elért idejekben tartozzanak Homagiумot deponálni, melyet azok is ha tudva és contumaciter elmulatnak, azon poenaba incurráljanak.»¹⁾

Ez eskü formájának megállapítása is épen úgy, mint a fejedelmeké, az országgyűlés jogkörébe tartozott, melyet néha szintén a törvénykönyvbe iktattak.

¹⁾ Pars. II. Tit. II. Art. I.

Az idézett határozatok gyakorlati alkalmazását bizonyítja a fejedelem-választó országgyűlések története. Példákat idézek. Báthori István 1571-ben a gyulafehérvári országgyűlésen letévén az esküt, az ország Rendeitől viszont elfogadta azt.¹⁾ Báthori Zsigmondnak 1581-ben, a kolozsvári országgyűlésen történt megválasztatásakor a Rendei nem tettek esküt; de midőn 1588-ban a medgyesi országgyűlés nagykorúsítja őt, s fölesküdt, a neki tartozó hűségeskü letételére nézve a Rendei így intézkedtek: «Miért hogy peniglen nagyságod hittel kötelezi magát az országnak, azonképpen végeztük, hogy minden szolgák (tisztviselők), kik ezelőtt kötelesek voltak hittel fejedelmeknek, te nagyságodnak megesküdjenek és itt menten elkedessék hadnagyoktól, kapitányoktól és egyéb köteles szolgáktól.²⁾

Báthori Endrének 1599-ben történt megválasztatása után elkészítetvén a Rendei esküformája, miután Báthori Zsigmond márcz. 29-én megerősítette, 30-án Sennyei Pongrácz olvasta föl azt a Rendei előtt a nagy templomban. Ezen eskü szó szerinti szövege következő: «Én N. N. esküszöm az élő Istennek és az ő szent fiának a Jézus Krisztusnak, hogy valaminémű hűséggel, köteleességgel és engedelmességgel az előbbi kegyelmes urunknak, fejedelmünknek köteles voltam, e mostani választott kegyelmes urunknak fejedelmünknek is ő Főlségének Báthori Andrásnak etc. azon hűségre, engedelmességre kötelezem magamat az én tehetségem szerént. Isten engem úgy segéljen.»³⁾

Báthori Gábornak a Rendei a kolozsvári országgyűlésen, 1608-ban márczius 31-én tették le az esküt, ígérve: «hogy hívek lesznek fejük főnálltáig, jószágok fogyásaig s följelentenek neki minden cselszövényt, mit bárki is forralna ellene vagy az ország ellen.» Az eskütétel megtörténtét ágyudörgések és trombiták tudatták a néppel.⁴⁾

Az eskünek országszerte letételére nézve pedig ezt határozták: «Az mi az juramentum dolgát nézi, minthogy immár az tisztviselő emberek juramentumokat praestálták, parancsolja meg nagod az ispányoknak és városi biráknak, hogy innen haza menvén, mindenkiktől, az kiktől illik, exigálják juramentumokat. Kik penig a depositione

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 399. l.

²⁾ U. ott, III. köt. 96. l. — U. ott, 247. l. a medgyesi országgyűlés törvényzikkeinek 48. pontja.

³⁾ U. ott, IV. köt. 81. l. Az eskü szövege 280. l.

⁴⁾ U. ott, VI. köt. 10. l.

juramenti magokat absentálják, az tisztviselő emberek nagyságodnak küldjék.»¹⁾

Volt rá eset, hogy a hűségeskü letételét némelyek megtagadták a fejedelemnek. Így például 1657-ben a gyulafehérvári országgyűlés Rhédei Ferenczet fejedelemmé választván, intézkedtek a Rendek, hogy a várak őrségei tegyék le neki az esküt; azonban a várak kapitányai közül a legtöbb megtagadta, sőt a fiskális javak igazgatói sem engedelmeskedtek.²⁾

A kolozsvári országgyűlés 1613-ban azt határozta, hogy Bethlen Gábornak a jelenlevők azonnal, az országban levők nyolczadnapra, s az országon kívüliek tizenötöd napra tegyék le a hűség esküjét. E határozat következtében a gyűlésen jelenlevő székelyek és szászok le is tették azonnal, de a szászok esküje később revocáltatott.³⁾

Bethlen Gábornak ugyanis Szeben hódolt meg először, s az országgyűlés folyama alatt kötelező ígéretet tett a fejedelem a szászoknak, hogy a várost visszabocsátja kezökre. Miután az ígéret beváltásával késett, a szász universitás 1614-ben Segesváron tartott gyűléséből sürgette az átadást s a városhból a fejedelem távozását, kijelentvén, hogy csak ezek megtörténte után fogják a hódolati esküt letenni.

Az alkudozások közben jan. 9-iki ülésükből ultimátumot küldöttek a fejedelemhez Szeben átadása ügyében, melyben az eskü megtagadását még határozottabban hangsúlyozták, mint a következőkből kitűnik: «Mi mind fejenként egész Szászságul miglen az mi világos törvényünket, szabadságunkat meg nem adják, birnunk nem engedik mint in statu nostro integro..... mindenektől megvonszuk magunkat és nem csak mi, kük az juramentumot még nem depontaltuk, hanem azoknak is, kik praestaltak, hitek felszabadult ex natura relationis.»⁴⁾

Midőn Báthori Zsigmond 1598-ban a gyulafehérvári országgyűlésen lemondott a fejedelemségről, nyílt parancsban rendelte el, hogy az eskü országszerte Rudolf hűségére tétessék le, a ki azt nem akarná letenni, fej- és jószágvesztésen marasztják.⁵⁾ Ápr. 8-án az ország-

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. VI. köt. 96. l. A kolozsvári o. gy. törvényeinek 9-ik pontja.

²⁾ U. ott, XI. köt. 325–326. II. — U. ott, 265. 329. II.

³⁾ U. ott, VI. köt. 307–308. II.

⁴⁾ U. ott, VI. köt. 309. l.

⁵⁾ U. ott, IV. köt. 30. l.

gyűlés tette le az esküt és pedig legelőbb a gyulafehérvári püspök, Náprágij Demeter, azután Bocskai s a többi főurak, majd a három nemzet mondták el az esküformát: hívek lesznek Rudolphhoz és utódaihoz, s elfogadják azon kormányformát, melyet ő rendel: vagy fejedelemmel, vagy kormányzóval élén. Szuhai azt állítja, hogy a Rende csak vontatva tették le az esküt.¹⁾

A fejedelem testőrsége, a kék darabontok is föleskettettek, s végül kimondották, hogy a közeli megyék nyolcz, a távolabbiak tizenkét, a magyarországiak tizenöt nap alatt, valamint a lófejek és városok is jószágvesztés terhe alatt letegyék az esküt a Római császárnak.²⁾

Báthóri Zsigmond 1601-ben a kolozsvári országgyűlésen újból fejedelemmé választatván, a köteles hűségi esküt ismét letették neki a Rende.³⁾

A segesvári országgyűlésen 1630-ban I. Rákóczi Györgyöt megválasztván a Rende, elhatározták, hogy a homagiumot mindenki tegye le: a ki ott van, azonnal, a többiek minél előbb székhelyeikben és a megyékben.⁴⁾

Az új Rákóczi Györgyöt 1642-ben a gyulafehérvári országgyűlés fejedelemmé választván, elhatározta, hogy az ország neki a hűségesküt a szokott módon tartozik letenni;⁵⁾ midőn pedig 1658-ban a medgyesi országgyűlés kimondotta, hogy őt visszahelyezi a fejedelemségbe, a homagium letételére jan. 19-ét jelölte ki. Hogy ez valósággal megtörtént, Rhédei Ferencz és Kemény Simon hűségeskü-tétele bizonyítja.⁶⁾ Ugyan ekkor a végházak kapitányait körlevélben hívták föl a Rende eskütételre, melynek ide vonatkozó része így szól: «Magunk is ő naga hűségére megeskünni akarunk, Kgltek is sub poena notae perpetuae infidelitatis választott kegyelmes urunk hűségére hitit letenni el ne mulassa.»⁷⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. IV. köt. 30–31. ll. — Ezen egész eljárás, Erdély állásának szempontjából, nem volt ugyan törvényes, de megemlítettük azért, mert az alattvalók hűségeskűjének letételére vonatkozó részletes adat.

²⁾ U. ott, IV. köt. 161. l. A gyulafehérvári o. gy. határozatok 25. pontja.

³⁾ U. ott, V. köt. 4. l.

⁴⁾ U. ott, IX. köt. 60. l.

⁵⁾ U. ott, X. köt. 61. l. U. ott, 331. l. A fehérvári o. gy. törvényei. Art. XVI. Az eskü szövegét I. Török-Magyarkori Okmánytár. III. köt. 97. l.

⁶⁾ Erd. o. gy. Eml. XI. köt. 357–358. ll. van mindkettő eskűjének szövege.

⁷⁾ U. ott, XI. köt. 341. l.

Barcsai Ákosnak 1658-ban a segesvári országgyűlés fejedelemmé neveztetését tudomásul vevén, a Rendekek kettésével, hármásával tették le neki az esküt, melynek szövegét törvénybe iktatták.¹⁾ A marosvásárhelyi országgyűlés 1659-ben Barcsai ellenében visszahelyezvén II. Rákóczi Györgyöt a fejedelemségbe, megalapították a Rendekek a homagium szövegét, s kinevezték a biztosokat, kik előtt az eskü, melyet törvénybe iktatni rendelték, le lesz teendő.²⁾

A Rendekek 1660-ban a szászfürdői országgyűlésen Kemény Jánosnak is letették a szokásos homagiumot, melynek szövegét törvénykönyvbe iktatták.³⁾ Végül I. Apafi Mihálynak 1661-ben történt választatását a kis-selyki országgyűlés törvényesítvén: fölesketése után a gyűlés is letette neki a homagiumot, melynek szövegét szintén törvénybe iktatták.⁴⁾

A Báthori Kristófnak tett esküre nézve az 1576-iki kolozsvári országgyűlés történetében csak annyi van megemlítve, hogy már 1571-ben, t. i. Báthori István megválasztatásakor hűséget esküdtek neki az örségek, mint testvére helyettesének, mely intézkedést most föntartották a Rendekek.⁵⁾ A Bethlen Istvánnak 1630-ban tett hűségesküre pedig azon térítvényből következethetünk, melyet a Rákóczival Topán történt kiegyezés alkalmával okt. 24-én adott magáról, Ebben fogadja, hogy hiveit a letett eskü alól fölszabadítja.⁶⁾

Midőn Báthori Zsigmondot 1598-ban a tordai országgyűlés visszahelyezte a fejedelmi székbe, a Rendekek nem tettek neki újból hódolati esküt, hanem azt kívánták kötelezőnek tartani, melyet 1588-ban, a fejedelem nagykorúsításakor a medgyesi országgyűlésen tettek volt le.⁷⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. XII. köt. 6. l. Az eskü szövegét l. Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. II.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. XII. köt. 34. l. Az eskü szövege megvan u. ott, 404. l. az o. gy. törvényeinek XI. Art. alatt, s Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. III.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. XII. köt. 53. l. Az eskü szövegét l. Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. IV.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. XIII. köt. 6—7. ll. Az eskü szövegét l. Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. V.

⁵⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 448. l.

⁶⁾ U. ott, IX. köt. 54. l.

⁷⁾ U. ott, IV. köt. 62. l.

Rákóczi Ferencnek 1652-ben történt megválasztása alkalmával a gyulafehérvári országgyűlésen — kora miatt — a Rende nem tettek esküt, sőt ez alkalomból a törvénykönyvbe iktatták, hogy az esküt a fejedelemnek nem tehetik le az országlakosok addig, míg a fejedelem is a nekik tartozó esküt le nem teszi. ¹⁾

Nem találjuk nyomát a fejedelemválasztó országgyűlések történetében, hogy Bocskai István, Rákóczi Zsigmond és Brandenburgi Katalinnak hűségesküt tettek volna a Rende s az országlakosok; de az előzményekből kifolyólag föl nem tételezhetjük annak elmaradását, mert nevezett fejedelmeknél az eskü megtagadására nézve semmi ok sem létezett.

Záradékol még, mint ide vágó sajátos intézkedést, megemlítjük, hogy I. Apafi Mihály választási föltételének XXII. pontjába fölvtették a Rende azt is, hogy a hűségeskü letételével érje be a fejedelem, s reversalis adásra, stb. senkit ne kényszerítsen. ²⁾

e) A fejedelemválasztás módja.

Fejedelemválasztási jogukat a Rende a fejedelemválasztó országgyűléseken közfölkialtással, s nyílt vagy titkos szavazással gyakorolták.

Közfölkialtással választott meg 1571. máj. 25-én Báthori István. Igazolja ezt a gyulafehérvári országgyűlés határozata, mely így szól: «Egyenlő akaratból és végzésből választottuk az tekintetes és nagyságos Somlyai Báthori Estvánt, urunkat, az Erdélyi vajdaságra és székelyeknek espánságára, és az magyarországi megmondott vármegyéknek birodalmára. ³⁾

Gyulafi László ezen országgyűlésből 1571. máj. 26-án kelt levelével értesítvén Rueber kassai kapitányt a fejedelemválasztásról, ezt írja: «Az Vrak es a Tanachok egijenleo akaratbol az Nagijsagos Bathorij Istvant tewek Vajjdajja.» ⁴⁾

Még határozottabban fejezi ki ezt Berekszői Hagymás Kristófnak 1571. máj. 27-ről kelt levele, melyet Gyulafehérvárról Liszt János veszprémi püspök s Magyarország kancellárjához intézett, követ-

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. XI. köt. 20—21. II. Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. VII.

²⁾ Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. V.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 472. l. — Erdélyország Történetei Tára I. köt. 100. l.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 451—453. II.

kezőkben: «Minden további vita és szó nélkül kikiálták Báthori István uramot, az somlyait, fő úr öreg nemzetet vajdának.» ¹⁾

Végül Bethlen Farkas is megerősíti azt, mondván: *Stephanum Báthorem... Vajvodam Transsylvaniae... declarant.* ²⁾

Székely Mózes 1603-ban egy tábori országgyűlésen, Rákóczi Ferenczet pedig 1652. márcz. 9-én a gyulafehérvári országgyűlésen kiáltották ki a Rendekek fejedelmé. ³⁾

A választás szokásos módja az volt, hogy szavazat-szedő bizottság választatott, mely a választást vezette, s a nyíltan (szóval) vagy titkosan (írásban) adott szavazatokat bevette a választóktól, melynek eredménye a szavazatok összeolvasása után kihirdettetett, és pedig rendesen a kancellár által. ⁴⁾

Szavazatszedő bizottság választásának bizonyítékait találjuk 1613-ból a kolozsvári országgyűlésen, hol a választást egy 12 tagú bizottság vezette, mely alkalommal az összes jelenlevők szavazata Bethlen Gáborra esvén, a Rendekek öt fejedelmöknek jelentették ki. ⁵⁾

A választási eljárásnak legvilágosabb képét azonban az 1657. okt. 25. gyulafehérvári országgyűlés lefolyása tárja elénk, hol a Rendekek novemb. 2-án összegyűlvén az országházban, megválasztották a szavazatszedő bizottságot, még pedig: Haller Gábort a magyarok, Dániel Ferenczet a székelyek, Lutsch Jánost a szászok részéről.

A szavazás titkos volt; a Rendekek írásban tették be a szavazatszedő bizottság előtt egy azon célra oda helyezett kalpagba szavazatukat. Pontban egy órákor behívtak a Rendekek az országházához, hol a szavazás eredménye kihirdettetett a kancellár által, melyből kitűnt, hogy a Rendekek egyező szavazatával Rhédei Ferencz választatott fejedelmé. ⁶⁾

Rákóczi Zsigmond 1607. febr. 12-én, Bethlen Farkas e szavai szerint: «Transsylvani... Sigismundum Rákócziüm in legitimum Regni Transsylvaniae Principem eligunt, proclamant,» közfölkialtással választatott a kolozsvári országgyűlésen fejedelmé;

¹⁾ Erdélyország Történetei Tára. I. köt. 106—110. l.

²⁾ Hist. de Rebus Transsylvanicis. II. köt. 225. l.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 49. l. — U. ott, XI. köt. 20. l.

⁴⁾ U. ott, XI. köt. 264. l.

⁵⁾ U. ott, VI. köt. 304. 306. ll.

⁶⁾ U. ott, XI. köt. 263—264. ll.

de az országgyűlési emlékek szerint Haller Gábor nem adta rá szavazatát, mely tény azt bizonyítja, hogy az ő választatása nem közfölkialtással, hanem nyílt vagy titkos szavazással történt.¹⁾

Ezzel ellentétesnek látszik az 1630-ban tartott segesvári országgyűlés eljárása, hol decz. 1-én I. Rákóczi György választott fejedelemmé. A Rendeek ugyanis megválasztották a szavazatszedő bizottságot; az első szavazat Brandenburgi Kataliné volt, mint első főméltóságé.

Követe — Kemény János adta be a szavazatot, kezében tartván asszonyának útasítását, mely így szólt: «Rákóczi Györgyöt választja, akarja ismerni fejedelemnek, s ha mi praetensiója van, azt is reá ruházza, és minden értékével, tehetségével abban oltalmazni s fogja.»

Erre a szavazás folytatása helyett a Rákóczi-pártiak, kik nagy többségben voltak, fölállottak s zajosan hangoztatták nevét, vagyis más szóval kikiáltották fejedelemnek.²⁾

Bethlen István választatásának körülményei kétségtelenné teszik, hogy úgy a nyílt, mint a titkos szavazás módja szokásban volt. Az 1630. sept. 28-án tartott kolozsvári országgyűlésen ugyanis ő kérte a Rendeket, hogy szavazzanak Rákóczi Györgyre, de a Rendeek nem engedtek, titkos szavazást kívántak. A szavazatok összeolvasásánál kitűnt, hogy egyen kívül (Bethlen Rákóczira szavazott) minden szavazat Bethlen Istvánra esett.³⁾

Az új fejedelemnek a kolozsvári országgyűlésről Prépostvárihoz intézett levele eme soraiból: «Voxunkat in scriptis helyes ratiókkal ő kegyelmére adtuk az praesidens kezében, mivel az tanácsurak nagy instantiájokkal nem engedék nyelvünkkel kimondanunk voxunkat,» az is világosan kivehető, hogy írásban adták be a szavazatokat.⁴⁾

A választásra vonatkozó adatok megállapítják a szavazás eredményét is, például Báthori Kristófnak a medgyesi országgyűlésen 1576. jan. 14-én történt választatásáról Bethlen Farkas ezt mondja: «Status et Ordines Regni unanimi consensu illum

¹⁾ Hist. de-Rebus Transsylvanicis. VI. köt. 482. l. — Erd. o. gy. Eml. V. köt. 323. l.

²⁾ U. ott, IX. köt. 58. l. — Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. I. köt. 254–255. ll.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. IX. köt. 51. l.

⁴⁾ U. ott, IX. köt. 135. l.

Vajvodam Transsylvaniae eligunt.» ¹⁾ Ugyanő Báthori Zsigmondnak 1581. máj. 1. a kolozsvári országgyűlés által történt választásáról így szól: «Pluritate votorum, patre adhuc superstite, Sigismundus puer Vajvoda Transsylvaniae creatur.» ²⁾

Végül Báthori Zsigmondot 1601-ben a gyulafehérvári országgyűlésen febr. 3-án újból fejedelemmé választván a Rendei, megválasztása a szavazatok túlnyomó nagy többségével történt. ³⁾

Egyhangú szavazattal választattak meg a következő fejedelmek: Báthori Endre bíbornok 1599. márcz. 21-én, a megyesi országgyűlésen; ennek törvényei 32-ik pontjában a választásra vonatkozó határozat így szól: «Választjuk azért felséged (Zsigmond) tetszéséből közönséges érzelemmel az ország adminisztrációjára ez mai napon cardinal uramat ő nagyságát fejedelmül előttünk.» ⁴⁾ Ezt megerősíti Bethlen Farkas e kifejezése: «Cardinalis communium omnium suffragio Princeps declaratur.» ⁵⁾

Bocskai Istvánt 1605-ben, szept. 14-én a megyesi országgyűlésen a jelenlevők szintén egyező akarattal választották fejedelemmé, mit Bethlen Farkas így fejez ki: «Unanimitum Nationum consensu et suffragiis... in principem eligitur et salutatur.» ⁶⁾

Báthori Gábort is 1608. márcz. 3-án a kolozsvári országgyűlés közakarattal, egyhangú szavazattal választotta meg, mit Bethlen Farkas következő szavaival erősít meg: «Status et Ordines Transsylvaniae unanimi consensu... Bathorium in locum Rákóczii Principem unanimes communibus suffragiis elegerunt.» ⁷⁾

Némely választásoknál csak általános kifejezéssel említetik az eredmény; így az 1626. máj. 24-iki gyulafehérvári országgyűlés törvényeiben a Brandenburgi Katalin választatását illető hatá-

¹⁾ Hist. de Rebus Transsylvanicis. II. köt. 447—448. ll.

²⁾ U. az, u. ott. II. köt. 421. l. Ennek ellent mond az Erd. o. gy. Emlékek III. köt. 6. lapján levő adat, mely szerint csak márcz. 23-án, Báthori Istvánnak Lengyelországba távozása után, a kolozsvári o. gy. választá meg őt.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. IV. köt. 411. l.

⁴⁾ U. ott, V. köt. 306. l.

⁵⁾ Hist. de Rebus Transsylvanicis. IV. 218. l.

⁶⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 306. l. — Hist. de Rebus Transsylvanicis. VI. köt. 327. l.

⁷⁾ Erd. o. gy. Eml. VI. köt. 9. l. — Hist. de Rebus Transsylvanicis. VI. köt. 523. l.

rozat így szól: «Ő lölségét, az mi kegyelmes asszonyunkat ma egy akarattal, egyenlő érzellemmel választjuk fejedelmünknek.¹⁾

II. Rákóczi Györgyről pedig az mondatik, hogy 1642. február 19-én, a gyulafehérvári országgyűlésen választatása egyenlő érzelemből «minden contradictio nélkül» azonnal megtörtént.²⁾ Kemény Jánosról szintén azt olvassuk, hogy 1661. jan. 1-én a szászrégeni országgyűlésre összegyűlt Rendei közakarattal választották meg.³⁾

A Maros-Vásárhely mellett 1661. sept. 14-én tartott országgyűlés határozatából csak annyit vehetünk ki, hogy I. Apafi Mihályt fejedelemmé választották.⁴⁾ Végül Barsai Ákosnak a Porta által történt kineveztetését az 1658. sept. 25. segesvári országgyűlés már egyszerűen tudomásul veszi.⁵⁾

Választáskor a választott fejedelem személye iránti érzelmeiknek is adtak néha a Rendei kifejezést. Így Báthori Istvánt a Rendei megéljenezték. «In signum laetitiae — írja Bethlen Farkas — in templo Vivat! Vivat! exclamatur.»⁶⁾

Midőn 1601. febr. 3-án, a gyulafehérvári országgyűlésen Báthori Zsigmondot a Rendei újból fejedelemmé választották, s más nap a választás eredményét összes ülésben ünnepélyesen kihirdették a székes-egyházban: örömrivalgással fogadták azt, általános felkiáltással: «Báthori Zsigmond, Báthori a fejedelem!»⁷⁾

Bocskai Istvánt határtalan lelkesedés közt választották meg.⁸⁾

Báthori Gábor megválasztását hírnökök által tudatták a Rendei a város lakosaival s «örömet lövetének, a piaczon trombitálván és dobolván.»⁹⁾ Bethlen Gábor megválasztásának örömeire pedig az ágyukból három üdvölvést tettek.¹⁰⁾

Egyik-másik fejedelem maga is adott megválasztatása fölött

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. VIII. köt. 313. l.

²⁾ U. ott, X. köt. 59. l.

³⁾ U. ott, XII. köt. 52. l.

⁴⁾ U. ott, XII. köt. 64. l.

⁵⁾ U. ott, XII. köt. 5. l.

⁶⁾ Hist. de Rebus Transsylvanicis. II. köt. 225. l.

⁷⁾ Erd. o. gy. Eml. IV. köt. 411. l.

⁸⁾ U. ott, VI. köt. 307. l.

⁹⁾ U. ott, VI. köt. 9. l.

¹⁰⁾ U. ott, VI. köt. 306. l.

örömének kifejezést; így Báthori Gábor midőn 1608-ban megválasztatása után Ecsedről Kolozsvárra indult, a vár összes ágyúi 8 órától fogva 12-ig lőtték az örömet úgy, hogy 500 fontnál több löport fogyasztottak el.¹⁾ I. Rákóczi György is maga adott érzelmeinek kifejezést, midőn megválasztatásáról értesült, még pedig oly módon, hogy a Váradra érkezett követséget nagy örömmel, ágyú lövésekkel fogadta.²⁾

Végül a választás módjára nézve még megjegyezzük, hogy ha a fejedelmi jelölt az országgyűlés által megállapított föltételeket elfogadta és azoknak megtartását ígérte; ha nem közfölkialtással jelentették ki akarataikat, akkor a választás nemzetenként ment végbe oly formán, hogy először a Magyarok, azután a Székelyek és utoljára a Szászok szavaztak.

Szavazásnál is bizonyos sorrend tartatott, s mint I. Rákóczi György választatásának körülményeiből következtethetjük, ha főméltóságok voltak jelen, azok szavaztak először, utánuk következtek a Rendei. Midőn Báthori Zsigmond visszafogadását először elhatározták a szászsebesi táborban, saját sátorában Bocskai tette föl a kérdést, hogy meghozzuk-e az előbbi kegyelmes urunkat? Ekkor legelőbb is egy székely, névleg Radák András adá szavazatát: «meghozzuk!» Arra, hogy az urak is szavazhassanak, már nem volt idő, mert a köznemesség s a katonaság a sátoron kívül egy hangos kiáltással: «meghozzuk!» mondá el szavazatát, s ezze: a visszafogadás kérdése el volt döntve.³⁾

f) A fejedelemválasztás más körülményei.

Az előbbi pontok alatt előadtuk mindazt, a mi az erdélyi fejedelemválasztás törvényes alakjaira és föltételeire vonatkozik; de ezek mellett vannak még egyéb, habár lényegtelen körülmények is, melyek a fejedelemválasztással kapcsolatosak, s a fejedelmi szék betöltésének mintegy kiegészítő részét képezik. Ilyenek:

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. VI. köt. 10. l.

²⁾ U. ott, IX. köt. 59. l. — Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. I. köt. 260. l.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. IV. köt. 58. l.

1.) *As ünnepélyes fogadtatás.*

Oly esetekben, midőn a választott, vagy visszafogadott fejedelem nem volt jelen az országgyűlés helyén, a Rendei követség által tudatták határozatukat vele, s hívták meg a fejedelmi szék elfoglalására. Ilyenkor a fogadtatás rendesen nagy ünnepélyességgel ment végbe.

Látjuk ezt az 1598-ban tartott medgyesi országgyűlés eljárásából, hol a Rendei, a mint elhatározták, hogy Báthori Zsigmondot «előbbi fejedelemségére, méltóságára acceptálják,» azonnal követséget neveztek ki, melyet Kolozsvárra küldöttek üdvözlésére, s tudatni vele befogadását.¹⁾

Továbbá 1601-ben Báthori Zsigmondnak a kolozsvári országgyűlésen újból történt választatása alkalmából; a választás eredményét ekkor is követség által tudatják vele, s visszahozására ünnepélyes követséget neveznek ki, mely 300 katonával ment érte.²⁾

Báthori Zsigmond az országgyűlés első követségét Danczán fogadta, a második pedig Botosánban találkozott vele. Midőn Kolozsvárra megjött a hír, hogy már Beszterczére érkezett, ágyúdörgésekkel s örömnnyilatkozatokkal fogadták, s innen 500 katonával Székely Mózeset küldötték eléje, ki az ország nevében üdvözölte őt. A város alá érkezvén, oda az ország Rendei mentek ki testületileg, s üdvözlő szónoklatokkal fogadták; a hadak háromszor kiáltották a «Megváltó» nevét, bekisérték a városba s a Jezsuiták templomában tartott isteni tisztelet után fényes lakomát adtak tiszteletére.³⁾

Báthori Gábort 1608-ban a kolozsvári országgyűlés szintén követség által értesítette megválasztásáról, mely Ecseden üdvözölte az új fejedelmet, ki erre hosszasan válaszolt, megköszönve a ráesett választást. Midőn fejedelmi székének elfoglalása végett Erdélybe jöve, Kolozsvár alá érkezett, a Rendei nagy számú üdvözlő követséget küldöttek eléje s nagy tisztességgel kísérték a városba. Az üdvözlő szónok azt kívánta neki, hogy érje föl nagy tetteikkel Isvánt, kegyességgel Kristófot, s hazaszeretettel Endrét.⁴⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. IV. köt. 58. l.

²⁾ U. ott, IV. köt. 413. l. E követség tagjait előbb fölerkették Zsigmond hűségére, s azután eresztették őket útnak.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 3—4. ll.

⁴⁾ U. ott, VI. köt. 10. l.

A segesvári országgyűlés 1630-ban I. Rákóczi Györgyöt előlegesen Kékedy Zsigmond által értesítvén a választás eredményéről, az ünnepélyes meghívást egy 10 tagból álló követségre bízta. Váradról decz. 20-án Kolozsvárra érkezvén, itt fényes ünnepélyességgel, énekléssel s éjfél után két óráig tartó taraczkölvésekkel fogadtatott, miért azután ő a városnak 25 mázsa lőport s némi rezet adományozott.

Másnap innen az általa hirdetett gyulafehérvári országgyűlésre indulván, Bethlen István őt a Rendekkel Sz. Imrénél fogadta, s «igen szép pompával» kísérte be az országgyűlés színhelyére.¹⁾

II. Rákóczi Györgyöt 1658-ban a medgyesi országgyűlés visszafogadván a fejedelemségbe, Rhédei Ferencz a Rendekkel kiment eléje, s őt ünnepélyesen fogadván, jan. 22-én bevezette a városba.²⁾ Kemény Jánosnak 1660-ban a szászrégeni országgyűlés által történt megválasztatása alkalmával a Rendekek nagy számú követséget küldöttek üdvözlésére; a fejedelem hosszú beszédben válaszolt a küldöttségnek.³⁾ Végül

I. Apafi Mihályt jószágáról Ali basa díszkövetség által hívta meg 1661-ben a Maros-Vásárhely melletti tábori országgyűlésre, hol a fogadtatására készült fényes sátorba dob- és trombitaszó mellett vezetteté őt be.⁴⁾

A fejedelem-jelölt a választás alatt ritkán volt jelen az országgyűlési teremben, minek folytán a választás eredményét ilyenkor külön küldöttség által tudatták vele a Rendekek, s hívták meg a választás színhelyére.

Igy történt ez 1588-ban a medgyesi országgyűlésen, hol Báthori Zsigmond nagykorúsíttatván, erről a Rendekek őt egy 23 tagból álló követség által értesítették.⁵⁾

Rákóczi Zsigmond 1607-ben, mint kormányzó, megnyitván a kolozsvári országgyűlést, s az elhalt fejedelem (Bocskai) végrendelete értelmében Homonnait ajánlván a fejedelemségre, távozott

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. IX. köt. 60. l. — Szilágyi Sándor: a Rákócziak kora Erdélyben. I köt. 260. 266. ll.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. XI. köt. 269. l.

³⁾ U. ott, XII. köt. 52. l. Kemény válaszát l. Magy. Tört. Tár. VII. köt. 160. s köv. ll.

⁴⁾ Erd. o. gy. Eml. XII. köt. 64 l.

⁵⁾ U. ott, II. 93. l.

a gyűlés helyéről, a piaczi nagytemplomból; azonban a Rende nem Homonnait, hanem őt választották meg, miről azonnal küldöttség által értesítették. Ő öregségével, betegeskedésével, köszvényes fájdalmaival mentegetőzve, nem akarta elfogadni a fejedelemséget.

Ekkor a Rende testületileg mentek hozzá, úgy hogy lakása alig volt képes befogadni őket; Szennyey Pongrácz beszélt a Rende nevében, kifejtvén, hogy a közóhajtásnak engednie kell. Ezután magukkal vitték a templomba, hol hasztalanul kísérle meg érvényt szerezni tagadó válaszának, mert a Rende ragaszkodtak választásukhoz.¹⁾

Bethlen Gábor 1613-ban a kolozsvári országgyűlésen fejedelemmé választatván, a Rende a nagytemplomból azonnal üdvözlésére siettek, miután három üdvölvést tettek.²⁾

Brandenburgi Katalint 1626-ban a gyulafehérvári országgyűlés megválasztván, erről férjét, Bethlen Gábort előlegesen Scultéti értesítette. Ezután a korlátnok országos küldöttséget vezetett a kihallgató-terembe, ki ott üdvözlölte a fejedelmenőt, mire az szónoklattal köszöntö meg a választást.³⁾

II. Rákóczi Györgyöt, mint váradi kapitányt, 1642-ben a gyulafehérvári országgyűlés fejedelemmé választván, erről atyját azonnal egy küldöttség értesítette. Midőn az új fejedelem márcz. 3-án Gyulafehérvárra érkezett, a Rende eléje mentek a város előtti térre; ott volt az udvari hadak élén testvére, Zsigmond is, ki először üdvözlölte őt. Azután az ország nevében Kornis Zsigmond köszöntötte.⁴⁾

Végül Rhédei Ferenczért 1657-ben a gyulafehérvári országgyűlés a választás után díszbe öltözött követséget küldött, kiknek kíséretében föltett süveggel s fejedelmi palástban jelent meg az országházban.⁵⁾

Báthori István, Kristóf és Endre, továbbá Bocskai és Bethlen István, megválasztásukkor jelen voltak a Rende között, s ennek folytán küldöttségre nem volt szükség; de az előadottak nyomán következtethetjük, hogy a választás megtörténte után a helyszínen üdvözlöttek őket az ország nevében.

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 324. l.

²⁾ U. ott, VI. köt. 306. l.

³⁾ U. ott, VIII. köt. 64. l.

⁴⁾ U. ott, X. köt. 59. l.

⁵⁾ U. ott, XI. köt. 264. l.

Barcsai Ákosnak fejedelemmé neveztetését a segesvári országgyűlés 1658-ban tudomásul vevén, a Rendekek nevében Haller Gábor üdvözölte őt, mire Barcsai könnyek között válaszolt. ¹⁾

Midőn 1661-ben I. Apafi Mihály jószágáról a Libanicsmezői tábori országgyűlésbe érkezett, bár a választás még be sem volt fejezve, már leendő fejedelem gyanánt üdvözölték őt. ²⁾

Székelly Mózes fejedelem semmiféle ünnepeltetésben nem részesült.

2.) *Beiktatási ünnepély.*

Ennek legfontosabb részét a fejedelmi eskü, s néha vele kapcsolatban a Rendekek esküje képezte. Volt eset rá, hogy a választás után nyomban beiktatták az új fejedelmet, de a legtöbb esetben később történt a székfoglalás, mely, mint nemzeti ünnepély, mindig nagy pompával ment végbe.

Az «Erdélyi országgyűlési Emlékek»-ben Báthori Zsigmondnak a megyesi országgyűlés által 1588-ban történt nagykorúsíttatása után való beiktatási ünnepélye van legrészletesebben leírva, melyhez a későbbi beiktatások menete, némi — a helyi körülményekből kifolyó csekély eltérést leszámítva — hasonló volt; ennek főbb mozzanatai ezek: A beiktatási ünnepélyre a templomi kar főszékét fehér szőnyeggel vonták be, a földre pedig zöld szőnyeget terítettek. A megyesi papnak útasítás adatott, hogy énekeseit rendelje be a templomba; intézkedtek arról is, hogy a «Te Deum» s más énekdarabok kísérésére Báthori István zenészei és trombitásai jelenjenek meg ugyanott.

A templomban az eskütétel előtt tartandó szónoklatokat s a díszmenetet Kendy Sándor rendezte a fejedelem legidősb tanácsosaival. A városháza tornyán 8 trombitást és néhány dobost helyeztek el, a templom ajtajától pedig két sorban a fejedelem lakásának ajtajáig a kék darabantokat állították föl.

A főurak délfelé a fejedelem szállására mentek, hogy őt a templomba kísérjék. Elöl mentek az országgyűlési urak, utánok a fejedelmi tanács és Gálffy János udvarmester, a fejedelmi bottal. Ezeket követte a fejedelem s közvetlen utána ment két unokatestvére

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. XII. köt. 5. l.

²⁾ U. ott, XII. köt. 64. l.

— Báthori Boldizsár és István, valamint az egész udvari személyzet. A menetet néhány kapitány és puskás zárta be.

A városháza tornyán elhelyezett trombitások és dobosok folyton működtek hangszerekkel, míg csak a fejedelem a templomba nem érkezett.

Itt Giczey János fogadta őket, ki lábainak gyengesége miatt nem akart a díszmenethez csatlakozni. Báthori Zsigmond a templomban az oltártól jobbra foglalt helyet; tőle egy ölnyi távolságban unokatestvérei állottak, s ezek mögött a kormányzó. A Rendek és az urak részint a másik oldalon, részint középen az oltár mellett a karban, a tanácsurak pedig a fejedelem előtt, a zöld szőnyegen állottak.

Az ünnepélyes beiktatás azzal kezdődött, hogy Bánfi Boldizsár, mint az ország szószólója, magyar szónoklatot olvasott, melyben a fejedelmet eskütételre kérte föl; e beszédre a fejedelem nevében Kendy Sándor kanczellár válaszolt, kijelentve, hogy ő nagysága kész teljesíteni a kérelmet, s ez meg is történt oly formán, hogy Bánfi Boldizsár az eskü szövegét szavanként olvasta föl, s a fejedelem födetlen fővel utána mondá.

Az eskü után Giczey János kormányzó intézett beszédet a fejedelemhez, melyben kijelenté, hogy miután az ország a kormányzást urára, a fejedelemre ruházta, ő is belenyugszik ezen intézkedésbe; továbbá késznek nyilatkozott mindenről, a mi rá volt bízva, pontosan számolni. Ezután ereje és tehetsége szerint jövőre is följajánlotta szolgálatát, ha a szükség és ő nagysága kívánják, s végül ő nagyságának szerencsét, boldogságot és hosszú életet kíván.

Az agg szónoknak is Kendy Sándor válaszolt a fejedelem nevében, biztosítván őt urának hálájáról és kegyelméről.

A beszédek végeztével az énekesek egy vonogató sípos s egy olasz hegedűs finom zenekísérete mellett karban énekeltek, ezután zenekíséret nélkül a *«Te Deum»*-ot.

A fejedelem e közben fölállván kíséretével oly rendben, mint a templomba jött, távozott; a visszatérés alatt mindkét tornyon trombitáltak s minden harangot meghúztak.

A főurak a fejedelmi szállás kapujában a bemenetnél két sorban állottak. Gálffy János udvarmester, midőn Zsigmond előtt belépett, a sorban álló Huet Albert szebeni királybírónak mondá: *«Sit felix et faustus.»* — *«Amen»*, viszonzá a királybíró. A fejedelem szokott üdvözlését kalapja levételével mutatta ki.

Az ünnepélyt fényes lakoma fejezte be, mely fél kettőtől esti tíz óráig tartott, mi közben a ház előtt a trombitások és dobosok, a fejedelmi asztalnál pedig Báthori István olasz zenészei játszottak. A kék darabantok a piaczt körbe járva, háromszor lőttek egymásután, míg a vár faláról ágyúkkal és mozsarakkal durrogtattak.

Az ünnepély fényét nagyban emelte az, hogy e napon mindnyájan díszbe öltöztek. A fejedelmen czoboly mente, veres karmazsin bársonydolmány, kalpagján atyjának fekete forgója s oldalán aranyos kard volt. Lehetett látni a főurakon is díszes fekete czoboly, nyusztprém, skarlát és granát posztó mentéket, damasz, bársony s arany fonallal szőtt anyagú s pompás gyöngy és drága-kövekkel kirakott forgókat s fekete darutollakat, kócsagokat.¹⁾

Báthori Zsigmond 1598-ban a tordai egységhívők templomában másodszor, 1601-ben pedig a kolozsvári nagy templomban harmadszor lett beiktatva. Az utóbbi alkalommal fehérbe öltözött tanulók járták be a várost, trombita-harsogás és dobpergés között, az ágyúk két óra hosszáig szóltak.²⁾

Arról is nevezetes még ez ünnepély, hogy az urak gazdag ajándékokat hoztak a fejedelemnek, úgymint lovakat, sátrakat, arany és ezüst edényeket.³⁾

Báthori Endrét 1598-ban a választás utáni napon, Bocskai Istvánt 1605-ben pedig a választás napján iktatták be a medgyesi nagy templomban.⁴⁾

Rákóczi Zsigmondot 1608-ban megválasztatása után azonnal beiktatták a fejedelemségbe a kolozsvári piaczi nagytemplomban.⁵⁾ Báthori Gábort 1608-ban márcz. 7-én választotta meg a kolozsvári országgyűlés, de csak 31-én iktatták be ugyanott, a nagy templomban. Egészen a megállapított gyakorlathoz tartották magukat a Rendei: meghívása, megjelenése a szokott módon ment

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. III. köt. 96—99. ll. Ezen beiktatási ünnepély leírását olvasva, felülül emléünkben I. Ferencz József apostoli királyunk ő Főlségének 1887. szept. 22-én történt bevonulása Kolozsvárra, hol az ország arisztokrátiája s a város és az országlakosok határtalan öröm- és lelkesedéssel fogadták őt, s oly fényt és pompát fejtettek ki, melynél nagyobb és szebbet a fejedelmi korszak sem tár elénk.

²⁾ U. ott, IV. köt. 60—65. ll. — U. ott, V. köt. 4. l.

³⁾ U. ott, V. köt. 4. l.

⁴⁾ U. ott, IV. köt. 81. l. — U. ott, V. köt. 306. l.

⁵⁾ U. ott, V. köt. 324. l.

végbe. Fölesketése után a Rendek is azonnal letették neki a hódolati esküt.¹⁾

Bethlen Gábort 1613. okt. 24-én, a választás utáni napon iktatták be a kolozsvári nagy templomban, hová korán reggel felgyültek a Rendek. A szokott módon követséggel meghívták s nagy pompával kísérték az ünnepély helyére; itt az ősz Mikola János, az ország szószólója fogadta beszéddel, melyben Báthori letételének s az ő fölemeltetésének okait számlálta elő: tőle várják a haza sebei-nek bekötözését, megromlott szabadsága helyreállítását. Erre a fejedelem királyi palástba öltözve, előlépett, s fölolvasta az esküformát, miről a nép harangzúgással és ágyúlövésekkel értesítettet. Végül Mikola a Rendek nevében egy bensőségteljes imát mondott el.²⁾

Brandenburgi Katalin 1626-ban, jun. 12-én választatott meg a gyulafehérvári országgyűlés által; beiktatása ugyan ott másnap ment végbe a nagy templomban, hol a fejedelmi pár udvara kíséretében jelent meg. Ima után Haller István olvasta föl az esküt a fejedelemnő előtt, mire fölhangzott a Rendek «éljen!» kiáltása, megdördültek az ágyúk, s hálaadó istentisztelet után délben fényes udvari ebéd tartatott.³⁾

I. Rákóczi György beiktatása 1630. decz. 24-én történt a gyulafehérvári nagy templomban; ugyanott ment végbe a választás utáni napon 1642-ben II. Rákóczi György beiktatása is, mely után délben a fejedelemnél díszebéd volt, a következő napokon pedig az ifjú fejedelem adott lakomákat.⁴⁾

Barcsai Ákosnak fejedelemmé neveztetését a segesvári országgyűlés 1658. okt. 8-án tudomásul vevén, e hó 11-én ünnepélyes isteni tisztelettel nyitották meg az ülést, melynek végeztével ő a Rendek közé jöven, beiktatása megtörtént.⁵⁾

Kemény János beiktatása 1661. jan. 3-án ment végbe. A Rendek ünnepélyesen meghíván őt, a szokott pompával jelent meg a templomban. Isteni tisztelet végeztével az ország nevében Bethlen István üdvözölte, mire a fejedelem elfoglalván székét, válaszolt.⁶⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. VI. köt. 10. l.

²⁾ U. ott, VI. köt. 306. l.

³⁾ U. ott, VIII. köt. 64. l.

⁴⁾ U. ott, IX. köt. 60. l. — U. ott, X. köt. 59. l.

⁵⁾ U. ott, XII. köt. 4—6. ll.

⁶⁾ U. ott, XII. köt. 53. l.

I. Apafi Mihály beiktatása az általa nov. 20-ra egybe hívott kis-selyki országgyűlésen ment végbe.¹⁾

Báthori István- és Kristófnak, Bethlen István-nak választatása, s végül II. Rákóczi Györgynek 1659-ben történt visszahelyeztetése alkalmából nem tétetik ugyan említés a beiktatási ünnepélyről; de miután biztos tudomásunk van arról, hogy nevezettek a fejedelmi esküt letették, azt sem vonhatjuk kétségbe, hogy ez a szokásos beiktatási ünnepélyvel kapcsolatban történt meg.

Báthori Zsigmondnál 1581-ben, továbbá Székely Mózes, Rákóczi Ferencz és Rhédei Ferencznél, s végül II. Rákóczi Györgynek 1658-ban történt visszahelyeztetése alkalmával elmaradt a beiktatási ünnepély, a mi természetes és indokolt, miután nem eskettettek föl.

A nemzeti fejedelmi korszak alatt Erdély ötször veté magát alá Rudolf római császár és magyar király uralmának, ő azonban egyszer sem iktattatott be. Ennek indokolása szintén egyszerű, mert ő mindenkor, mint magyar király, s nem mint Erdély önálló; s törvényesen választott fejedelme fogadta a meghódolást, s egész kormányzási ideje alatt helytartók által kormányoztatta Erdélyt.²⁾

3.) *A Porta által küldött fejedelmi jelvények átadása.*

Ama viszonyból kifolyólag, melyben Erdély a Portával állott, a szultánok az új fejedelemnek Athnámét, fejedelmi jelvényeket s ajándékokat küldöttek, melyeknek átadása néha még a beiktatás előtt, máskor a beiktatási ünnepélyen, legtöbb esetben a beiktatás után, de mindig ünnepélyes szertartások között ment végbe.

Igy midőn 1581-ben Báthori Zsigmond megválasztatott, nem iktatták őt be, de azért a portai követ meghozta a jelvényeket, névleg botot és zászlót, melyeknek átadása aug. 24-én, Gyulafehérváron történt a szokásos szertartások között, a Rendekek jelenlétében.³⁾

Bocskai István beiktatási ünnepélyén 1605-ben Medgyesen jelen volt a szultán küldötte — Huszain bég is, ki ura ne-

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. XII. köt. 64. l. — U. ott, XIII. 6. l.

²⁾ Benkő: Gen. Trans. Tom. I. 241—242. ll.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. III. köt. 42. l.

ében ugyanakkor adta át neki a fejedelmi botot, zászlót, kaftányt s az Athnámét.¹⁾

Bethlen Gábornak 1613. okt. 24-én tartott kolozsvári beiktatása folytatásául tekinthetjük a keresztesmezei török táborban két nap mulva lefolyt ünnepélyt, hová a beiktatás utáni napon a rendekkel együtt ment ki a fejedelem. Magyar Ogli, a két oláhországi vajda, s a török és tatár had fél mérföldre eléje jöttek, s nagy pompával kísérték Szkender basa sátorába.

Másnap a basa az előbbieken jelenlétében adta át a hatalmas császártól küldött zászlót, botot, szablyát, a kaftányt s az Athnámét a fejedelemnek. Ezután Bethlen kezét fogott a két vajdával, s megesküdtek, hogy testvérek lesznek s halálig nem hagyják el egymást. Szkender basa ugyanekkor egy-egy kaftánynyal ajándékozta meg a tizenkét tanács urat.²⁾

Barcsai Ákost 1658-ban a török nagyvezér tette fejedelemmé, s tőle a fejedelmi jelvényeket, névleg kaftányt, süveget, buzogányt sept. 14-én kapta meg; ugyanakkor egy szép lovat is adott neki ajándékol. Az Athnámét a segesvári országgyűlésen okt. 7-én a kapucsi basa kézbesítette, ki nagy pompával jelent meg a Rendekek között, de azok erre azonnal félbeszakították a tanácskozásokat.

Midőn azonban másnap azt izente nekik, hogy a tizenkét tanácsos számára 12 kaftányt küldött a szultán: írják fel azok neveit, kik azt nem akarják elfogadni; Barcsai kineveztetését azonnal tudomásul vette az országgyűlés. Erre azután a kapucsi basa közéjük jöven, annak jelenlétében a tanácsurak is elfogadták a kaftányokat, mit vonakodtak akkor megtenni, midőn a fejedelmi jelvények átadása alkalmával megkínálta vele őket a nagyvezér.³⁾

I. Apafi Mihályt 1661. sept. 16-án, a választás után két nap mulva, de jóval a beiktatás előtt diszité föl Ali basa a fejedelmi jelvényekkel, t. i. kard, bot- és zászlóval a csengeri mezőn levő táborában. Ugyan akkor fiává fogadta, szép sátrakkal, drága öltözetekkel, lóval és kaftánynyal is megajándékozta.⁴⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 306. l.

²⁾ U. ott. VI. köt. 306—307. ll.

³⁾ U. ott, XII. köt. köt. 4—5. ll.

⁴⁾ U. ott, XII. köt. 64. l.

A többi fejedelmeknek a szultánok által küldött Athnámé, fejedelmi jelvények és ajándékok a beiktatás után jóval később adattak át, miről később részletes felvilágosítás lesz az Athnámék tartalmának ismertetésével kapcsolatban.

4.) Katonaság jelenléte a választások alkalmával.

Valahányszor a rendek veszélyeztetve látták a szabad fejedelmválasztási jogot, olyankor mindig figyelő hadat állítottak föl; több választásnál török haderőt látunk szerepelni, melynek feladata nyomást gyakorolni a Rendekre, hogy a Porta jelöltjének megválasztása biztosíttassék, vagy az általa kinevezett fejedelem elfogadását kieroszakolja.

Oly eset is fordul elő, hogy a fejedelmi jelöltek szerveztek hadat, ez által akarván igényeiknek nyomatékot szerezni; néha pedig maga a tényleges uralkodó öszpontosít katonaságot, hogy utódának megválasztását ily módon vigye keresztül. Mind ezen eseteket igazolva látjuk a következők által:

Az első fejedelmválasztás alkalmával 1571-ben főleg a török részéről fenyegette a szabad fejedelmválasztási jogot nagy veszély, ennek folytán az ápr. 1-én tartott gyulafehérvári részgyűlésen némelyek általános hadtöklést indítványoztak: de mások ezt a törökre és németre nézve egyaránt kihívásnak tartván, végül abban állapodtak meg, hogy Báthori Kristóf parancsnoksága alatt Tordán másfél ezer ember legyen harczkészen. ¹⁾

A választási határidő közeledvén, e fegyveres csapat Tordáról Tövisre vonult, hol a fegyveresen Gyulafehérvárra siető székelység csatlakozván velök, egész táborrá növekedett az. ²⁾

Báthori Zsigmond 1598-ban Rudolf javára a gyulafehérvári országgyűlésen mondott le; ezt előzőleg azon hír volt elterjedve, hogy a gyűlés nem fog vérontás és zavar nélkül elmulni, mert sem a Báthoriak, sem a török nem fogják oly könnyen átengedni az országot, sem a Rendeek tűrni, hogy a fejedelem távozzék Erdélyből.

Úgy látszik, hogy maga Zsigmond is félt ettől, mert a hadak egy részét Gyulafehérvárra rendelte. A gyűlést pedig, nem a régi szokás szerint, a nagy templomban, hanem a palota nagy termében

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 284. I.

²⁾ U. ott.

tartatá; továbbá a palota udvarát egészen megrakta a kék darabantokkal, kik kivont kardokkal s tüzelésre kész ágyúkkal, teljesen harcckészen állottak, a mi csaknem ostromállapotra mutatott. ¹⁾

Ekkor Erdélyt — mint említettük — Rudolfnak adta át Zsigmond, ki az országot biztosok által kormányoztatta; de ezeknek önkénye és gőgje miatt kormányuk rövid idő alatt népszerűtlenné vált, miért elhatározták az ország Rendei, hogy a provisoriumot Zsigmond visszahívása által megbuktatják.

A határozat a szászsebesi táborban, mely a török elleni háború céljából gyűlt egybe, mondatott ki; de minthogy attól tartottak, hogy a visszahelyezés erős támadásokat vonhat az országra, e tábor együtt maradt, s Tordára vonulván, Zsigmond beiktatása ott, ennek fődözete alatt ment végbe. ²⁾

Báthori Zsigmond 1599-ben a megyesi országgyűlésen Endre bibornok javára mondott le. Intézkedései bizonyítják, hogy ekkor is zavaroktól félt, mert ide parancsolta az udvari darabontokat és lovasokat, nem különben a székely hadakat, úgy hogy a város térei, a piacok s az utcák fegyveres néppel voltak megrakva. Ekként a rendek mindenfelől hadakkal levén körülvéve, csakugyan nem mertek akaratának ellene szegülni. ³⁾

Székely Mózes 1603-ban a szultán által fejedelemmé neveztetvén, a bujdosókkal és török-tatár segélycsapatokkal jött Erdélybe; midőn pedig Bocskay Istvánt a megyesi országgyűlés 1605-ben fejedelemmé választotta, ismét török és német hadak voltak az országban. ⁴⁾

Bethlen Gábort 1613-ban a Szkender basa által egybehívott kolozsvári országgyűlés választotta meg. A választás idején török-tatár hadak táboroztak Keresztesmezőn, melyek azonban a választás szabadságát tiszteletben tartották.

Az 1630-ki fejedelemválasztó országgyűlésen két jelölt volt; Bethlen István kormányzó ugyanis Rákóczi Györgyöt ajánlotta a Rendeeknek, ezek pedig éppen a kormányzó mellett foglaltak pártállást.

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. IV. köt. 27—28. ll.

²⁾ U. ott, IV. köt. 58—66. ll.

³⁾ U. ott, IV. köt. 78. 81. ll.

⁴⁾ U. ott, V. köt. 48—49. ll. — U. ott, V. köt. 305—307. ll.

⁵⁾ U. ott, VI. köt. 303—306. ll.

Az országgyűlés azon táborból alakult, mely a kormányzó által a német hadak támadásának megakadályozása céljából, a fejedelemmel egyetértve hirdetett országos fölkelés folytán gyűlt egybe Kolozsvár alá. Miután Brandenburgi Katalintól a lemondást kérésztak, Rákóczi a Rendek hallani sem akarván, Bethlent választották meg fejedelemmé, s beiktatását is e had fődöze mellett tartották meg.¹⁾

E közben híre jött, hogy Rákóczi Patak melletti táborával vélt jogainak Bethlen ellen leendő érvényesítése végett Erdélybe indult; ennek folytán elrendeltetett a Kolozsvár melletti tábornak együtt maradása. De Rákóczi csak Váradig jött seregével, mert vetélytársával Bethlen Topán személyesen találkozá, kibékült, minek következménye a segessvári országgyűlés összehívása, s azon Rákóczi-nak fejedelemmé választatása lett.²⁾

II. Rákóczi Györgyöt Rhédei Ferencz ellenében az utóbbi által 1658-ban Medgyesre hirdetett országgyűlés azon nyomás hatása alatt ültette vissza a fejedelmi székbe, hogy Rákóczi sereggel jött a város alá, s azt tényleg ostromolta is.³⁾

Barcsai Ákostí 1658-ban a török nevezte ki fejedelemmé, s elismertetése a segessvári országgyűlés által a kapucsi basa jelenlétében, a török részéről fenyegető veszély következtében történt.⁴⁾

Végül 1661-ben I. Apafi Mihály szintén török had jelenléte s erőszakos beavatkozása folytán választatott meg fejedelemmé.⁵⁾

5.) Külföldi követségek jelenléte a fejedelemtválasztó országgyűléseken, vagy beiktatási ünnepélyen.

Erdély ügyei iránt legnagyobb érdeklődéssel viseltettek e korszakban a Római császár, mint magyar király és a Porta, miért is ritkán ment végbe fejedelemtválasztás a nélkül, hogy ezekkel diplomatiai tárgyalások ne folytak volna, s a fejedelemtválasztó országgyűlésekre egyik vagy másik rendesen, néha pedig mind a kettő egy időben küldött követséget az erdélyi Rendekhez. Ezen kívül arra is

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. IX. köt. 47—53. ll.

²⁾ U. ott, IX. köt. 54. 58. ll.

³⁾ U. ott. XI. köt. 267—269. ll.

⁴⁾ U. ott, XII. köt. 4—6. ll.

⁵⁾ U. ott, XII. köt. 64. l.

volt eset, hogy más szomszéd vagy külföldi hatalom követsége volt jelen választás alkalmával, illetőleg a beiktatási ünnepélyen.

Az 1571-ben tartott gyulafehérvári országgyűlésen — mint tudjuk — Miksa római császár és magyar király érdekeit Hagymási Kristóf képviselte, ki a speieri egyezménynek törekedett érvényt szerezni; ugyan ekkor a Porta által Amhát csausz küldetett követül Erdélybe, ki Báthori István kineveztetését hozta s jelen volt a választáson is.¹⁾

Közvetlen a medgyesi országgyűlés megnyitása előtt érkezett 1576-ban Miksa Római Császár és magyar király követe — Teuffenbach Báthori István fejedelemhez, ki Szathmárt és Nagy-Bányát ajánlotta föl neki a lengyel trónért; ez nem volt ugyan jelen az országgyűlésen, de igen megbízottja — Pesti Ferencz, ki febr. 8-ról kelt jelentésében értesíti őt annak lefolyásáról.²⁾

Báthori István febr. 8-án eskettetett föl a medgyesi székesegyházban lengyel királynak, s ugyan akkor tette le utóda — Báthori Kristóf a fejedelmi esküt; ezen ünnepélyen jelen volt a lengyel követség is, mely Báthori Istvánnak királylyá választatását hírül hozta.³⁾

Báthori Zsigmond 1598-ban a gyulafehérvári országgyűlésen Rudolf javára lemondott; a Római Császár és magyar király ez alkalomra Istvánffy, Szuhay és Pezzen személyében küldött oda követséget, kiket a fejedelem nagy ünnepélyességgel fogadott, s az összegyűlt Rendeeknek maga mutatta be őket.⁴⁾

Bocskai István üdvözlétére 1605-ben Jeremiás Mogila moldovai vajda küldött követséget Medgyesre; ugyan akkor jelen volt ott a Porta követe — Huszain bég is, és részt vett a beiktatási ünnepélyen. A gyűlés folyama alatt — vagy a mi még hihetőbb — az előtt érkezett Medgyesre Pogrányi Demeter, Rudolf Római Császár és magyar király követe, békeajánlatokkal, kit Bocskai a küldöt megillető pompával fogadott.⁵⁾

Rákóczi Zsigmondot 1607-ben, febr. 12-én a kolozsvári országgyűlés választotta fejedelemmé; febr. 22-én a Portáról Mustafa

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 396. 499. II.

²⁾ U. ott, II. köt. 448—449. II.

³⁾ U. ott, 449. I.

⁴⁾ U. ott, IV. köt. 27—28. II.

⁵⁾ U. ott, V. köt. 306. 308. II.

kapucsi basa fényes követséggel jött Gyulafehérvárra, éppen a beiktatási ünnepélyre, hol a szokott szertartások mellett adta át neki a fejedelmi jelvényeket s az Athnámét, a Rendekek jelenlétében. Rákóczi örömeiben a kapucsi basát ezer arannyal és két 'serleggel, s a követséget rangjokhoz mért ajándékokkal jutalmazta meg.¹⁾

Midőn férje halála után 1629-ben Brandenburgi Katalin átvette a kormányt, testvére — a Brandenburgi választó fejedelem küldött követséget hozzá; a Rendekek Kolozsváron hirtelen részgyűlést alakítva, ünnepélyesen fogadták a követséget, s a gyűlésben fölolvasták a választófejedelemnek hozzájuk intézett iratát, melyben a többi között megköszöni, hogy nővérét Bethlen utódául megválasztották.²⁾

Az 1657-ben tartott gyulafehérvári országgyűlésre nagy és előkelő követség érkezett a Portától, melynek elfogadásával s az országgyűlés elé vezetésével Barcsai Ákos volt megbízva. E követség Athnámét hozott, melyben a szultán II. Rákóczi György letételeit s új fejedelem választását követelte.

Barcsai födetlen fővel, üdvözlő beszédet tartva, vette át a selyem takaróba varrott okmányt; beszédét a Rendekek is levett főveggel hallgatták.³⁾

A segesvári országgyűlésre is követség jött 1658-ban a Portáról, melyet a kapucsi basa vezetett, ki nagy pompával jelent meg a Rendekek között, s kierőszakolta Barcsai Ákos elismertetését.⁴⁾

Végül 1661-ben I. Apafi Mihálynak beiktatási ünnepélyére a csausz basa jött portai követül, ki 1200 lovas kíséretében s a szokottnál nagyobb pompával jelent meg.⁵⁾

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 327—328. ll. — Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. I. köt. 110. l.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. IX. köt. 35. l.

³⁾ U. ott, XI. köt. 260. l.

⁴⁾ U. ott, XII. köt. 4—5. ll.

⁵⁾ U. ott, XIII. köt. 6. l.

IV.

Szükséges volt-e a Porta és a Római Császár, mint magyar király általi megerősítés?

Kimutattuk a III. fejezetben, hogy a XVI—XVII. századbeli önállóságra a Zápolyák egyengették török segélylyel az utat, s hogy Erdély független államéletét a szabad fejedelemválasztási joggal együtt János Zsigmondnak köszönhetette.

Ő kötötte a következményeiben oly fontos speieri szerződést, melyben az elszakadás ellen félszázadon át küzdő Ausztria elismerte az erdélyi fejedelemséget; de ugyan ebben rejlett annak is oka, hogy a XVI. század végeig folyton tartott az önállósítás miatti küzdelem a Római Császár- és magyar királylyal.

A fejedelemválasztásnak, mint láttuk, egyik törvényes kelléke volt, hogy az új fejedelem esküt tett az országnak. Az első szabadon választott fejedelem, Báthori István ezen eskü mellett — bár titkon — Miksa Római Császár és magyar királynak s az ő örökösének is hűséget s engedelmességet fogadott, ígérve, hogy ha ő fölsége kívánni fogja, vajdaságát a várakkal együtt, melyeknek őrsége szintén föleskettetett a Római Császár s magyar király hűségére, tüstént kibocsátja kezéből.¹⁾

Ezekben világos bizonyítékát látjuk annak, hogy Báthori István a Római Császár és magyar királylyal szemben még alárendelt állapotban volt; de ugyanő rövid idő alatt függetlenítette magát Miksától, s ez által Erdélynek Magyarországtól való különválása megtörtént.

Előre látható, hogy e miatt erős küzdelme lesz az országnak, melyben magára hagyatva, diadalmasan meg nem állhatta volna helyét. Tudta, érezte ezt Báthori István is, ki hogy ennek elejét vegye, Erdélynek a Portához való viszonyát, melynek szövetségére támaszkodott e küzdelemben, mindjárt uralkodása kezdetén szabályozni törekedett.

¹⁾- A két utóbbi eskü szó szerinti szövegét l. Erd. o. gy. Eml. II. köt. 400. 480. ll.

Czélját el is érte az által, hogy a fejedelem és az ország lakosainak a Portához való viszonya egymásnak kölcsönösen adott biztosító irásba, hitlevélbe (Athnámé) foglaltatott, s ezzel szabályoztatott oly alapon, mely a nemzeti fejedelmi korszak megszűntéig megállott.

Ebből önként következik, hogy az elszakadás óta mindig arra volt fektetve a fő súly, hogy a béke és jó szomszédság a Portával föntartassék. Már az 1571. gyulafehérvári országgyűlésen intézkedtek a Rende, hogy a szultán további pártfogását kikérjék oly formán, hogy az Amhát csausz által hozott Fermánokra elkészítvén a választ, a három nemzetből megválasztották a három portai főkövetet, kik jelentést tegyenek a választásról s bevigyék az adót.¹⁾

Midőn 1576-ban Báthori Kristóf értesült arról, hogy Lengyelországban testvére — István akadály nélkül királylyá koronáztatott, azonnal tudatta ezt a szultánnal és a divánnal, s egyszersmind utasítá portai kapitányát, Nagy Mátét, hogy állja útját annak, mintha ő a lengyel királytól függne, szóljon bátran: hogy ő sehová nem hallgat, sehonnan nem függ, hanem csak a hatalmas császártól.²⁾

Báthori Kristófnak haláláról, s fiának Zsigmondnak fejedelemmé választatásáról 1581-ben Forró János, Siger János és Rácz Péter személyében három tagu ünnepélyes követség által egy időben értesítették a Rende a Portát s kértek Athnámét az ifjú fejedelem számára.³⁾ Ezen utóbbi 1588-ban szintén jelentéstételre utasítá portai ügynökét arról, hogy a medgyesi országgyűlés az uralkodást az ő kezébe tette le.⁴⁾

Az 1597. decz. 13-iki szerződés alapján Báthori Zsigmond 1598. ápr. 7-én a gyulafehérvári országgyűlésen Rudolf javára lemondván, Erdély neki hűséget esküdött, s így szakított a Portával; de midőn ugyan ezen évi máj. 21-én a tordai országgyűlés Zsigmondot visszahelyezte, egy csausz kíséretében követül főembert küldött a Portára, hogy annak barátságát újból megnyerhesse.⁵⁾

A medgyesi országgyűlésen 1599-ben Zsigmond Báthori Endre javára mondott le a fejedelemségről; eljárását többi között

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 400., 405—406. II.

²⁾ U. ott, III. köt. 5. 7. II.

³⁾ U. ott, III. köt. 42. I.

⁴⁾ U. ott, IV. köt. 101. I.

⁵⁾ U. ott, III. köt. 20. 30. II.

ezzel is törekedett igazolni: látja, hogy a német nem segíti meg, ő pedig nem akarja esküjét megszegni s a törökkel alkudozást kezdeni.¹⁾

Báthori Endre megválasztatása után 1599. jún. 7-ére hívta egybe az első országgyűlést Kolozsvárra, melyet megelőzőleg Musztafa és Huszain csauszokkal török követség érkezett udvarába, kérdést intézván hozzá a Szerdár: minő föltételek alatt lenne hajlandó újra kiegyezni a Portával?

Endre a Rendelek elé terjeszté az ügyet, kik a választ, illetőleg a föltételeket elkészítvén, a Gávay Miklós és Buday Ferencz által vezetett követség vitte meg azokat a Szerdárnak. Ez azt bizonyítja, hogy hajlandók voltak a Rendelek a prágai udvarral szakítani és ismét a Portával szövetkezni.²⁾

Zsigmondot 1601-ben újból fejedelemmé választván a Rendelek, a beiktatása végett tartott kolozsvári országgyűlés, vele egyetértőleg, Torma Kristófot és Toldy Istvánt követségbe küldik a Portára, s állandó portai kapitihául Aszalay Mátyást, hogy így megengesztejjék a Szultánt és új frigykötésre bírják.³⁾

Ugyanekkor a fejedelem Belgrádba Óváry Istvánt küldötte a nagyvezérhez, ez által is hatni akarván a Szultánra, mely eljárás azt mutatja, hogy most komolyan, ha talán nem is őszintén, kereste a török barátságát.⁴⁾

Megemlítem még, mint kivételes intézkedést, hogy a Rendelek ezen országgyűlésen a Római Császárhoz és magyar királyhoz szóló fölterjesztést is készítettek, melyben kéri őt, hogy ne neheztesse Zsigmond megválasztatása miatt, mert azt ők a töröktől és lengyeltől való félelemben tették.⁵⁾

Báthori Zsigmondnak 1598-ban Rudolf javára történt lemondásától fogva Bocskai Istvánig a prágai udvar a meghódolt Erdélyt tulajdonának tekintette, és az ország, Zsigmondnak többszörös visszahelyeztetése, s Báthori Endrének közbejött fejedelemsége daczára is, hihetőleg megmaradt volna a Római Császár és magyar király hűségében, ha ez, követségek által annyiszor szorgalmazott kérését teljesíti, s alkotmányát megerősíti.

¹⁾ Erd. o. gy Eml. IV. köt. 80. l.

²⁾ U. ott, IV. köt. 85. l.

³⁾ U. ott, V. köt. 4. l.

⁴⁾ U. ott, V. köt. 4. l.

⁵⁾ U. ott.

Rudolf azonban megtagadta ezt, minek következménye lett, hogy valahányszor független államéletének visszaszerzésére alkalom kínálkozott, e cél elérésére mindig használta azt Erdély. E törekvésében készséges támogatásra talált a Portán, hol jól tudták, hogy a Római Császár és magyar király hatalmának Erdélyben és Havasalföldön való megszilárdulása könnyen maga után vonhatja a magyarországi török hódítványok elvesztését is.

Ezért segítette a török 1603-ban Székely Mózes, s midőn az a haza függetlenségeért a Radul ellen vívott brassói csatában elesett, egyik vezére, Nagy Albert, azon hírre, hogy a brassói szerencsétlenségről értesült Básta hadával ismét Erdélybe jött, Szászvárosba részgyűlésre hívta össze a nemességet. Itt elhatározták, hogy addig, míg a töröktől segélynyerésre kilátással bír az ország, senki se merészelen Bástához csatlakozni, vagy annak meghódolni.

Ugyanezen gyűlésből az állandó török szövetség kieszközlése végett — mire Székely Mózes brassói táborából már egyengette az utat — Bektás basához Kresowith Jánost, Mehemet szerdárhoz Belgrádba pedig Szabó Jánost, Körösi Istvánt és Bethlen Gábort küldötték követségbe. ¹⁾

A Porta hajlandó volt az említettük okból támogatni őket, s a Szultán a főnn nevezett török főurak közvetítése folytán a segélyt és a szabad fejedelemsválasztást Fermánban ígerte meg; de Básta hadai elárasztván Erdélyt, azt Rudolf uralmának ismét alávetették.

Ezzel ezen kísérlet is, mint a többi, mely 1599. óta Erdélynek felszabadítására történt, szerencsétlenül végződött, s az ország egyre nagyobb nyomorba süllyedt.

Azonban Básta zsarnoksága, s 1604-től a kormánytanács rossz akaratú kormánya, mely minden érdeket megsértett, Rudolf uralmát teljesen népszerűtlennítették, s az elégedetlenség nemcsak Erdélyben, hanem Magyarország felső részeiben is lassanként oly fokra hágott, hogy csak vezér hiányzott már, ki a jövő miatt kétségbeesett hazafiakat vezesse. ²⁾

Ily körülmények között lépett föl Bocskai István, kinek sikerülvén I. Ahmed szultán harcziás nagyvezérét, Lalla Mohamedet a

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 53 — 54. ll.

²⁾ U. ott, V. köt. 291 — 292. ll.

fölkelők ügyének megnyerni: rövid idő alatt Magyarország nagy részének urává, s a megyesi országgyűlés választása által Erdélynek törvényes fejedelmévé lett.

Az önállásért való küzdelmet ő fejezte be, s vele új korszak, a fölvirágzás kora kezdődik, mely csaknem az önállóság megszűnéséig tart, s ez alatt a nemzet ügyeiben Erdélynek döntő befolyása volt.

Az önállóság létrejöttétől Bocskai föllépéséig a Római Császár és magyar király — Rudolf uralmát leszámítva — Erdélyt a Porta tulajdonának, fejedelmét pedig a szultán közvetlen vazalljának tekintette, s a két nagyhatalmasság között e korban folyt alkudozásoknak tárgyát mindig az erdélyi fejedelemnek rovására való terjeszkedés képezte. ¹⁾

De Bocskai fejedelemmé választatásakor már Rudolf Római Császár és magyar király követét — Pogrányi Demetert látjuk Medgyesen, ki ura nevében, a Porta mellőzésével, magának az erdélyi fejedelemnek hoz békeajánlatokat. ²⁾

Igaz ugyan, hogy az alkudozások alatt a Római Császár és magyar király még mindig követelte, hogy az ország a magyar korona tagja maradjon, de az 1606-ban kötött bécsi béke után sept. 24-iki nyilatkozatával Rudolf Erdély és a Részek szabad fejedelmválasztását biztosította; az ezen évi nov. 22-én kötött Zsitvatoroki békében pedig Erdély már a Portától s a Római Császártól és magyar királytól teljesen független hatalomnak tekintett. Ugyanezen béke által állíttatott helyre teljesen Erdélynek állami épsége is. ³⁾

Az eddig előadottakból elég bizonyítékot nyerünk arról, hogy Báthori Istvánt kivéve, a Római Császár és magyar király iránti hűségre eskü által nem kötelezték magukat e korban az erdélyi fejedelmek; a beiktatásuk alkalmával tett esküjökben is csak az ország alkotmányának és a nemzet jogainak megtartását fogadták, minden vonatkozás nélkül a Római Császárral és magyar királylyal való béke és jó szomszédság föntartására. ⁴⁾

Nem találjuk ennek nyomát az 1598-ban Báthori Zsigmond

¹⁾ Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. 345. l.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. V. köt. 308. l.

³⁾ U. ott, V. köt. 308 318. ll. — Salamon Ferencz i. m. 345. l.

⁴⁾ L. Báthori Zsigmond és Endre esküjének szövegét Erd. o. gy. Eml. III köt. 98. l. s IV. köt. 279—280. ll.

elé szabott választási föltételekben sem; ¹⁾ tény azonban az, hogy Erdélyre nézve a magyar korona jogigényét a Római Császárok és magyar királyok is mindig igyekeztek előtérbe állítani, valahányszor kedvező alkalom kínálkozott.

Bocskai, mint láttuk, függetlenítette Erdélyt, s a Részek visszacsatolásával helyreállította az országnak állami épségét; a Római Császárral és magyar királylyal való jó szomszédságot pedig a zsitvatoroki béke által biztosította. A fejedelem és az országnak a Portához való viszonya alatta is, úgy, mint elődei alatt, az Athnáméba volt foglalva.

E viszonyt utódai alatt szintén a Frigykötés vagy Hitlevél szabályozta; ezek azonban már arra is törekedtek, hogy a Római Császárral és magyar királylyal se jöjjenek összeütközésbe, s többen velők is írásban biztosították a béke és a jó szomszédság föntartását, melybe olykor mindkét fél föltételei és kívánságai bele voltak foglalva. Ennek bizonyítékát a Bocskai után következett fejedelmek választási föltételeiben találjuk.

Azon föltételek, melyekre a fejedelmeket hit alatt kötelezték, legelőször Rákóczi Zsigmond, mint Erdélynek választott fejedelme, Magyarország Részének ura, a Székelyek ispánja alatt, 1607-ben foglaltattak annak esküformájába, melyben ígérte: »Hogy az ország urait, nemeseit, a székelyeket, kerített és mezővárosokat, általában a három nemzetet vallásukban, a fejedelemségre való szabad választási jogukban, szavazatuk és nézeteik kimondásában megoltalmazza, sz. Endre és más magyar királyok végzéseit s fejedelmi elődjeinek törvényeit — ha azok meg nem változtattattak — megtartja, másokkal is megtartatja, igaz törvényt szolgáltat s jogszerű végrehajtásokat tétet, senkinek személyét és vagyonát törvénytétel nélkül meg nem bántja, az ország törvényei és szokásai ellen újításokat be nem hoz, mindent a haza és fiai javára s szabadságaik védelmére tesz.» ²⁾

Báthori Gábor fejedelemnek lényegileg szintén ily tartalmú esküformát szabott eléje az ország, melyben jellemző az, hogy megtartását s a haza és a hazafiak törvényes szabadságai szerint való eljárást ígért mindenkiben, valamig az Úr Isten ő Kegyelmei között tartja. Itt már látszik azok kezének nyoma, a kik őt később széke-

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. IV. köt. 194 – 197. II. L. Báthori Zsigmond esküje és föltételeinek szövegét.

²⁾ Approb. Constit. Pars. II. Tit. I. Art. I.

ről — habár nem ok nélkül is — eltávolították: ezeknek feje, közvetlen utóda — Bethlen Gábor volt.

Az eléje szabott I—VIII. pontból álló föltételek közül a II. és V-ikben kötelezték: «Hogy miután az ország szabadválasztási jogát és szabadságait az elmúlt sok háborús időben is, vérök hullásával, s az országon kívül való bujdosásukkal megtartották, és a két császártól is valamint s valahogy kicsikarták, az országot fölháborodott állapotjukhoz képest mind a két császár közt békességes állapotban igyekezzék megtartani, mert az ország hadakozásra bármelyik ellen is magát elégtelennek érzi; kiváltképen a törökkel a hazának és fejedelmi elődeinek régi szokása szerint irigyet tartson, s a két Oláh-országgal is a jó szomszédságot megoltalmazza.» ¹⁾

Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi György esküformái nincsenek fölvéve a törvénykönyvbe, de annál részletesebbek és szigorúbbak a föltételek.

Bethlen Gábornak I—X. pontból álló föltételei közül a II., III. és VII-ikben kikötötte az ország: «Hogy régi jó emlékezetű fejedelmek dicséretes példáját követve, minden úton legelőbb a fényes Portához viselje magát oly engedelmességgel, hogy onnan az országnak romlása ne következzen. A kereszténységgel is, a Római Császárral s Magyarországgal a jó szomszédságot és békességet tartsa fönn, s a moldvai és havasalföldi vajdákkal szemben tegye bátor-ságossá az országot.

Minthogy pedig most hadak közepette kellett az országnak fejedelmet választani, legyen lekötelve, hogy a szabad választást teljes életében semmi úton nem gátolja, s az országnak azt nem csak épségben megtartja, hanem a fényes Portával mennél jobb móddal, a Császártól szerzett Athnámé levéllel újból megerősítetteti.» ²⁾

A Brandenburgi Katalin fejedelemasszony elé szabott I—XIII. pontú föltételeknek utolsójában ki volt kötve, hogy: «Mivel a szegény haza megmaradása Isten után a fényes Portától függ, ő Fölsége attól el ne szakadjon, hanem annak kedvét keresse.» ³⁾

I. Rákóczi Györgynek I—XV. pontból álló föltételei közül a III-ikban az ország kötelezte a fejedelmet: «Hogy a fényes Por-

¹⁾ Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. II.

²⁾ » » » II. » I. » III.

³⁾ » » » II. » I. » IV.

tától soha el ne szakadjon, sem az országot elszakasztani ne igyekezzék, hanem mindenkben kedvét keresse és ahoz illő engedelmességet mutasson; Erdélynek a török Császárral való régi frigyét sértetlenül megtartsa s oda az előbbeni fejedelmeknek szokása szerint követeket küldjön.»

A IV-ik pontban kötelezte magát: «Hogy sem Római Császár ő Főlsége, sem más keresztény fejedelmek és szomszéd országok ellen, ha rá okot nem adnak, támadó hadat nem indít, hanem a békességet minden erejével föntartja.» ¹⁾

II. Rákóczi György I—XIV. pontú föltételei közt a III-ikban az ország kívánságára kötelezte magát a fejedelem: «Hogy a fényes Portától soha semmi időben el nem szakad, sem az országot elszakasztani nem igyekszik, hanem kedvét keresi s hozzá engedelmes lesz, a régi frigyét sértetlenül megtartja, s oda az előbbi fejedelmeknek szokása szerint követeket küld.» A IV-ik pontban pedig úgy, mint atyja, kötelezte magát: «Hogy sem a Római Császár ő Főlsége, sem egyéb keresztény fejedelmek és szomszéd országok ellen ok nélkül támadólag nem lép föl, hanem a jó békességet minden tehetségével oltalmazza.» ²⁾

A fejedelemnek Ferencz nevű fia 1652-ben utódául választván, számára I—XVIII. pontban atyja föltételeit szabta az ország azon különbséggel, hogy míg a Portára vonatkozó IV-ik pont teljesen azonos; addig az V-ik pontban a Római Császár külön nincs megnevezve, hanem csak általában, együtt említetnek minden keresztény országok, császárok, királyok és fejedelmek. Változásként tűnik föl ugyan ezen pontban az is, hogy támadó hadat ok nélkül nem indít a szomszéd fejedelmek ellen, s akkor is csak az ország és a fejedelmi tanács beleegyezésével. ³⁾

Barcsai Ákos I—XXI. pontú föltételei közül a III-dikban II. Rákóczi György föltételeit szabta eleje az ország azon pótlással, hogy a Portától hozandó Athnámé nyerésében nem annyira a maga személyére, mint inkább az ország közjára és megmaradására vigyázzon; hogy mily alakban kérje, azt a tanács határozza meg, s mikor a Portáról megérkezik, a legelső országgyűlésen hirdettesse ki.

¹⁾ Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. V.

²⁾ » » » II. » I. » VI.

³⁾ » » » II. » I. » VII.

A IV-ik pontban ki volt kötve, hogy a jó szomszédságot és szép békességet mindenekkel föntartsa, támadó hadat méltó ok nélkül ne indítson, azt is csak úgy, ha az ország tanácsa helyesli, a Portát is ilyenbe az ország hire nélkül beleegyezésre ne kérje. Az V-ik pontban pedig az volt meghagyva neki, hogy a külföldi országoknak közdolgokban járó követeit a tanács tudta nélkül ki ne hallgassa, el se bocsáthassa; szállásukra senkit ne járasson titkon, s választ maga ne adjon. Szomszéd, vagy távoli országokkal, királyokkal és fejedelmekkel csak országgyűlésen, a KK. és RR. megegyezésével kössön szövetséget.¹⁾ A Római Császárról ebben sincs külön említés téve.

Az országgyűlés Barcsai fejedelemnek tett esküje formáját, valamint utólag II. Rákóczi Györgyét, s az ország által neki letett eskü szövegeit is törvénybe iktatta.²⁾

Kemény János fejedelemnek I—XXI. pontú föltételei közül a III-ik pontban kötelezte őt az ország: «Hogy a fényes Portától soha semmi időben el nem szakad, sem azt mások által elszakasztatni nem igyekszik, hanem kedvét keresi; Erdélynek a török császárral való régi frigyét sértetlenül föntartja, úgy, hogy ha a Porta is az ország nyilván való romlására és veszedelmére nem igyekezik.

Ezen esetben az ország beleegyezik abba, hogy a fejedelem, az ország tanácsával egyetértőleg, a haza megmaradására mindent elkövethessen; a Portáról hozandó Athnámé kinyerésében is ne a maga személyére, hanem inkább az ország közjára és megmaradására vigyázzon, s hogy ezt mily alakban kérje, az ország tanácsával határozza el; mikor pedig az Athnámé meghozatik, az ország első közgyűlésében hirdettessék ki.»³⁾

A Barcsai fejedelemnek adott föltételek IV. s V-ik pontjai itt is megújítottak.⁴⁾

Az országlakosok által Kemény János fejedelemnek tett esküformában új annak határozott kimondása, hogy az ország letett esküjét csak úgy tartja meg, ha a fejedelem is megtartja az eléje szabott föltételeket.⁵⁾

¹⁾ Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. I.

²⁾ » » » II. » I. » II. III.

³⁾ » » » II. » I. » IV.

⁴⁾ » » » II. » I. » I.

⁵⁾ » » » II. » I. » IV.

I. Apafi Mihály I—XXIV. pontú föltételeinek III. IV. és V-ik pontjai Barcsai és Kemény fejedelmekével teljesen azonosak. Új a VII-ik pont, melyben a fejedelem arra köteleztetett: «Hogy a fejedelemséget senkire nem ruházza át, arról senkivel nem tractál, sem az országnak az átadást soha nem ajánlja, a fejedelemséget másnak nem adja.» Továbbá új még a XXIII-ik pont, melyben a fejedelem kötelezi magát: «Hogy a haza fiait az ország határán kívül nem viszi s nem küldi a Porta parancsa nélkül.»

A föltételeken kívül még a fejedelem és az ország által tett eskü szövege is törvénybe iktattatott, sőt fölvétettek azok az ország codificált törvénykönyvébe is.¹⁾

A Porta megerősítéséről maga a fejedelem és az ország 1663. júniusban Ali basa fővezérhez intézett levelében azt írta, hogy a míg az Athnámé az országnak és a fejedelemnek meg nem adatik, addig megmaradásuk felől bizonyosak nem lehetnek, azért annak kívánságuk szerint való megszerzését kéri.²⁾

Megemlítem még, mint ide vágó fontos adatot, Rákóczi Zsigmondnak 1607-ben Murád basához írt levelét, melyben tudatja azzal: «Hogy az erdélyiek mind közönségesen őt régi szokás és rend szerint fejedelmökké választották, ő is megesküdött arra, hogy a hatalmas császárnak hű szolgája leszen, Jenő és Lipppa várait — a mint Bocskai István király magát erre kötelezte — neki átadja, úgy, ha őt biztosítja és megnyugtató levelet ad arról, hogy az erdélyi fejedelemségbe őt, s nem Homonnai Bálintot teszi be.»³⁾

A fejedelem és az ország ezen ajánlatát Ahmed szultán kedvesen vette és Rákóczi Zsigmondot magyarok királyává rendelte, az eddigi adófizetésben meghagyta, és az országot a maga és új fejedelme iránti engedelmességre serkentette.⁴⁾

Ezekben meggyőző felelet és igazolás van arra, hogy az erdélyi fejedelemnek a Porta általi megerősítése s a Római Császár, mint magyar király általi elismertetése szükséges volt.

Az a nagy figyelem és lelkiismeretesség, melylyel az erdélyi választó-országgyűlés az új fejedelmet e kettős viszony föntartására s nem veszélyeztetésére törvény által kötelezte, kétségtelenné teszi

¹⁾ Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. V.

²⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. oszt. Irók. VIII. köt. 418. l.

³⁾ U. ott, VIII. köt. 49—50. ll.

⁴⁾ U. ott, VIII. köt. 232. l.

ezt; de ki volt az fejezve az Erdély és a két szomszéd császárság közötti diplomatai és nemzetközi érintkezésekben és kölcsönös kötelezettségekben is, miről később részletesebben lesz szó.

A választás eredményét, továbbá a fejedelmi föltételeknek a Portához való viszonyra vonatkozó részét, s a fejedelem maga kötelezését a Porta iránt, valamint a portai megerősítő levélbe (Athnámé) fölvétetni kívánt pontokat, egy vagy két magas állású főember vitte meg a Szultánnak.

A Római Császárt, mint magyar királyt megválasztatásáról, az iránta való békés hajlamról, uralkodói jogának s országai határának tiszteletben tartása felől szintén írásban értesítette a fejedelem, melyben biztosította őt a jó szomszédság föntartásáról, s mint magyar királyt, fölsőségének elismeréséről is. Ezen iratot egy főkövet vitte meg.

Ha bármelyik félnek valami előzetes kívánsága vagy aggodalma volt, azt irataikban kifejezték, egymást megnyugtatón igyekeztek; mi ha nem sikerült, újabb követség által, diplomatai úton intézték el.

A Portának Erdély adót is fizetett, a mi Kanun (latinul: Canon) által volt szabályozva.¹⁾

Az évi rendes adót ilyenkor, vagy az Athámé vétele után küldötték el a fejedelmek, úgyszintén a szokott ajándékot is a Szultánnak, nagyvezérnek, Kancellárnak, a divánülő basáknak, szóval minden néven nevezendő tiszteknek és szolgálknak.

A szerint, a mint kedves volt a Szultán előtt az új fejedelem és a küldött ajándék, ő is viszonzta azt a fejedelemnek, követeinek és szolgálainak adott ajándékokkal.

Az 1540-től 1687-ig terjedő egész török uralom alatt a II. Szolimán Szultán által Zápolya János királynak adott Athnáméban megszabott összeghez volt arányítva az adó. Ez volt a jogalap és az eredeti mérték, de ettől sokszor volt eltérés; emelték vagy leszállították, sokszor el is engedték azt, a szerint, a mint erős és okos volt a fejedelem, vagy gyöngé és a politikában járatlan, s főleg a mint a viszonyok ezt vagy amazt tették a Porta előtt kívánatossá.

Izabella özvegy királyné és fia János Zsigmond, (kit a Szultáni Athnámé tévesen Istvánnak nevez) a Zápolya János ki-

¹⁾ Kanun = adószabályzat. Bővebb magyarázatát l. Török-Magyarkori Államokmánytár II. köt. 473. l.

rálylyal volt szövetség alapján 1540. okt. 16-án kiadott Athnámé értelmében az évi pénzadó 10,000 arany forint volt, mely összeg először 1542-ben küldetett be a Portára.¹⁾ Az 1566-ban kiadott második Athnámében nincs az adóösszeg megnevezve.²⁾

Báthori István 1572-ben, 10,000 arany forintot küldött, de 1575-ben Murad Szultán hathatós parancsára, azon okból, hogy a többi vajdák is 5000 arannyal emelték, ő is ennyivel volt kénytelen öregbiteni az adóösszeget.³⁾ Az utóbb említett évben Balogh Ferencz 15,000 aranyat, 100 márka ezüstöt, 8 öreg kupát, 2 mosdó medenczét, 2 aranyos gyertyatartót, 16 sólymot s a basáknak megfelelő mennyiségű tallért vitt adó és ajándék fejében a Portára.⁴⁾

Báthori Kristóf 1576-ban ugyanazon követtől 15,000 aranyat, 100 gíra ezüstöt, s az alsó és felsőbb rangu tiszteknek nagy mennyiségű, különféle ajándékokat küldött a Portára; 1577. évi decz. hó 15-ike előtt Murad Szultán megnyugtatta a vajdát, hogy követe — Gruja Péter a 15,000 arany adót fényes kapujára bevitte.⁵⁾

Báthori Zsigmond 1601-iki második Athnáméja szerint szintén 15,000 aranyat fizetett.⁶⁾ Székely Mózesnek Erdélyt örökös fejedelemségül adta Ahmed szultán 1603. jun. 14-iki hitlevelével (Athnámé), s az ország adóját 10,000 aranyra szállította le oly módon, hogy ezen kívül semmi ajándék ne küldessék, sőt még ezen összeget is néhány évre elengedte.⁷⁾

¹⁾ János király követeinek II. Szolimán császár 1540. okt. 16-án adott Athnáméjában azon biztosítást adta, hogy a király fia fizessen évenként 25,000 arany forintot, 10,000 arany forint érő ezüstöt, 15,000 forint érő bársonyt. Hihetőleg ezen egyességnek első fele lépett életbe az által, hogy az özvegy királyné és fia csak Erdélyt és a magyarországi Részeket kapta meg egész Magyarország helyett, a mit János király birt. L. Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. 1861. 195—197. II. — Bethlen Farkas: Hist. de Rebus Transsylvanicis. I. köt. 416—417. II. Az adót Fekete János és Szalánczi János követek vitték be.

²⁾ Szalay László: Erdély és a Porta. 28. I.

³⁾ U. ott, 300—302. II.

⁴⁾ U. az, u. ott, 302—305. II.

⁵⁾ U. az, u. ott, 340. I.

⁶⁾ Erd. Tört. Adatok. I. köt. 320. I.

⁷⁾ Bethlen Farkas: Hist. de Rebus Transsylvanicis. V. köt. 206. I. — Szi-lágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 35. I. — Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 227—228. II.

Bocskai István alatt Erdély és a magyarországi Részek adója szintén 10,000 aranyban volt megállapítva, de elengedtetett tíz évre.¹⁾

Rákóczi Zsigmond a Báthoriak alatti adózás szerint 15,000 aranyat fizetett.²⁾

Báthori Gábor fejedelem is 1613. sept. 9-én kelt, a Zajkáni mezőn táborozó szerdárnak, Szkender basának írott levelében megígérte az ő elődei (t. i. a Báthoriak) által fizetett 15,000 arany évi adót.³⁾

Bethlen Gábornak Szkender basa hozta el előre a fejedelmi jelvényeket s az ajándékot; ő az első évi adó elengedését és az Athnámét kérte. Viszonzásúl csak a szokott ajándékot küldötte a Portára.⁴⁾ Az 1617. évi jan. 25-én már az egész adó elengedését kérte ő és az ország azon oknál fogva, hogy Moldvát 20,000 emberrel kellett védniök, továbbá hogy Lippát oly költséges úton vette kézhez, s bocsátotta a Szultán birtokába, hogy ezek neki tíz évi adónál többbe kerültek.⁵⁾

További okul fölhozták még azt, hogy most is a Szultán parancsára nagy készülettel kellett a lázongó kozákok ellen menniök, holott erdélyi és országában boldogult Szolimán császár idejétől fogva azon szokás volt, hogy ha adóztak, nem hadakoztak, vagy ha hadakoztak, nem adóztak.⁶⁾

Később 1620. nov. 26-án a béke megújítása végett a Portára küldött levelében Bethlen Gábor II. Szolimán Athnáméjára ismét hivatkózván, kérte a Szultánt az ország nevében is: hogy mivel a sok hadakozással országuk igen megromlott, évenként 10,000 arannyal való adózásuk lenne elég, ne terheltetnének többel, a hatalmas császár kegyességéből engedtetnék le adójuk ennyire.⁷⁾ Ez azt mutatja, hogy Bethlen fejedelem alatt is 15,000 arany volt az ország rendes évi adója.

E kérésre Murad szultán 1625. jun. 6-án új Athnámét adott

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 82. l.

²⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 230—233. ll.

³⁾ U. ott, VIII. köt. 63—65. ll.

⁴⁾ Szilágyi Sándor i. m. II. köt. 115—119. ll.

⁵⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 90—92. ll.

⁶⁾ U. ott, VIII. köt. 92. l.

⁷⁾ U. ott, VIII. köt. 125. l.

ki, melyben többi között azt írja: «Hogy miután Erdélyország Szolimán szultán idejétől fogva birtokukban van, azóta lakosi alázatos hűséget mutatnak és esztendőnként a fényes Portára kézbeli ajándékkal tíz ezer arany adót küldöttek maguk jóakarójuk és szövetségek szerént; azután többet kezdvén tőlük kérni, de a népnek rá tehetsége nem levén, már boldog emlékezetű atyja, szultán Ahmed khán idejében is könyörögtek volt, hogy adójuk ismét úgy legyen, mint szultán Szolimán idejében volt: ez okból adó és ajándék iránti kérésök úgy hagyatott helyben, hogy minden esztendőben a 10,000 arany adót és a kézbeli ajándékokat beküldjék, s többre ne erőltessék, se többet ne kérjenek tőlök.

Ezért, s minthogy a fejedelem idvezült atyjának teremtménye, s a fényes Portához mindig engedelmes volt, elődei Athnáméjok értelmében, a közöttük főnálló szövetség becsületéért, a fejedelem iránti kegyelemből és az ország lakosai iránt való könyörületességnél fogva kérésüket meghallgatta, kedvesen vette és megbecsülte, azért elhatározta: hogy az erdélyi adó nevezett atyja idejébeli császári levél tartása szerint 10,000 aragnál több ne legyen, ez évi (1624) okt. 14-től kezdve, s ezután ebben semmi ok és fogás ne legyen, fényes Portájára az ajándékokkal együtt a 10,000 arany évenként beszálltassék, s erről császári parancsolata, idvezült atyja Ahmed szultán levele értelmében kiadassék.»¹⁾

I. Rákóczi György fejedelem alatt a szultán 15,000 aranyra kívánta az adót emelni, de a fejedelem azt a Magyarországtól való foglalástól tette függővé; béke és fegyver, alku és ajándékok által hol több (13), hol kevesebb (7) vármegyét csatolt a Római Császár és magyar király birtokából a maga országához, s ezek díjául 5—10, sőt 20,000 aranyat is ígért és fizetett. De az Erdélyt külön illető 10,000 aranyat Demeter napra mindig pontosan beküldötte, s arról nem a fővezértől, hanem a Szultántól kívánt és kapott is mindannyiszor nyugtató írást.

Rákóczi 1639-ben Kamuthy István által küldötte be az adót és ajándékokat a Portára; 10,000 arany tisztán adóra volt számítva, ezen kívül vitt a Császárnak 10 virágos kupát, 1 mosdó medenczét és 24 sólymot.²⁾ Serédi István követ 1641-ben szintén ennyit vitt

¹⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 236—238. II.

²⁾ Török-Magyarkori Okmánytár. III. köt. 53. I.

be, s maga a császár, Ibrahim Khán ismerte el, hogy a fejedelem az 1640-ik évre a 10,000 aranyat a szokásban levő ajándékokkal megküldötte.¹⁾ Hogy a fejedelem az előbbi adót és ajándékokat vitélő Körösi István követ által beküldötte, 1643. január 10-én kelt Fermán által ismét a Császár ismerte el.²⁾

Érdekesnek tartom a fejedelemnek adóküldéskor adott néhány utasítását is érinteni; például 1643. nov. 2-án ismét beküldvén a szokott ajándékokat és az évi adóösszeget, a portai főkövetségnek adott utasítás 1-ső pontjában siettette őket, hogy közeledvén Demeter napja, addig igyekezzenek beérkezni Konstantinápolyba; a 10-ik pontban meghagyta nekik, hogy a nyugtató írásnál igen jól vigyázzanak, hogy az 5000 aranyról (melyet a Porta követelt) abba ne hogy valami kározt iktassanak bele, hanem minden cavillum nélkül adják meg pure a bevitt adóról.

Az utasítás 14-ik pontjában fölhatalmazta a követeket: Ha az 5000 arany dolga említésbe jőne akárkitől, megmondhatják, hogy nem küldi a fejedelem, nem is vitték el, mert azt az ország örökös képen elengedettnek tudja. Bethlen fejedelem azt nem a maga élteig kívánta, nem is a maga nevével könyörgött érette, hanem az ország nevével; a hatalmas Császár is nemcsak a fejedelem élteig, hanem az országnak örökösen engedte meg, mert az ország adója, s annak kellett megengedve lenni, a hatalmas Császár levele is az országra szól.

A mostani hatalmas császár is boldog emlékü atyja adományáról megemlékezvén, azt írta és parancsolta császári levelében, hogy nem többet, hanem csak 10,000 aranyat adjanak tárházába. Ehez az ország, mint erős kősziklához ragaszkodott, ragaszkodik is, abban változás nem lehet. Kérjék tehát a követek az ország nevében a vezér által, hogy egyszer kiadott Athnáméjában őket a hatalmas császár tartsa meg.³⁾

Rákóczi 1645-ben, a linczi békekötés után csak a régi adóösszeget, t. i. a 10,000 aranyat küldötte be a Portára főkövete — Serédi által; azonban a Szultáni Fermánban intés ment a fejede-

¹⁾ Török-Magyarkori Okmánytár. III. köt., 91—92. II.

²⁾ U. ott, III. köt., 187. I.

³⁾ U. ott, III. köt. 232—238. II.

lemhez, hogy a pótlék 5000, s a hét vármegyéért járó 10,000 aranyat is haladéktalanul küldje be, de a követelés nem teljesített. ¹⁾

Serédit a portai követségben Szalánczy István váltotta föl 1646. februárban, kinek sikerült kivinni, hogy az erdélyi adóból az 5000 arany elengedtetett, de csak egy évre. ²⁾

Az 1646-ik évre ismét csak a 10,000 aranyat küldötte be a fejedelem, de az új nagyvezér, Salih basa hallani sem akart az adó leszállításáról; látván Rákóczi, hogy így nem megy semmire, 1647. okt. elején, midőn új oratora, Gyárfás által az erdélyi 10,000 aranyat beküldé, utasította Szalánczyt, hogy legalább 5000-et alkudjon le. Azonban kérése ezuttal megtagadtatott. ³⁾

Megjegyzendő, hogy a Kassa vidéki hét vármegyéért a fejedelem maga ígérte volt meg a 20,000 tallért, vagyis 10,000 aranyat, s azért, hogy a Római Császár és magyar király ellen hadat indíthasson, külön 25,000 tallért ígért, de tényleg 40,000-et fizetett. ⁴⁾

Ennek alapja a fejedelemnek 1643. ápr. 26-án a nagyvezérhez küldött levelében volt, melynek föltételeit a szultán azon évi decz. hóban elfogadta, s megengedte, hogy a régebben is Erdélyhez tartozott lakosait okosan és megfontolva, Erdély országához foglalja. ⁵⁾

A fejedelem e föltételek szerint ígérte és magát kötelezte, hogy ha a Szultán Erdélynek és a Kassához tartozó 13 vármegyének bírásában őt és maradékait, mint erdélyi fejedelmeket megtartja, minden évben febr. 12-én ezen vármegyékből, kivéve a Sólymokat, 20,000 tallért szolgáltat be; e mellett az ezüst, márka és számbeli ajándékokat is nemcsak Szultán ő fölségének, de a divánulő vezéreknek is megküldi ezen vármegyéktől, az erdélyi adó mellett járó ajándékok arányában.

Az ígért összegnek felét, u. m. 10,000 ezüst tallért, az ezüst ajándékokat pedig egészen, már ekkor, levelével egyidejűleg, előre megküldötte, csakhogy ezen dologban biztatását — reménye szerint — mihamarább küldje meg neki a fényes Porta. Az erről szóló Fermán 1644. elején már kezében volt, s ő a nyert joggal erélyesen és kellő gyorsasággal élt. Ezen engedély alapján indított hadjáratát.

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 202—203. II.

²⁾ U. az, u. ott, II. köt. 203. I.

³⁾ U. az, u. ott. II. köt. 204. I.

⁴⁾ U. az, u. ott, II. köt. 189. I.

⁵⁾ U. az, u. ott.

nak századokra kiható vívmánya az 1645. decz. 16-án kötött linezi béke lett. ¹⁾

II. Rákóczi György az 1642-ki választás alapján 1649. jan. 10-én elfoglalván Erdély fejedelmi székét, azonnal fényes követség által küldötte be az atya alatt 15,000 aranyra emelt portai adót s az atya által a Kassa és vidékén levő hét vármegyéért hátralékban maradt két évi 20,000 aranyat, vagyis 40,000 tallért, bár a hét közül ötöt atyja halála után azonnal visszabocsátott.

Az Athnámét azon évi júl. elején kapta meg, melyben ki volt fejezve, hogy a fejedelemséget az atyja által fizetett adóösszeg mellett kapja meg, de úgy, hogy Gyula, Jenő, Lippa, Temesvár, Szolnok hódoltsági várak és helyek, melyek Báthori Zsigmond alatt Erdélyhez tartoztak, ezentúl a szultánnak fizessék az adót, továbbá, hogy a fejedelem Párkány és Almás ügyeibe ne elegyedjék; mindezekért megígértetett neki, hogy a tatárok, az oláh vajdák és a határszéli basák vele jó szomszédságot fognak tartani. ²⁾

Barcsai Ákos az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül 40,0000 arany forintot ígért a fejedelemségért, s ezenkívül a szultán által II. Rákóczi György ellen folytatott hadjárat 500,000 tallérból álló költségeinek megfizetését. ³⁾

Rhédei Ferencz és Kemény János fejedelmek rövid uralkodása alatt nem adatott ki Athnámé, s nem is volt meghatározva az adó; azt, mint hátralékot az országnak csaknem véginségre jutásával, a következő fejedelem fizette ki.

I. Apafi Mihályt Mehemet szultán a Barcsai által megajánlott 40,000 arany adó kötelezettségével ültette a fejedelmi székbe, a hátralékban levő három évi adó szigorral való behajtását követelve. ⁴⁾

Athnámé helyett 1662. január végén Fermánt, vagyis egyszerű uralkodói parancsot (patens) kapott, és két Kaftányt, s megdicsérvén természeti virilitását, megengedettetett neki, hogy tovább is «fejedelmeskedjék.» ⁵⁾

A három évről beszédett s beküldött adóhátralékról még azon év

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 188—202. II.

²⁾ U. az, u. ott. II. köt. 257—258. II.

³⁾ U. az, u. ott, 275. I.

⁴⁾ Török-Magyarkori Okmánytár. IV. köt. 10—12. II.

⁵⁾ U. ott, IV. köt. 22—23. II. — Szilágyi Sándor i. m. II. köt. 306. I.

febr. hó 24-én megkapta a szultán megnyugtató irását.¹⁾ Sok kérésére a Szultán által II. Rákóczi György ellen folytatott, s Bácsai által megígért 500,000 tallér hadiköltségből mintegy 300,000 tallér elengedett neki.²⁾

Az utolsó török adót Erdélyből Sárosi János portai főkövet 1687. jún. 21-én vitte be, midőn már a német katonaság az országot megszállotta volt.³⁾ Ezen adó következőkből állott: 800,000 tallér, vagyis 40,000 arany forint, 12 virágos kupa, egy mosdó korsóstól és 6 sólyom.⁴⁾

Ezekből állott a rendes adó, melynek járuléka volt a nem egyenes adó, vagyis az ajándék, a minek mértékét szokás szabta meg, s gyakorlat állandósította, de a mik világosan meg voltak említve úgy a fejedelem hűségéről adott levélben, mint a szultán Athnámé-jában.

Meg volt határozva a Szultán, Miniszterei, fő-fő szolgálai, az egész udvari cselédség, a fővezér s Tihája (helyesebben kija v. kihája = segédtsízt) ajándéka is, melyre számítottak, sőt megkövetelték azt; az ajándékot ezektől megtagadni, vagy azt alább szállítani megbántás, szerződés-szegés lett volna, s bizonyosan az ország és a fejedelem vallotta volna kárát.

Helyén valónak látom itt megjegyezni, hogy a rendes adó és szokásos ajándékok mellett még sok egyebet is róttak évenként maguk a Szultánok Erdélyre. Például 1573-ban Szelim Báthori Istvánhoz intézett levelével hajókötelek készítéséhez kendert kér; ugyan ezen levélből kitűnik, hogy a fejedelem az előző évben is nagyobb mennyiségű kendert szállított a Portára.⁵⁾

Ha sólymokra volt szüksége a szultánnak, csak irt a fejedelemnek, hogy barátságából küldjön neki.⁶⁾

De a telhetetlen tisztviselők sem elégedtek meg a rendes ajándékkal, s nem egyszer a maguk, sőt mások számára ők is többet és többet kunyoráltak. Például Szelim szultán madarászmestere ugyan akkor, midőn ura sólymokat kért, külön levélben kérte a

¹⁾ Török-Magyarkori Okmánytár. VI. köt. 27—28. II.

²⁾ Magy. Tört.-Eml. VIII. köt. 485—486. II.

³⁾ Szilágyi Sándor Erdélyország története. II. köt. 360. I.

⁴⁾ Magy. Tört. Tár. XIX. 200—201. II.

⁵⁾ Szalay László: Adalékok. 247. I.

⁶⁾ U. ott, 247—248.

fejedelmet, hogy neki is küldjön, mert ezelőtt — úgymond — mikor a havasalföldi vajda a sólymokat beküldte, neki is küldött mindig kettőt vagy hármat.¹⁾

Továbbá Ferodon aga levélben kéri Báthori István fejedelmet, hogy rokonának, az nisancai bégnek ígért ajándékot küldje meg, neki pedig olyan szekeret küldjön lovastul, a milyenen s milyenekkel maga szokott járni.²⁾

Azon vesztegetési rendszer előtt, mely a Portánál divatozott, a fejedelem is kénytelen volt meghajolni, s rendesen sietett az ily követeléseknek is megfelelni, minek azután az volt következménye, hogy az évenkénti ajándékok értéke sokszor majdnem fölülmulta magát az évi rendes adóösszeget.

Ennek megvilágításául közlöm Báthori István fejedelem portai ügyviselőjének — Gyulai Mihálynak számadását a Balogh Ferencz által 1573-ban vitt pénzek kiosztásáról, a következőkben:

«Az hatalmas császárnak adtunk tíz ezer arany forintot, száz gíra ezüstöt.

Az fővezérnek adtunk tall. 5000,
és húsz gíra ezüstöt.

Mamhut basának adtunk tall. 300,
és tíz gíra ezüstöt.

Amhát basának adtunk tall. 300,
és tíz gíra ezüstöt.

Mustafa basának tall. 300,
és tíz gíra ezüstöt.

Szinán basának tall. 300,
egy aranyos kupát.

Ferodon agának tall. 200,
egy kupát, egy aranyos fegyverderekat.

Amhát csausznak tall. 300,
egy hintót négy lóval egyetemben.

Murad begnek tall. 100,
Csausz-basának egy kupát.

A basa kihajájának egy kupát.

¹⁾ Szalay László: Adalékok. 248. l.

²⁾ U. ott, 249—250. ll.

Annak fölötté adott Ferencz uram én kezembe 100 aranyat, melyet Piali basának kell adni, nagyságodnak könyörgök, hogy az (másik) százat is küldje meg, mert most utba vagyok; tudom, hogy mindjára rám küld, én bizony meg nem adhatom, mert nekem is nincs.» ¹⁾

A fejedelmi korszakra vonatkozó történeti forrásokban igen sok adat van erre nézve; én azonban elégnek tartom még két nagynevű és hatalmas, és egy gyöngé fejedelem uralkodási idejéből az ajándék mértékét, mivoltát és minőségét föltüntető kimutatásokat idézni.

Bethlen Gábor fejedelem 1629. sept. 6-án Apafi György által következő ajándékokat küldötte a Portára:

«Hatalmas császár számára Tallér	15,000
Tíz virágos aranyos kupák 6 girások	10
Egy mozdó medencze korsóstól 14 girás	1
Solymok	24
Az kajmakámnak kupa öt, Tallér	1,200
Kapitán basának kupa kettő, Tall.	300
Aphiz Amhat basának kupa kettő, Tall.	300
Csyalagoly Mamhát basának kupa kettő, Tall. . .	200
Bayram basának kupa kettő, Tall.	200
Kénán basának kupa kettő, Tall.	200
Nisanczi Jussuf basának Tall.	200
Mufti	3 kupa
Ibrahim effendi	2 »
Csauz basa	1 »
Cancellarius	1 »
Tefterdár	1 »
Az főkövetnek költségére Tall.	700
Az főtolmácsnak Tall.	200
Jussuf agának Tallér	200
Házi Jánosnak dutka fl.	500
Császár udvarában levő külön különféle belső tisztviselők	127
Vezér embereinek	40
Summa	18,867
és dutka fl. . .	500 » ²⁾

¹⁾ Szalay László: Adalékok. 248—249. ll.

²⁾ Török-Magyarkori Okmánytár. II. köt. 144—145. ll.

I. Rákóczi György fejedelemnek Kamuthi Istvántól 1639. decz. 13-án a Portára küldött adója és ajándéka:

«Adó fejében a császárnak 10.000 arany. Ehez ajándék 10 virágos kupa, egy mosdó medencze, 24 sólyom.

Vezéreknek való ajándék.

Az kajmakámnak vagy az ki fővezér, tallér nro	1200.5 kupa.
Kapitán basának tallér nro	300.2 kupa.
3. Vezérnek tallér nro	300.2 kupa.
4. Vezérnek tallér nro	200.2 kupa.
5. Vezérnek tallér nro	200.2 kupa.
6. Vezérnek tallér nro	200.2 kupa.
7. Vezérnek tallér nro	200.2 kupa.
Zülpfikárnak szolgálatjában tallér nro . . .	200.

Summa tallér nro 2800.

Muftinak három kupa. — Kincstartónak két kupa. — Csausz basának egy kupa. — Cancellariusnak egy kupa. — Teffderárnak egy kupa. Serédi István főkövetnek költségére 500 tallér úgy, hogy a császár és vezérek kapuján való ajándék is ebből teljék ki.

Az ezüstművek súlyáról külön jegyzék volt.¹⁾

Szilvási Bálint portai követnek egy, év nélküli Tefterében (Defter = számviteli könyv) szintén fönmaradt emléke a szultán és néhány főtisztviselő számára vitt ajándéknak. A Tefter tartalma következő:

«A Császárnak tizenötezer arany azaz Tall. nro .	15,000
Virágos kupák »	12
Egy ezüst aranyos mosdó korsóstól, faciens Giras »	135
Mely teszen tallér számot »	1148
Solymok »	24
A Fővezérnek Tall. nro 1200 azaz ezerkétszázat.	
Kupát nro	6

A Fővezéren kívül szokott lenni hat Diván-ülő Vezér, azoknak külön-külön két-két száz tallér (így) és két-két virágos kupát szoktak adni.

¹⁾ Török-Magyarkori Okmánytár. III. köt. 53—54. ll.

A Fővezér Kihajának	kupa nro	1.
Csausz Basának	» »	1.
Rez-Effendinek azaz Cancellariusnak jó akaratból kupa	» »	1.
Muftinak kupa	» »	2.» ¹⁾

Végül közlöm még Rozsnyai Dávid kapitliha (kapithia) emlékirataiból az I. Apafi Mihály korabeli portai adónak részletes följegyzését, mely egyenként tünteti föl úgy a török császári udvar, mint a fővezér azon tiszteinek és szolgálainak nevét, a kiknek megjutalmazását Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek az ő főköveteikre bízták.

Rozsnyai Dávid, mint szemtanú, jelen volt az 1687-ki követségnél, midőn az ajándékot kiosztották, melynek lefolyását következőleg írja le:

«Az én jelenlétemben, a ki Anno 1687. Sárosy uramnak, mint főkövetnek Kapithiája voltam, ő kegyelme Nándoron így adminisztrálta az adót és ajándékokat:

a) Császárnak Taller. nro 80,000. Kupákat nro 12. Egy mosdót korszóstól, és Solymokat is vagy hatot.

Fővezérnek Tall. nro 1200. Kupát nro 6.

Hat Diván-ülő vezérnek Tall. 1200. Kup. nro 12.

Tihajának Tall. nro 300. Kup. nro 1.

Rez-Effendinek Tall. nro 200. Kup. nro 1.

Főtölmácsnak Tall. nro 200. Kup. nro 1. Ex bene placito, mondják, hogy szoktak adni, de ő ex debito megvárja.

Csausz Basának Tall. nro 100. Kup. nro 1.

Fő Tecskerezinek Tall. 100.

Vice Tecskerezinek Tall. nro 50.

Kapuzlar Tihajának Tall. nro 50. Kupa nro 1.

Muftinak Tall. (üres...) Kupa nro 2.

Követ költsége Tall. nro 800.

Summa Tallerorum facit nro 84,250. Kupa nro 36.

A mosdó korszóstól, mennyi girás volt, én bizony nem tudom. »²⁾

¹⁾ Magy. Tört. Tár. XIX. köt. 199–200. ll.

²⁾ U. ott, XIX. 200–201. ll.

b) A császár kapuján adni szokott ajándékok, mikor a követe az adót hozzák:

Kapi Agának jár	oszpr. nro 1000
Külső komornyikoknak	» » 1000
Belső komornyikoknak	» » 1000
Kapucsi Basának	» » 1000
Kapucsár Tihájának	» » 1000
Csias Basának	» » 1000
Jas Kapi Agának	» » 1000
Hasznadaroknak	» » 300
Csausoknak jár	» » 1000
Materegcsinek	» » 120
Peykiknek	» » 120
Sátor vonóknak	» » 120
Széklordozóknak	» » 120
Szakácsiaknak (igy)	» » 120
Hat sereg Jancsároknak	» » 500
Masalácsiaknak	» » 500

Tettafacsinak oszpr. nro 500. Sok antipatia (igy) volt velle, mert ő azt mondotta, hogy 1000 járna.

Pecskési Agának, azaz ajándékfogónak	500
Külső kapura	240
Kalaklaroknak	2000
Kengyelfutóknak	120

Summa oszporar. facit nro 11,560

Tallerorum vero » » 116

A Szu Basának, a ki a házat fölöltözteti, adnak a Követ urak vagy 28 tallért, vagy 29 tallért érő paripát.

A Követ úr háza öltöztetésére küld a Szu Basa két Diván szőnyeget, két kis szőnyeget, két kecsét és két velenczét, egy lasnakot és egy aranyos paplant, két bársony vánkost, négy vagy öt gyékényt.

A Császárral való szembenlétel után eljönnek a Musikások, Dobosok, Trombitások, adnak nekik taller. hármat vagy négyet.¹⁾

c) A Fővezér kapuján való ajándéka a főköveteknek a Szilvási uram irta Teltedárban így vagyon:

¹⁾ Magy. Tört. Tár. XIX. köt. 197—198. ll.

Két Bulyuk Basának	Tall. nro.	4
Fölső Kapucsinak	» »	4
Alsó Kapucsinak	» »	2
Kengyelfutóknak	» »	5
Beglitz Effendinek	» »	5
Megtupcsi Effendinek	» »	5
Secretar. Bas Tecskerezinek	» »	10
Kucsuk Tecskerezinek	» »	10
Kapuzlar v. Kapucslar Tihájának	» »	10
Telhicz Csausnak	» »	4
Szalam Csausnak	» »	2
Két Puskásnak	» »	2
Két Materegcsinek	» »	4
Béjáróknak	» »	(üres)

Summa Tallerorum nro 67

A Solymároknak (a szám helye üres) adott a Követ úr Tall. nro 1.¹⁾

d) Anno 1687. Nándorfehérváratt a Vezérnek vivén az adót, a főkövet úr Sárosi János uram így ajándékozott:

A Vezér kapuján levő Jancsár Kapihikákk Tall. nro	4
A Cavécsiknak	» » 3
Vezér Kapucsiajának	» » 4
Kaftancsinak	» » 12
Diván Csausnak	» » 5
Császár Komornyiknak (igy)	» » 5
Vezér Alaj Csausinak	» » 10
Császár Kapucsiknak (igy) oszpr.	» » 1000
Testafacsinak oszpr. nro	» » 500 ²⁾

Az emlékiró megjegyezte azt is, hogy a főkövet vagy azért, mert sietett vissza Erdélybe, vagy talán inkább azért, hogy a fejedelem iránt ne legyenek rossz véleménynyel, az elősorolt ajándékokat gyorsan szolgáltatatta be.

A fővezér főtihajának (Kiaja v. kihája = segédtszjtje valamely főtisztnek) és Rez-Effendinek (fő cancellár) régen csak egy-egy fődeles aranyos kupa járt, most az elsőnek 300, az utóbbinak 200

¹⁾ Magy. Tört Tár. XIX. 198—199. II.

²⁾ U. ott, 199. I. Megjegyzem, hogy nyolcznak ajándékilletményét, kikről már szó volt, ebből kihagytam.

mpériált adtak: a csaus basának (udvari kapitány) is csak 1 kupa jár, de ennek szintén 200 tallért adtak.

A Bas Tecskerezinek (fő-kincstartó), a kinek 1000 oszpora járt, 12,000-re (100 tallér), a Kucsuk Tecskerezit (al-kincstárnok) 600 oszporáról 50 tallerra emelték; a Kapuzlar (v. Kapucslar) Tihájának (al-udvarmester) 1000 oszporája volt (= 15 erd. forint), s a fejedelem ezt is 50 talléra emelte és még egy kupát is adott neki.

A követ sokallotta, s nem akart többet adni, mint régen, de a ministerek azt hozták föl, hogy ez nem most kezdődik, mert tavall is úgy volt. Rozsnyai is újításnak látta, s szerinte a régi szokás nem az volt, de a követ nem irt róla a fejedelemnek, hogy otthon nézzenek utána, mint áll a dolog.

Tény az, hogy e nagy mértékű ajándékozás csakugyan Apafi alatt kezdődött, nagy kárára a szegény hazának, s kisebbségére a fejedelemnek és a főbb érdekelteknek. Az utókor hibáztatni fogja őket, — mondja az emlékiró, — mert nekik állott érdekekben a régi Canonok megtartására ügyelni, s nem a fővezérnek, hanem magának a Császárnak kellett volna beadni az adót.¹⁾

Mint I. Apafi Mihály csekély tekintélyét és a kor s a nemzeti érzület súlyedését mutató adatot közlöm az utolsó erdélyi nemzeti fejedelem utolsó portai főkövetének az adó beadásakor a Szultánhoz intézett beszédét:

«Hatalmas, Győzhetetlen Császár, az Erdélyi Méltóságos Fejedelem, az én Kegyelmes Uram Hatalmasságodnak, mint Kegyelmes Urának, a földnek poráig megalázott szolgálatát ajánlja Hatalmasságodnak, hogy Isten egy napját sok ezerekre, és azokat szerencsésekké tegye, Fényes birodalmát kiterjessze, és ellenségeit éles szabályja alá hozza, szívből kívánja.

Ama boldog emlékezetű, mostan lelki-csendesen Paradicsomban nyugvó szultán Szolimán Császár Hatalmasságod dicséretes elei, Erdély országának Athnáméja szerint való adóját, ajándékokkal együtt, az én Kegyelmes Uram Hatalmasságod fényes Tárházába beszolgáltatva, igen alázatosan könyörögvén Hatalmasságodnak, mint Kegyelmes urának, méltóztassék kegyelmesen venni és eddig való hatalmas Császároktól megtartatott Törvényiben és Szabadságiban kegyelmesen megtartani, bízván mindezekben az én Kegyelmes uram

¹⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 476. l.

a Hatalmasságod kegyelmességében. Ezek fölött Hatalmasságodnak ez engedelmességgel írt levelet igen alázatosan küldötte.»²⁾

Ez a kérdés történeti állása; az ebből folyó következmények előadását későbbre tartom fenn.

VII.

A Porta és a Római Császár mint magyar király által történt megerősítésnek alakiságai.

Az erdélyi fejedelemválasztásokra vonatkozó, újabban közzé tett emlékekből azon történeti tény tűnik teljes világosságban a vizsgáló elé, hogy a választás után tanácsosaival állapította meg a fejedelem ama kötelező hódolati okiratot, melyben a Portához való ragaszkodását a maga és országa nevében kijelentette, melyben az iránt hűséget és engedelmisséget fogadott, s melynek megtartására a Porta és a fejedelem hit alatt kötelezte magát.

Ez az ország Hitlevele a fejedelem kötelező írása (Reversalis) nevét viselte, s melyek közül egyik vagy másik minden szultáni levélben említve van. A főkövetek ezt a fejedelem üdvözlése és izenetei kíséretében a nagyvezérnek adták át a Portán. Írásban fejezték ki az ország és fejedelem azon kívánságait és föltételeit is, melyekhez a Szultán tetszését megnyerni, s a miket az adandó megerősítő levélbe fölvétetni óhajtottak.

Az előbbi fejezetben előadtuk, hogy ilyenkor az adóval a szultánnak és udvarának, a basáknak és más tiszteknek s szolgálknak nagy mennyiségű és értékű ajándékok küldettek. A nagyvezér a szultánnak előterjesztette a hozott hódolati és kötelező írást és Hitlevelet, a honnan a divánuló vezérek tanácsába került, s ott állapították meg az elvek és föltételek, mikre a fejedelemnek és országnak magát köteleznie kellett. A hogyan e határozat és szultáni parancs szólt, a szerint adatott ki a megerősítő levél vagy Athnámé, melyet az oklevél maga Császári Hitlevélnak, gyakran Frigy- és Szövetséglevélnek mond, a követküldő fejedelem tekintélye s az ajándék értéke szerint.

¹⁾ Magy. Tört. Eml. XIX. 263. l.

Ezen oklevélben biztosítás van adva Erdélynek az iránt, hogy fejedelmét szabadon választhatja (a török udvari levél szerint jelölheti ki), a megholt fejedelemnek maradékát, vagy fejedelemséget viselt úri nagy nemzetségből valót; a megválasztottnak a fejedelmi jelvények megküldetnek, az idvezült szultán Szolimán által megszábott évi adó nem emeltetik, a lakosok a török portyázóktól nem zsaroltatnak, továbbá a fejedelem követeinek és kapitiháinak és azok szolgálainak a Portán, s oda menő és visszatérő útjokban bántódásuk nem lesz.

Biztosítás adatott arra nézve is, hogy az erdélyi kereskedők török tartományokban, s ezek lakosai a fejedelem országaiban szabadon járhatnak-kelhetnek, s a megszábott 30-don kívül egyebet fizetni nem köteleztetnek, a Szultán magyarországi basái, s a moldvai és havasalföldi vajdák idegen hatalmak támadása esetében Erdélyt haddal segítik, viszont az erdélyiek is azoktól fölkérleve, szintén segíőkre menni tartoznak.

Ha pedig ezek a Szultántól kérnek segílyt, az útakat és hidakat előre elkészíteni, kiszélesíteni, élelemről és hadi szerekről gondoskodni kötelesek, hogy a Szultán hadainak akadályá ne legyen és hiányt semmiben ne szenvedjenek.

Mikor a szükség úgy hozza magával, hogy az erdélyi fejedelemnek a Szultán táborozásain kell megjelenni, akkor a fejedelem hadai — a mint szultán Szolimán idejében volt — a török táboron kívül szállva, teszik a szolgálatot; vagy ha a nélkül el lehet lenni, lőszer, élelem és fuvar adásával teljesítik azt. Ha a fejedelem ellen saját alattvalója pártfogásért a Portára megy, ott megbüntetik vagy a fejedelemnek kiszolgáltatják.

Erdély és fejedelme szintén kötelezve voltak a Hitlevélben úgy, mint az szultán Szolimán korában meghatározottat, arra: hogy a Porta iránt örök hűséggel és engedelmességgel lesznek, barátainak barátja, ellenségeinek ellensége; továbbá, hogy a szokott adót beküldik, a török Regestrumokban megnevezett várakat, városokat, tartományokat és földeket nem bántják, az elfogott török rabokat szabadon eresztik, a moldvai és havasalföldi vajdáknak Erdélyben várakat szerezni nem engednek, stb.

Ezek voltak azon kölcsönös ígéretek és kötelezettségek, melyekre az erdélyi fejedelem magát és országát, a Szultán saját fejét s tartományai fővezéreit kötelezte, erős hittel megesküdvén Istenre, mind

a két világ napjára, s a Méltóságos Mahomed prófétára, hogy a míg Erdély fejedelme és népei hitöket és esküjököt az előbbieket szerint megtartják, s a békességet meg nem bontják, a Szultán birodalma tisztjeitől és vitézeitől s más Rendeitől esküjök és a tiszta igazság ellenére soha bántalmaztatni nem fognak.

A lefolyt másfél száz éves török oltalmi szövetség alatt ez volt az Athnámék lényegesebb tartalma. Szükségesnek tartom azonban valamennyit konkrét alakban a történettudomány ítélete alá terjesztve, közölni azért, hogy lássuk azoknak az idő és viszonyok szerint enyhébb és szigorúbb alakban való módosulásait, s összevetvén tartalmukat a gyakorlattal, azoknak valódi természetéről s jogi és történetkritikailag megállapítható bizonyító erejéről könnyebben ítélhessünk. Nézetem szerint Erdélynek a Portához való viszonya felől az ítélet egészen attól függ, a minő fogalmat alkotunk magunknak az Athnámék tartalmáról.

I.) Z á p o l y a J á n o s k i r á l y A t h n á m é j a az 1530-ik évből. Ez volt az első, melyet alap-oklevélnek tekinthetünk, mert ebből indul ki, vagy ehhez kapcsolódik minden későbbi, erre hivatkozik mindenik szultán, és valamennyi gondos, előrelátó és önálló politikával bíró erdélyi fejedelem.

Ebben szultán Szolimán megesküdött a magasságbeli Istenre, a napra, holdra, csillagokra, a földre és Mahomedre, őseire, atyjára és anyja tejére, kenyerére és szablyájára, életére és lelkére, mindnyájok üdvösségére, hogy Jánost, az ő híres atyafiát, Magyarország királyát, Erdélyországgal együtt, semmi szükségben el nem hagyja; ha minden országa semmivé tétetnék, és csak egyedül, vagy egygyel vagy kettővel maradna is, tartozik őt és Erdélyországot hozzátartozó részeivel megtalálni, és megkeresvén — neki azt mondani: Imhol jelen vagyok, készen ígéretemnek eleget tenni!

Ha ígéretének és fogadásának eleget nem tenne, s az utána következők is hasonlót nem cselekednének, a nagy Istennek és az ő igazságának haragja szálljon fejére s mindenestül veszeszsze el, a mi tagját Isten illeti, mindeneket büntetésére fordítson, a föld erőssége jártát ne szenvedje, hanem váljék kétfelé, és őt mindenestől nyelje el és emészsze meg. ¹⁾

¹⁾ Szalay László: Adalékok. 124—125. II. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 387—388. II.

A háladatos király grófsággal tüntette ki e szövetség szerzőjét, Laszky Jeromost; adománylevelében eszélyesnek mondja eljárását, mert nemcsak szövetséget kötött a hatalmas győzővel, hanem tisztességes alapon örök frigyet ő és Szolimán, a magyar nemzet és a török nép között. ¹⁾

Laszky azt írja jelentésében, hogy közöttte és a vezér basa közt volt ugyan szó adó és ajándékról, de ő az adófizetést határozottan visszautasította, s ezért ez a szövetség szövegébe föl sem vétetett. ²⁾

Adó János király részéről nem volt sem kikötve, sem ígérve. Igazolja ezt maga a király, a ki halálos ágyán a körülötte álló tanácsosainak meghagyta, hogy a már kész ajándékot küldjék el a Szultánnak; lássa az, hogy halála óráján is tanúsította hűségét. ³⁾

Verancsics Antal, Zápolya titoknoka, azt hagyta emlékezetben, hogy ura adót soha nem volt hajlandó fizetni, sőt, hogy ennek nevéből is irtózott; később volt bármi sorsot elviselni, mintsem adófizetőnek bélyegeztessék. ⁴⁾

Ebből látszik, hogy szerződésének alapja nem adófizetés volt, a mit Forgács is megerősít, a ki azt írja, hogy János király szerződése Szolimánnal abban állott, hogy ez átadja neki Magyarországot Eszékig, János pedig fizessen neki 50,000 magyar (arany) forintot, nem adó, de ajándék fejében. ⁵⁾

Nem az ő hibája, hogy utódai annak, a mit ő ajándéknak és hálaelismerésül adott, adóvá változását megakadályozni nem bírtak.

Szolimán császár 1540-ben a János Zsigmondnak atyja birodalmában megerősítését kérő erdélyi követtségnek erről így nyilatkozott: «Nekem János királylyal ilyen szerződésemm volt, hogy az ő birodalmától minden esztendőben 50,000 arany forintot szolgáltatott be az én Portámra.» Kivánta azért, hogy a mivel adósok, adják meg a szerződés szerint. ⁶⁾ Salamon Ferencz is adó nélküli szövetségnek tartja a Laszky által kötött szerződést, holott a mahomedán törvé-

¹⁾ Szalay László: Adalékok. 139. l.

²⁾ Erdély különválása Magyarországtól. 56—57. ll.

³⁾ U. ott, 68. l.

⁴⁾ Kovachich: Script. Minor. II. köt. 79. l.

⁵⁾ Forgács: Rerum Hungaricarum Sui Temporis Commentar. 7. l.

⁶⁾ Szalay László: Adalékok. 195—196. ll.

nyek mozlím és nem mozlím nép között csak adófizetési viszonyt ismernek el. ¹⁾

II.) János Zsigmond választott király Athnáméi. Ő kétszer kapott Athnámét, t. i. először 1540. okt. 16-án, mely csak szavakban áradozott, de ingatag alapon állott és rövid időtartamra szólt. A végén Szerzésnek nevezi azt a Szultán e kifejezésében: «Ebben a Szerzésben (az csak szerződést jelenthet) álljunk meg.» ²⁾

Nevezetesebb pontjai ezek: János király országát testamentomában fiának hagyta s kérte a Szultánt követei által, hogy abban erősítené meg; ígérték, hogy az ország hív lesz hozzá s engedelmes a király fiához, és a mi volt az ország adója a király életében, azután is beszolgáltatja.

A Szultán megjegyezte, hogy a mi még abból hátra van, szolgáltatassák be, s jövődöben fizessenek minden esztendőben 25,000 arany forintot; ily föltétellel az országot a király fiának átadta, s hogy neki engedelmeskedjenek, megparancsolta.

Ha István királynak (a János nevet — mint tudjuk — István-nal cserélte föl a Porta) halála történnék, a magyar urak egyesülvén, válaszszanak egy jeles főembert, a kiben bíznak, s adják tudtára, s tartsák magukat ahoz, a mit ő parancsol. ³⁾

Ez a korlátlan uralkodó elég rideg szava volt, de a követeknek meg kellett hajolni előtte, s szóltanul fogadni el. Ezen eseményt a török évkönyvek így említik meg: «János király fia harács fizetésre köteleztetett, s követei megvitték neki az oklevelet» (Athnámé). ⁴⁾

A következő 1541-ik évben nagy változás történt az özvegy királyné és fia életében; a csak imént nyert Magyarország helyett az atyai örökséget, t. i. Erdélyt és a hozzá csatolt Részeket vették birtokukba, egészen más kötelezettséggel.

Az ifjú király második Athnáméja 1566-ból való. Ezt a Szultánnak magyarországi útja alkalmával nála tett látogatása után kapta, a mikor királyi ajándékai a Szultán szívét csaknem bűnbánó

¹⁾ Magyarország a Török hódítás korában. 87. l.

²⁾ Szalay László: Adalékok. 197. l.

³⁾ U. az, u. ott, 195—197. ll. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 274—275. ll.

⁴⁾ Ferdi, Hammer: Geschichte des Osmanischen Reichs. III. köt. 224. l. — Szalay László: Adalékok. 192. l.

szeretetre hangolták. Alapjául az atyjának fõnn ismertetett hitlevele szolgált, a Szultán erõs pogány eskü és hit alatt ígérte, hogy õt mint atyafiát és õcsesét, Magyarország királyát, Erdélyországaival együtt soha el nem hagyja, Erdélynek és Részeinek birtokában megoltalmazza, ha õ, vagy következõi nem tennék, Isten haragja szálljon rájuk.

Megígérte továbbá, hogy a fejedelmet, a kit az ország akar megválasztani, szabadságában áll, s ha ez iránt a Szultánt megtalálják, õ annak ékesítésére aranyos ruhát (kaftány), nehéz pallost, gyöngyös szerszámos lovat, botot, zászlót, tollas süveget küld, csak azt kívánja, hogy a fejedelem és utána következõi az évenkénti adót az ígélet szerint tárházába szolgáltatassák be. A megerõsítõ levelet a Szultán Csausza a márczius 10-ki tordai országgyûlésen mutatta be.¹⁾

III.) Báthori István Athnáméja. Már választatása elõtt — mint tudjuk — neki és az országos KK. és RR-nek Amhát csausz által veres bársony tokba varrt Fermánt küldött a Szultán, mely vajdává neveztetését tartalmazta.

A választásról, mint elõadtuk, Báthori levélben értesítette Miksa Római császárt és magyar királyt, kinek a Portára küldött levele másolatát is megküldötte; Miksa a választásba beleegyezett és megengedte, hogy a magyarországi Részek helytartójának czimeztessék.²⁾

A fejedelem és az országgyûlés a Szultán levelére 1571. máj. 31-én készítették el a választ, melyben ígérték, hogy a hatalmas Szultán szárnyai alatt kívánnak mind holtig megmaradni.³⁾

A Szultán fõmadarászimestere — Mehemet aga vezérlete alatt aug. 15-én követség érkezett Gyulafehérvárra, mely elhozta a Szultán megerõsítõ levelét, (Athnámé), s a fejedelmi jelvényeket.⁴⁾

Az Athnámé nyilvánosan fölolvastatott az országgyûlésen, s bemutatattak a Szultán ajándékai.⁵⁾

Kendi Sándor 1572. márcz. hó 13-án újabb Fermánt hozott a Portáról. «A mint elõször Erdélyország a meghalt királynak ada-

¹⁾ Gr. Kemény József: Codex Pacificationum Transsylvanicarum. 1. 2. II. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története I. köt. 357. l.

²⁾ Erdély különválása Magyarországtól. 127. l. — Erd. o. gy. Eml. II. köt. 399. 405. II.

³⁾ U. ott, II. köt. 406. l.

⁴⁾ Szalay László: Erdély és a Porta. 20. l.

⁵⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 407—408. II.

tott — így hangzik az — és a mint ő bírta, te neked is úgy engedtem birnod.¹⁾

Szó szerint ebből áll a Szultán megerősítése. Ezen alkalommal küldötte be a fejedelem a hátralék évi adót, 10,000 aranyat, a miről a Szultán adott ugynevezett menedéklevelet (nyugtát).²⁾

Az sem volt ugyan a formasierű Athnámé, melyet Kendi hozott, de Báthori megelégedett vele, mert az — mondá ő — ugyis csak az ő függését szabja meg, s mégis sokat kell érette fizetni.

A Szultán embereinek azonban föltűnt késedelmezése; 1573-ban Murád tolmács azt írta neki, hogy Kegat-Emini nem akará kiadni az adóról a nyugtát, s úgy adta ki azután azt a császár. Csudálkozott — ugymond levelében — hogy más urak, vajdák, beglerbégek az ország birása felől Berátot, azaz császári privilegiumot vesznek, s az erdélyi vajda csak hallgatásban van.

Eredj — ugymond — jőjjenek ide a követek, hozzák el a privilegium-pénzt, azután megadják a kívánt Athnámét. Báthori ennek következtében kérte azt, meg is adatott 1575. ápr. 15-én, melynek tartalma — két igen fontos ponton kívül — egyezett az 1576. febr. 5-én Amhát császár által hozott másodikkal.³⁾

III. Murád Szultán 1574. decz. 21-én foglalta el trónját, s Báthorinak Békés Gáspárral való viszályát fölhasználva, tudatta vele, hogy a többi vajdák mind fölemelték adójukat, tehát ő is javítsa meg a 10,000 aranyat még 5000-el, s Báthori némi mentegetődés után megadta azt.⁴⁾

A Szultán 1575. decz. 17-én nyugtatványozta, a mikor már ki volt adva az előbb említett Athnámé, melyben biztosította a fejedelmet, hogy a mint a megholt János (az eredetiben István) Zsigmond bírta az országot, ő is úgy bírja, s halála történvén, ha ön-maga, fiai vagy atyafiai közül, a ki arra méltó, s a kit az ország szeret, megválasztatván, neki hirrre teszik, ő azt megerősíti.

A további pontokban ki van mondva: hogy Buda és Temesvár a Szultán birodalmához tartozik, a Halul bég Regestrumán kívül a mi van, az az erdélyi vajdáé, a kit int, hogy a községet törvényében megtartsa, várakat, erősségeket az ellenségtől oltalmazzon,

¹⁾ Szalay László: Adalékok. 245. l.

²⁾ U. az, u. ott, 246. ll.

³⁾ U. az, u. ott.

⁴⁾ U. az, u. ott, 252—253. ll.

ha valahonnan ellenség támad, a budai, temesvári és más végbeli tiszteknek hírré tegye, s azok személyesen, vagy hadi népet küldve, megsegítik őt; de azoknak jó előre élelmet szerezzenek, az utakat, hídakat előttük megcsinálják, a vajda és az erdélyi urak vigyázzanak, hogy a hadaknak fogyatkozása ne legyen semmiben. Viszont ha a Szultán beglerbégeinek kell a vajda segélye, azt is éléssel és egyebekkel, ha lehet személyesen, ha nem, népe által, ágyuval és mindennel segítse.

Míg a fejedelem és országa a Szultánhoz hív lesz, sem őket sem birodalmukat bántódás nem éri. Erdélyország olyan birodalma és adófizető jobbágya a Szultánnak, — ily szokatlan kifejezések vannak az Athnámében — mint a többi országai, azt kívánja, hogy csendességben megmaradjanak.

Az Athnámét úgy erősítette meg, mint Istenben elnyugodt atyja; ha hűségben megmaradnak, az adót évenként beviszik, minden felől bátorságban lehetnek. A Szultán parancsán és az Athnámén kívül semmi egyéb ne legyen, ennek minden meghigyen.¹⁾

Ezen Athnámében két különös dolog volt, a miért — úgy látszik — Báthori panaszt emelt a Szultánnál. «Erdély országa jobbágyunk legyen és adózónk, mint többi jobbágyaink és adózóink, kívánságunk, hogy békében legyen, nyugalomban éljen; mint atyánk, szabadítéklevelét megerősítettük, s magunk is adtunk szabadítéklevelet.» (Szabadítéklevél a privilegium fogalomszó gyarló ferdtése; a magyar tolmács — úgy látszik — gyöngye magyar volt.) Ez az első kifogásolt hely. A második így szól: «A szokott adót, mely mindenik új császár uralkodása kezdetén, régi császári szokásból öregbítendő, minden esztendőben jókor küldjék be.»²⁾

Ezekért kívánta a fejedelem az Athnámét jobbított tartalommal kiadatni, mely kívánsága teljesült is, mert a Szultán egy újabb Athnámét küldött neki 1575 végén, melyben a kifogásolt helyek enyhébb kifejezésekkel voltak megemlítve, az adóemelést t. i. egészen kimaradt, s a régi szokás és gyakorlat föntartásával, csak a szokott összegnek minden évben pontos beküldése kívántatott.

A másik terhelő pont helyett pedig, melyben azt mondja a Szultán, hogy: «Erdély olyan jobbágyom nekem, mint más jobbá-

¹⁾ Szalay László: Adalékok. 253—355. II.

²⁾ U az: Erdély és a Porta. 203. I.

gyaim és adófizetőim,» — az új Athnámé szövegébe ez iktattatott: «Erdélyország olyan birodalmam nekem, mint más birodalmaim, és olyan oltalommal leszek hozzájuk, mint vagyok más országaimhoz, kik olyan adófizető jobbágyaim.»

Az országnak fejedelmválasztási jogát a Szultán ezen Athnáméja is elismerte, de kívánta, hogy a megerősítést tőle kérjék, s úgy birják, mint István (János Zsigmond) király. ¹⁾

A Római császárhoz és magyar királyhoz való viszonyát már az előző fejezetben ismertettük, miből csak azt ismételjük, hogy a Békés Gáspár által létrehozott speieri egyességet a fejedelem elfogadván, magát vazalljának ismerte, neki esküt tett le és fölsősége elismeréséről és szolgálatairól biztosította azt. ²⁾

IV.) Báthori Kristóf Athnáméja. Fejedelemmé választása után azonnal beküldé a 15,000 arany forint régi adót s a szokás szerinti ajándékokat a Portára, s kérte megerősíttetését a vajdaságban. Ugyanekkor adta hírül öcscsének lengyel királylyá választatását is. ³⁾

A Szultán 1576. évi jul. havában fényes követség által küldötte el neki a megerősítő levelet (Athnámé) s azt az ajándékokkal együtt a követség vezetője Mehemet aga a KK-ok és RR-ek előtt kézbesítette neki. ⁴⁾

Szivére köttetik ebben a fejedelemnek, hogy a vajdaság tisztét nagy gondviseléssel és vigyázattal bírja, az országot ellenségtől védje, a híreket a Portának értésére adja, s a Báthori István úrnak adott zászló gombját adja vissza.

A Szultán iránti engedelmisséget s az adó pontos beküldését szintén kikötötte a megerősítő levél, melyért a Porta védelmét s oltalmát ígérte; tudatta egyszersmind a fejedelemmel, hogy a budai és temesvári basák értesítve vannak, hogy megtámadtatás esetében Erdélynek segítséget adjanak. Végre a fejedelemnek azt is meghagyta, hogy a szegénységet védje, törvényeiben tartsa meg, s a gonosztevőket büntesse szigorúan. ⁵⁾

Az Athnámé pontjaira válaszul a fejedelem hűséget ígért a

¹⁾ Szalay László: Erdély és a Porta. 256—257. II.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 440. 458. II.

³⁾ U. ott. III. köt. 7. I.

⁴⁾ U. ott, III. köt. 9. I.

⁵⁾ U. ott, III. köt. 9—10 II.

Szultánnak, s évi adó fejében 20,000 arany forintot küldött be a Portára.¹⁾

V.) Báthori Zsigmond Athnáméi. Ő is kétszer kapott Athnámét; t. i. először 1581-ben, mindjárt megválasztatása után. Báthori Kristóf halálát adóemelésre akarták a Portán fölhasználni, de a lengyel király tekintélyét közbe vetve, kivitte, hogy unokaöccse az évi adó emelése nélkül kapta meg az Athnámét.²⁾

Zsigmond atyja halálakor kiskorú levén, uralkodását csak 1588-ban kezdte meg, miről — mint tudjuk, — követség által értesítette a Portát. Mint föltűnő esetet megemlítem, hogy nősülésre is engedélyt kért a Portától 1591-ben, midőn az új nagyvezér — Ferhád basa üdvözlésére Szalánczy Lászlót küldötte; a Szultán erre 1592. ápr. 29-én kelt levelével az engedélyt azon kikötéssel adta meg, hogy a Porta ellenségei: «a bécsiek, velenczések, hispanusok, flanderek, florencziaiak» közül ne házasodjék.³⁾ Ugyan ekkor mind a Szultán, mind a nagyvezér külön Fermánokban egy évi adóhátralékot követeltek rajta.⁴⁾

Az ingatag lelkű fejedelem trónjáról többször lemondván, a Porta iránti hűséget is megszegte, de midőn 1601-ben a kolozsvári országgyűlés ismét megválasztotta, visszatért a Szultán oltalma alá; megválasztatását ugyanis követség által tudatván a Portával, újból hűséget ígért, s kérte a Szultántól:

Hogy őt kegyelmességébe fogadja, külháborgatástól védje, s ha fia, azután unokája iránt megtalálná, a fejedelemséget azoknak is adja meg; ha pedig örökös nélkül halna el, az ország nagy Rendei közül, a kit annak lakosai kívánnak, adassék a fejedelemség annak, nem pedig idegennek.

Továbbá, hogy váraik, városaik maradhassanak békében, senkitől nem háborgattatva; a török basák, beglerbégek a szövetség ellen ne vétsenek, s ha a szükség kívánja, a moldvai és havasalföldi vajdák Erdélyt, az erdélyi fejedelem és ország népe pedig viszont amazokat, a régi szokás szerint — fölkéretve — segítsék meg haddal.

Végül a rendes adó fölött Erdélytől se adó, se ajándék, se

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. III. köt. 12. l.

²⁾ U. ott, III. köt. 42. l.

³⁾ U. ott, III. köt. 339 l.

⁴⁾ U. ott, III. köt. 397—399. ll. Mindkét Fermán szövege.

élelem ne kívántassék, sőt — meg levén romolva az ország — három évig ne kelljen adót, hanem csak ajándékot adniok; követeiknek, kapitiháiknak rendes tartásuk és élelmük kijárjon a Portán.

Mindezeket — így szól a második Athnámé — a Szultán nemcsak elhallgatta, de meg is hallgatta, s az 1601-ki esztendő sept. 11-én a fejedelem és ország kérésének helyet adván, zászlót és tollat küldött, s ezen hitlevelet adta, megparancsolván, hogy a mig Erdély és fejedelme a hűségben megmarad és adóját beküldi, senki kárukra és ártalmukra lenni ne merjen; de az ő részükön levők se merjenek a Szultán birodalma helyei és lakói ellen, ezen szövetséggel (Confoederatio) ellenkezőt cselekedni, vagy azoknak ártalmára lenni, kemény büntetés terhe alatt, hanem ellenségeinek ellenségi, barátainak barátai legyenek.

Ha Moldva és Havasalföld ellen kozák vagy más kajtár hadak mozognának, Erdély fölkérletvén, segítsék őket, valamint ha őt fenyegetnék, s fölkérné e szomszéd országok népét, a confoederatiónak tenora szerint tartozzanak azok is őket megsegíteni.

A rabok mindkét részről bocsáttassanak szabadon, az erdélyiek a Porta hűségében megmaradjanak, a Szultán akarata ellen való dolgot ne kezdjenek, s ha vajdát kell tenniök, azt a Portának jeleltsék s beleegyezése nélkül ne válasszák meg.

Mig az erdélyiek — így végződik a Hitlevél — hitőket megtartják, a szövetséggel és hűségökkel ellenkező dologba nem vegyülnek, s e Frigy kötelezettségeit megtartják, a Szultán is erős hittel esküszik és fogadja a nagy Isten igazságára és a Próféátára, hogy azt minden pontjaiban és cikkeiben voltaképpen megtartja úgy, hogy részéről és hadi népei s azok tisztei részéről Erdély városai és más helyei bántva és megkárosítva nem lesznek, és velők semmi törvényt és igazsággal ellenkező nem történik.

Ha az erdélyi vajda segítségét a Szultán kívánja, az úgy, mint szultán Szolimán idejében történt, haddal jöven szolgálatra, a régi módon jelenjék meg, a török táboron kívül telepedjék le és szolgáljon. Végre minthogy szultán Szolimán idejétől Murád császárig 15,000 aranyat adtak az erdélyiek adó fejében, azt ezután is azon módon teljesítsék, de többre ne erőltessenek. Ha a moldvai és havasalföldi vajdák Erdélybe szaladnának, a régi mód szerint megfogván őket, a Portára küldjék.¹⁾

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 315—320. II.

VI.) Székely Mózes Athnáméja. Gyulafehérvárnak elfoglalása után 1603-ban, áldozócsütörtökön vette föl az erdélyi fejedelemség címét.¹⁾ Ahmed Szultán június 11-dikén adta ki számára az Athnámét, melyben biztosítja az erdélyieket: hogy a kit Erdélyország fő Rendei, urai és minden Rendei szabad akaratjuk szerint választanak fejedelemmé, az ő akaratjából és parancsából fejedeleme legyen, máshonnan kívülről pedig senki ne lehessen; ha az országból kirekesztetnének, a Szultán birodalmában hasonló ország rendeltessék és adassék nekik, valameddig sajátjuk vissza nem vétetik. A mit ők fegyverrel vesznek meg, vagy békekötés útján szereznek, maradjon minden az erdélyi vajda kezén, s mástól ne bírássék.

Minthogy országuk néhány év óta megromlott és elpusztult, hozzá mutatott hűségükért, s igazságukat megtekintve, adójukat az irt esztendeig elengedte, ez eltelve, idvezült atyjától Székely Mózesnek adott Athnámé levél szerint 10,000 aranyat tartozzanak adni, ezen kívül semmi ajándékot.

A három év óta lett rabok elbocsáttatnak, ha valamelyik törökké lett volna, jövőre rabságban ne tartassék, hanem szabad akaratára hagyassék. Ha német kézben levő birtokokat szerez vissza a Szultán, ha Erdélyhez tartoznak, nekik adja; ha a német királyljal frigyet köt, míg az erdélyi vajdasághoz tartozó határokat ki nem veszi, s őket is a frigyebe bele nem foglalja, addig a béke meg nem köttetik.

A kereskedők szabadon jöhessenek-mehessenek mindkét országba, s az-igaz vámpál és 30-adnál egyéb tőlük ne vétessék. A Portára küldendő kapitiháknak s embereiknek ételökre, italukra s táplálásukra elegendő élés szolgáltassék, az erről való Hitlevelök értelmében, de az erdélyiek is a hittel kötelezett Frigykötést megtartásák, s a Szultán barátainak baráti, ellenségeinek ellenségi legyenek.

A meddig az erdélyiek a Szultánnak való főhajtásban és hódolásban igazak lesznek, addig az is az atyjától adott kötés és Athnámé, s a most velök kötött frigy és hitlevél szerint mindeneket erősen és jól megtart. Ezt így tudják, értsék meg és higgyék el.²⁾

VII.) Bocskai István Athnáméja. Mély politikai bölcsesség, nagy sikerek és hadi dicsőség fényes korszaka e fejedelemmé rövid uralkodása. A Római császár és magyar király vezérei ellen

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 36. l.

²⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 227—229. ll.

Magyarországon vívott harcainak közepette 1604. márczius 15-én Kollát Istvánt és Kékedi Györgyöt Mehemet török fővezérhez küldötte követségbe azon izenettel, hogy ő a némettől elszakadt, s óhajtana a törökkel kötni barátságot és szövetséget, következő föl-tételek alatt:

A török császár őt és a magyar nemzetet hadi költséggel, fegyverrel segítse a német ellen, a török ne ostromoljon s ne foglaljon el egy várost se Magyarországból, elégedjék meg azzal, a mit a németektől elvesz, a magyarok se fogjanak soha fegyvert a törökök ellen; s hogy a fővezér bizodalját maga és ajánlata iránt megnyerje, s a szövetségre hajlandóbbá tegye, Petzen Baptista János német vezértől hadban elvett 16 zászlót küldött neki s általa a Szultánnak ajándékba.

A fővezér nagy örömmel fogadta a követeket és az ajánlatot, azonnal jelentést tett a Szultánnak, ki Bocskaival a legszorosabb barátságot és szövetséget kötötte oly módon, hogy a Szultán a kívánt segínyt megígérte, ezen kívül arról is biztosította, hogy tudta nélkül Rudolf császárral békét nem köt.

A szövetség megkötésének jeléül 1604. decz. 13-án kivarrott vörös bársony zászlót, jeles mívű és aranyos kerek gombú királyi pálczát küldött neki Kassára; e mellett még gyöngygyel kirakott, arany toku és damaszk pengéjű kardot és drága gyöngyökkel ékesített buzogányt.

«A ki e kardot fölköti — mondá a fővezér Bocskai vitézségét magasztaló beszédében — nincs miért féljen senkitől. Ez ajándék a Szultán irántad való szeretetének különös katonai záloga. Fogadd ezeket Bocskai fejedelem! úgy, hogy azokban jobbát nyújtja neked a törökök győzhetlen Szultánja, azok által téged öcsésévé fogad, ígérete állandóságát alkalom adtán tapasztalni fogod. Téged pedig e fegyverekkel, mint az adott hatalom jelvényeivel, a mindeneket teremő Isten tegyen minden ellenségeid fölött győzedelmessé.»¹⁾

Bocskai 1605. sept. 14-én a medgyesi országgyűlésen nagy ünnepélyességgel fogadta a Szultán követét, Huszain béget, a ki a fejedelmi jelvényeket, melyek között Szilágyi Sándor kornytát is említ, s a Hitlevetet vagy Athnámét hozta meg. Ebben a Porta mind

¹⁾ Bethlen Farkas: Hist. de Rebus Transsylvanicis. VI. köt. 174. 175. ll.

Bocskait, mind alattvalóit szabadságaikban, igazságukban és birtokaikban a régi Canonok és törvények szerint megtartani ígérte. ¹⁾

Bethlen Gábor fejedelem korában, 1619-ben az általa és a Csehek által a Portára küldött sérelmi iratban a Bocskainak adott fejedelmi jelvények mivolta és a németek által elvétele így van emlékezetben hagyva :

«A sitvei békesség (Zsitvatoroki) meglevén, ugyan akkor Bocskai István király meghalt, és a mely királyi koronázásra szükséges kellékeket szultán Achmed császár Mehemed basa fővezértől neki küldött vala, u. m. koronát, botot, kornétát, zászlót, bélelt és válogatott jó kaftányokat, medaljas tollat, kardot, Athnámét és több familiáris leveleket, melyek mind Magyarországbán, a midőn egy erős várban (Benkő szerint: Solymkö várában) tartatnának, a német király reá hadat küldvén és megszállatván, azon várból a megírt hatalmas császártól ajándékozott királyi requisitumokat, ugyan hatalmas császárok iniuriájára és despectusára fölrakatá, elviteté, és a mahumedánusok gyalázatjára egyik maga német tárházában úgy mint egy örökös rabságra vetteté. ²⁾

Ugyanezen sérelmi iratban említettik, hogy Ahmed császár, az akkori fővezértől Mehemed basától köves koronát, egy néhány rendbeli bélelt kaftánokat, köves szerszámmal fölöltöztetett lovakat, köves kardot és medállyos tollat, s egyéb föltisztelő kegyelmességgel terhes (Benkő szerint: «Azaz sokat nyomó és érő») ajándékokat küldött Bocskai Istvánnak. ³⁾

Patakon, okt. 28-án fogadta a fejedelem Mehemed tezkerecsit, ki az Athnámé ünnepélyesen kiállított példányát nyujtá át neki, melyben Erdély és fejedelmének önállása, alkotmányjoga és nemzetközi viszonya az egész fejedelmi korszak alatt leghívebben van kifejezve. ⁴⁾

«E fő Frigylevelemben levő minden dolgok, én szóm és esküvésem, igaz esküvés, — így kezdi Ahmed szultán megerősítését, — és a Frigylevél szerint megtartván hűségedet és bizodalmatat, e szerint cselekedjél mindenkor. Az egész kereszténység közt becsületes

¹⁾ Bethlen Farkas: Hist. de Rebus Transsylvanicis. VI. köt. 332—334. II. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 82. I.

²⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 106. I.

³⁾ U. ott. VIII. köt. 114. II.

⁴⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 82. I.

hirrel-névvvel és a magyarok között szabados uraságban levő, mostan magyarok királya és Erdélynek fejedelme Bocskai!

Az általa küldött irást ő fölsége kezében tartván, legyen tudtára, hogy főkövetőtől küldött leveléből megértette, mi állapotban van ő fölsége, s mily hűséggel viseltetik iránta, s hogy a Szultán segítségével nagy serényen próbált el mindent a csalárd ellenség ellen, igyekezetének Istentől szép áldása lett, s igéri, hogy köteles hűségében ezután is megmarad.

A fővezér részletesen előadta a fejedelem ő fölsége előmenetelére szükséges dolgokat, az iránta való hűségre kötelező maga ajánlását, országának és alattvalóinak békességes megmaradása felől erős hitttel tett esküvését, s ő mindezeket igen kedvesen fogadta.

Követei szintén akarátát és kívánságát írva adták be és értésére — mondja tovább a Szultáni Hitlevél — a miből látta, hogy a Magyarok, a kik a Németek csalárdsága miatt elpártolt Báthori Zsigmondtól eltávozva, vele együtt Szultán ő hatalmasságához hajoltak s hűségükben megmaradásukat ígérték: ezért, s mivel a Szultán tudja, mely sok jó dolgot cselekedett a fejedelem, fő Szerdárát utasította, hogy neki győzhetetlen hadával mielőbb segélyére siessen.

Athnámé levelét — írja tovább — csak most küldhette el, miután a fejedelem minden kívánságát jól megértette, s a vele való jótételről és gondviselésről utasító parancsát küldötte. Esküszik Istenre, a szentséges Reszulra, az ő kiváltképen való szentjökre, Mahomedre és minden szentekre és lelkekre, hogy a meddig a fejedelem és utódai hozzá hívek, barátainak baráti, ellenségeinek ellenségi lesznek, mind övéi, atyja és boldog emlékü szultán Szolimán császár idejéből mód szerint saját országokban mind a török tartományokban járó-kelő kereskedő és más rendű embereknek bántódása nem leszen.

A német ellen neki esküvése, s fogadása és ígérete szerint mindig segítséget ad, az erdélyi fejedelemséget és magyar királyságot neki, és utána fiainak, s azután — ha a hűséget megtartja s a Császár méltóságát megőrzi, — annak, a kit az ország kedve és választása akar, sőt abban meg is tartja. Szükséges azért, hogy mikor a Hitlevéllal Mehemed főtezkerecsink vele szemben lesz, szóval is erősítsék meg most följánlott hűségében megmaradását, hogy az egymás között kötött és hitttel erősített frigy erős állandóságban megtartassék.

A Szultán szerdárja által küldött Hitlevélben való irását megértvén, abból minden kétség nélkül bizonyosodjék meg arról, hogy a ki a Szultánnak barátja, neki is barátja, a ki ellensége, neki is ellensége; értsen tehát vele mindenben egyet, s az ellenség várai megvételeiben, birodalma rontásában, pusztításában teljes tehetséggel ezután is igyekezzék.

A kik hozzá és a Szultánhoz barátsággal vannak, azokhoz az is kegyelmességét mutatja; fővezérének tekintete és méltósága van arra, hogy a mit akar vele kívánsága szerint cselekedni, azt megcselekedhesse, mert mindazzal a szultán egyenes akaratát teljesíti.

Azt is megengedte, hogy a mely országok és tartományok a Szultán ő hatalmassága alá akarnak hajolni, szabadon tehessék, a hit és igazság azok iránt is megtartatik, valamint tőlük is megkívánatik. Csalárd hit és hamis végzés e dologban a Szultán részéről nem lesz. Legyen hát Bocskai fejedelem barátságos elmével és szívvvel, s minden dolgait adja ezután is a Szultán tudomására.

A mi kevés ajándékokat küldött, a Szultán kedvesen vette, követeitől többet is fog megérteni. Ha a német nagy sokasággal jönne ellene, s országából ki kellene szorulni, s a Szultán birodalmába menekülni, sem maguknak, sem hozzátartozóiknak személyökben és marháikban bántódása nem lesz, s ha kell had, vagy más segítség, mindenre gondviselés lesz. Mindezeket így értse meg Főlséged!

A régen meghódolt helyek közül a miket a fejedelem megvett, — folytatja az Athnámé levél — s így azok szabadossá lettek, a végbeli szpajaink adóért ne háborgassák őket, azután is a kik mellett a fejedelem pecsétetes levelét küldi, s törekedik mellettük, a Szultán kegyelmességéből jó kedvvel megcselekszi. Az elmúlt három évi rabok szabadon bocsáttatnak.

A Portára jövő-menő kapitiháinak utjában, oda és visszamenetelőkben senkitől bántódása nem lesz, hanem inkább mind maguknak, mind hozzátartozóiknak illendő gazdálkodás és kegyelmes gondviselés lesz rájuk. Ha valaki fejedelemséget vagy a magyar királyságot kérné, a kinek arra a fejedelemtől meghatalmazása nincs, érdeme szerint fog büntettetni, a fölül megirt igaz hit szerint.

A fejedelem visszatért követeitől még többet megérthet, a kiknek a főszerdár a fejedelem minden kívánsága iránt megadta a tanúságot, csakhogy a fejedelem is a Szultánhoz való hűség szerint

igazán és tökéletesen forgolódjék, s ő fölsége a fejedelem részéről a hitnek és hűségnek köteléke föl ne bomoljon. A Szultán részéről soha semmi dologban a hűség és igazság föl nem bomlik.

Legyen a fejedelem jó szívvvel és barátsággal mindenben a Császár méltósága iránt; minden tökéletes hűség és igazság megtartatik egyenesen, hiven és úgy, a mint a barátságához illik. Fejedelem ő fölsége is igyekezzék szíven viselni a szolgálat tartozását.

A mely várak szultán Szolimán korában foglaltattak el, a melyekben Istenök igéjét s hitöket hirdetik, s a mostani Szerdár a fejedelem segítségével megveszi, azokról a fejedelem és emberei csak szót se szóljanak; úgyszintén a melyek régi idők óta a magyarok kezén vannak, akár Magyarországon, akár Németországban legyenek, melyeket a fejedelem megvesz, a Szultán alattvalói közül is senki hozzá csak egyet se szóljon. A Bécs felőliek a Szultánnak hódol-tassanak meg.

E dolognak a fejedelem minden részeiben adjon hitelt. A Szultán atyjának, őseinek és Istenben elnyugodt nemzetének, az idvezült lelkeknek boldogságára esküszik, hogy részéről és miattok, s a basák és más rendek részéről hűségnél és jónál egyebet elméjükben nem forgatnak, s nem cselekesznek.»¹⁾

VIII.) Rákóczi Zsigmond Athnáméja. Ezen 1607. jan. 29-én kelt okmányt Mustafa basa febr. 22-én hozta meg a fejedelemnek. A Szultán azt adománylevélnek (Donatio) tévesen nevezi, mert Rákóczit az ország teljesen szabadon, minden erőszakolás nélkül választotta, s ilyen választást Szolimán óta minden Szultán Athnáméval erősített meg.

Az oklevél rövid tartalma a fejedelmi jelvények megnevezése, s a szokásos intések és szertartások. A Szultán Bocskai ajánlatára még annak életében kiadta a császári zászlót, bottal fölékesítette, s meghagyta Erdélynek, hogy helyette Rákóczi Zsigmondot tudják fejedelmöknek; a mi igazsággal Szolimán császár óta a Szultánhoz voltak, abban maradjanak meg, barátainak baráti, ellenségeinek ellenségi legyenek, az erdélyi és magyarországi urak, kapitányok, fő Rendei, lovas és gyalog népek őt fejedelmöknek tartsák, királyuknak ismerjék.

A királyi cím, melyet a Szultán Bocskaival szemben használt,

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 321—327. ll.

Homonnai Bálintnak volt szánva, a kit ő utódául ajánlott, de az erdélyi Rende Rákóczit választván, az a név megváltoztatásán kívül épségben hagyatott az oklevélben.

A Szultán intette az erdélyieket, hogy Rákóczi parancsainak engedelmeskedjenek, s neki a becsületet mindenben megadják. Ő is az országbelieket csendességben tartva, velök értsen egyet, becsületeket megadja, s mindenek ellen oltalmazza.¹⁾

IX.) Báthori Gábor Athnáméja. Megválasztatását Bethlen Gábor főkövet vitte hírül a Portára, s az 1608. sept. 4-én kelt Athnámét s a többi fejedelmi jelvényeket ő hozta meg a kapucsi basával, a ki még nov. 28-án a szászsebesi országgyűlésen köté föl a kardot a fejedelem oldalára, s átadta neki a fejedelmi zászlót és az Athnámé levelet.

Az ajándékok száma nem volt oly nagy, az ünnepély sem oly fényes, mint a Bocskai fejedelemé, de az Athnámé szövege s a beiktatási föltételek pontjai mindenkit kielégítettek. «Megértette — írja abban a Szultán — hogy a mikor Erdélynek fejedelmet kellett rendelni, azt az erdélyi uraknak vagy fejedelmeknek gyermekei vagy atyjokfiái közül, a ki a fejedelemségre alkalmas volt, s az ország kedvelte, annak a Porta iránti hűségét hírül adták, hogy a fejedelemség annak adatnék, mint a régi Athnámék tartják.»

Minthogy a most választott fejedelem elődei nagy tiszteket viseltek, ő a Császár kegyelmére méltó hű szolga, s az ország lakosai, a magyarok vezérei s Bocskai István derék emberei, kapitányai és hadnagyai és több magyar hadak is maguknak fejedelmül kívánják, s ezt nála kéroleg fejezték ki, hozzá, Ali és Mehemed basa vezéreihez követeket küldöttek, sőt a Krim országi khán, a havasalföldi és moldovai vajdák is irtak mellette, s kérték, hogy az erdélyi urak maguknak fejedelemségre olyat választhassanak, a ki mind a fényes Portának, mind az országnak hasznára lesz, azért ők is kérték a Portának a választásba beleegyezését.

Végre kérték, hogy a mig Erdély fejedelme és lakói a Portához hívek lesznek, addig a törököktől bántódásuk ne legyen, rájuk be ne rontsanak, őket és feleségeiket el ne rabolják, marháikat ne prédálják, a hit ellen elraboltakat előbbi helyeikre visszabocsássák, s az ezek ellen vétők megbüntettessenek; az erdélyiek is az említett

¹⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 230—233. II.

khánnal s két vajdával a jó szomszédságot föntartsák, velök barátságban éljenek, s ha valahonnan ellenség jó rájuk, a végbeli vezérek és fejedelmi Rendeik segítsék őket haddal és másképen.

Ha a Szultánnak kellene mindeniket vagy valamelyiket segíteni, azon esetben azok előtt az utakat, hidakat építsék meg, az átjárókat szélesítsék ki, hogy segédhadainak semmiben akadályos foglalkozása ne legyen; ha a Szultán birodalmához tartozó tartományok megtámadtatnának, s az erdélyi fejedelemnek segítségül kellene jőni, igyekezzenek megjelenni, vagy ha had nem kell, munitióval és élelemmel teljesítsék a szolgálatot.

A kik Erdélyt a Hitlevél ellenére háborgatnák, a Porta által feddessenek meg, s ha meg nem szünnének, halálra üldöztessenek. A régi szokott adónál több rajtuk ne vétessék, követeiknek, kapitáinak rendelt tartásdíjuk (Praebenda) s a fejedelmet megerősítő Hitlevél kiadassék.

A Császár tehát saját kézírata által az erdélyi fejedelemséget említett Báthori Gábornak adta; ennek jeléül 1607. aug. 15-én neki a zászlót, kardot és e Hitlevelet kiadta, e naptól fogva annak megtartását parancsolta, 3 évi adójukat kegyelemből elengedte, oly módon, hogy ha az eltelt, azután a régen fizetett adó szolgáltatassék be a fényes Portára.

Meglevén az, Erdélyt és lakosait, szegénységét és vitézlő Rendeit a Császár hite ellen török részről senki háborgatni ne merje, sőt mindenkor barátaiknak baráti, ellenségeiknek ellenségi legyenek. Ha moldvaiak vagy havasalföldiek segílyt kérnek, Erdély segítse őket, s azok is hasonló esetben az erdélyieket. E Hitlevél adásától fogva Erdélyből senki rabot ne fogjon, földet ne foglaljon, ha lenne ilyen, sarcz mellett megszabaduljon, mint szintén a török rabok is Erdélyből szabaduljanak meg.

Mikor erdélyi fejedelem házasulni akar, a Portán jelentse és kérjen rá Engedélyt. Mig Erdély és fejedelme a hűségben megmarad, s ezen pontokat megtartja, a Szultán is erős hittel esküszik Istenre és Mahomed prófétára, hogy az e Hitlevélbe iktatott pontok velök szemben voltaképen megtartatnak, törökbirodalombeliek azt megbontani nem fogják; békével járhatnak-kelhetnek, senki bántani nem fogja, barátaiknak baráti, ellenségeiknek ellenségi lesznek, s ha Erdélynek a Szultán segítségére kellene menni, mint ez szultán Szolimán idejében volt, hadakozásra megjelenvén, a török táboron kívül

szálljanak, s ott tegyenek szolgálatot. Adó a Murad szultántól megállapított mennyiségnél több ne kívántassék. A dolgot így értvén, a Szultán czimerének (értve van az oklevél kezdetén levő czimeres pecsét) hitel adassék.¹⁾

Megjegyzendő, hogy ezen Athnámében legegőbb vannak a Szultán birodalmába sorozva a budai, egri, kanizsai és szigetvári várak és tartományok.

X.) Bethlen Gábor Athnáméja. Ez szabatosabb minden eddiginél, ámbár a fejedelmválasztás ebben is meg van szorítva. Az 1614. jun. 29-én kelt, s a fejedelemnek aug. 9-én Szkender basa boszniai beglerbég és Deák Mehemed aga által átadott Athnáméből meglátszik, hogy a fejedelem maga és az ország nevében írásba foglalta kívánságait, s különösen kiemelte azt, hogy a fejedelem halála esetében az erdélyieknek az a Canonjuk van, hogy azok maradéki, atyafiai és rokonsági közül császári jóváhagyás mellett Erdély három neinzetbeli országrendei és közönsége az arra érdemeseket válaszszaik maguk fejedelméül.

Ő mint ilyen választatott meg, hűséget és igazsággal való szolgálatot ígér és fogad a Szultánnak, elszánt indulattal elhatározta, hogy javára s házának, más híveivel (adhaerens) együtt, minden időben hasznosan fog közre munkálni, barátainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz, s erről tulajdon keze írását és magát kötelező Reversalisát is adja; kérte tehát a Császárt, hogy számára a szultán Szolimán idejebeli hitlevél szerinti Hitlevelet (Athnámé) adatná ki kegyelmesen.

A fejedelem és ország ezen 14 pontból álló kívánságait Bethlen István és Erdélyi István főkövetek vitték Konstantinápolyba; a fejedelmválasztást a 2-ik és 3-ik pont tartalmazta, melyekben ismételtlen hangsúlyozva volt, hogy a fejedelem erdélyi legyen, s kormányzásban jártas; a 3-ik fejezetben meg voltak nevezve a fejedelmi jelvények (bot, zászló, toll, ló, s egyéb eddig szokásban volt requisitumok), s ugyanabban meghatározva a kölcsönös védelem. Végül a 4-ik pont kijelölte mind a magyar, mind a török hódítás irányát, s kérték benne a Szultánt, hogy az ország romlott állapotára való tekintetből mutassa kegyelmességét adózásuk iránt.²⁾

A Szultán a fejedelem levelére kiadta Athnáméját vagyis Hit-

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 328—333. II.

²⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 84—90. II.

levelét, melyben parancsolta: «Hogy ha az erdélyi fejedelmek meghalnak, vagy más okból a fejedelemségnek meg kell újulni, azok maradékaiból atyafiai és rokonsági közül, a kik engedelmes hűséggel való szolgálattal a fejedelemségre érdemesek, és a kit az erdélyi nagy Rende és a három nemzet tekintetesi és szegénységi kedvelnek, alázatos megtalálásukban a Szultánnak adják be, s általa neveztessek ki.

Ha a nagy Rende és ország lakosok nem kívánnák és nem akarnák, arra vágyó idegeneknek ne adassék; a ki mégis erőszakolná, utasíttassék vissza. Mikor fejedelemnek újonnan kell lenni, fényes Portáját kérjek meg iránta, s míg megegyezését nem adja, ne lehessen meg.

Valamig a fejedelem és az ország három nemzetből álló lakosi hűségökben állhatatosak, s függésekben kemények és erősek, a Szultán barátainak baráti, ellenségeinek ellenségi lesznek, s hitszegésbe nem esnek; a Szultán beglerbégei és más tisztjei is az erdélyi határ ellen nem vétének, szegénységét nem rabolják, javaikat nem gázolják. A kik elraboltattak, mindkét részről szabadok lesznek, a kik ez ellen vétének, érdemek szerint büntetendők.

Szolnok, Gyula, Lippa, Jenő és Temesvár környékéhez és népe adójához Erdélynek semmi köze ne legyen. A török földről Erdélybe szököttek helyökre viszaküldessenek, s őket ne dugdossák. Eleitől fogva való adójukat a szokott időben adják be a Portára, de a régi összegzen fölül adó ne kívántassék tőlük.

Követeiknek és kapitányaiknak szokott élelmök a régi Canon szerint megadassék; a moldvai és havasalföldi vajdával egyetértésnek, egymást segítsék. Ha Erdély a Szultán segítségét kéri, hadainak számára jó eleve elég eleségről gondoskodják; vizeken hidat, szorosokon átjárókat készítsen, stb.

Ha a Szultán kíván segílyt, az erdélyi nagy urak személyesen jelenjenek meg, ha ez nem szükséges, az ország hadat, élést, munitiot és egyéb hadi apparatust is küldeni tartozzék. Valamint az erdélyi fejedelmek a Bécs felőli részekkel hűtölni, békélni, s egymásnak biztosításokat, hitleveleket adni és tőlök venni megszokták, s a határokat is (kivéve a török határokat) a mi karban rendelték, úgy kellett megtartani: azon képen ez Erdélyhez tartozó várakat, városokat, falukat, határokat, vármegyéket senki ne érintse, ezek Erdélyhez értetvén, oda is birassanak.

A magyarországi nagy Rendek közül az erdélyi fejedelemmel tartókat senki ne gátolja. A török birodalom gondviselői és tisztei az Athnámé ellenére ne alkalmatlankodjanak, a kik magukat határookban nem tartják, a Porta zabolázza meg őket.

A lengyel király, a moldvai és havasalföldi vajdák Erdélyben várakat ne vehessenek, maradjanak azok birtokában, a kiknek örökségei. Ha a moldvai vagy havasalföldi vajda pártot üt a Szultán ellen, s Erdélybe menekül, a fejedelem küldje a fényes Portára. A rabok, a kik vannak Erdélyben és a magyarországi Részekben, sarcz nélkül szabadon bocsáttassanak.

Mig a mostani fejedelem — így záródik be a megerősítő levél — és utána következők, a nemes urak és szegénység e császári Hitlevél föltételeit megtartják s ellene nem cselekszenek: Császár ő fölsége is erős hittel esküszik s fogadja Istenre, igazságára, a minden próféták fölött való nagy prófétára, Mahomet Mustafára, mind a két világ vallására és nemes törvényére, hogy ő is ezen hitet és biztosító levelet (Assecuratio) át nem hágja, megtartja és tőle el nem hajlik.

Az erdélyi fejedelem és országa is ezen császári Hitlevelet hűségökben szilárdan tartásuk meg, s a Szultán boldogsága és méltóságának állandóságaért imádkozzanak. Végül a fejedelmeknek a régi Canon szerint a fényes Portától járó zászló, kornyéta, bot és kaftány megadassék. Így értvén, nemes czimerének adassék hitel.» ¹⁾

Bethlen Gábor fejedelem alatt II. Mátyás Római császár és magyar király az 1615-ben kötött nagy-szombati békében elismerte Erdélynek szabad fejedelemválasztási jogát. ²⁾ Befolyással volt erre a magyar, cseh és más szövetkezett országoknak a Portával kötött s Athnáméval megerősített szövetség, melynek 21-ik pontjában érelyesen fölszólaltak a szabad fejedelemválasztási jog, s Erdély évi adójának 10,000 aranyra leengedése iránt. ³⁾

Az 1620. jan. 8-án tartott pozsonyi országgyűlésen az erdélyi fejedelem Magyarország fejedelmévé is megválasztatott, mely címet azonnal föl is vette; ugyan ezen év aug. 25-én pedig a besztercebányai országgyűlés által Magyarország királyává. Az országgyűlés

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 336—342. II.

²⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 124—125. II.

³⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 125. I.

törvényezikkeit aug. 29-én e minőségben erősítette meg, s magát — mint János Zsigmond — választott magyar királynak írta, miről azonban később önként lemondott. ¹⁾

A Római császárral és magyar királylyal az 1621-iki évnek utolsó napján megkötött, s 1622. jan. 7-én kicserélt nikolsburgi béke következtében Abaúj, Zemplén, Borsod, Szathmár, Bereg, Szabolcs és Ugocsa vármegyéket Erdélyhez és a Részekhez kapcsolta. ²⁾ Ezt a Szultán Athnáméval ismerte el úgy, hogy ezen birtokában Bethlent ő is védi, s barátainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz. ³⁾

Ez is a Porta és Erdély közötti védő és támadó szövetségnek hathatós bizonyítéka.

XI.) Brandenburgi Katalin Athnáméja. Az 1627. márcz. 8-án kelt Athnámét, mely a gyulafehérvári egykorú másolati példányban maradt reánk, Borsos Tamás portai követ hozta meg a fejedelemszéknek. A Szultán megerősítette őt a fejedelemszékben úgy, hogy az férje halála után kezdődjék, a mikor régi szokás szerint a zászló, buzogány, kaftány, és más fejedelmi jelvények is meg fognak neki küldetni. ⁴⁾

Bethlen Gábor halála előtt pár héttel Apafi György főkövetül küldetett a Portára, hogy ott az eshetőségekre mindent előkészítsen; ezen alkalommal vitte be az adót is. Éppen bucsu látogatását tette a divánban, midőn a halálhírt vették, s azonnal elrendeltetett, hogy Katalin a fejedelemszékben újra megerősíttessék, és számára a zászló és bot az Athnáméval együtt kiadassék, miket a főkövet nemsokára meg is hozott. ⁵⁾

Ezen oklevélben kétszer is ki van fejezve, hogy a fejedelemszék az erdélyi fő Rendek és más előkelők választották fejedelemmé, s kérték a Szultánt, hogy erősítse meg, s a jelvényeket: botot, zászlót és Athnámét adassa ki, minthogy a régi végzések szerint az ország birása őt illeti.

A Szultán kiadván megerősítő levelét, 1629. nov. hó végén írt az özvegynek is. Levelének érdekes tartalma megérdemli a közlést.

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 136. l.

²⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 78. l.

³⁾ Az Athnámé egész szövege u. ott, 77—79. ll.

⁴⁾ Magy. Akad. Értesítő. 1861. II. köt. 168. ll.

⁵⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. 165—166. ll. — Magy. Akad. Értesítő. 1861. II. köt. 179. l.

«Erdély főrendei — így hangzik a levél — s válogatott részei követjök által alázatosan jelentették, hogy azon esetre, ha Bethlen Gábor fejedelemnek halála történnék, maguk közül tégedet választottak fejedelemségre, és javallották, hogy azt neked adjuk. Mivel Istenben elnyugodott Bethlen Gábor után a fejedelemség reánk szállott, régi szokás szerint neked, az új fejedelemnek zászló, bot és kaftánynyal Athnámé küldetett.

Ezennel meghagyjuk, hogy a mi veletek való végzésünk szerint, az ország bírása titeket illet, birjátok hűséggel és igazsággal, a főrendekkel éljetez egyetértésben, a Portához legyetek hűséggel, ellenségeinek ellensége, barátainak barátja. Szerdárunk Murteza basának meghagytuk, hogy bármiben megtaláljátok, segítségetekre legyen; ti is az országra jó gondot viseljetez, az ország főrendei, a kik titeket fejedelmökké választottak, hívjanak és ismerjenek annak, becsüljenek meg, s nektek engedelmeskedjenek.»¹⁾

Athnámé volt-e vagy Fermán a Brandenburgi Katalinnak adott megerősítő levél? összevetendő Dr. Ötvös Ágostonnak róla írt, adatokban gazdag életrajza a Szilágyi Sándor által kiadott, s általam főlebb, kivonatilag ismertetett megerősítő levelekkel.²⁾ Én Fermának tartom.

Katalin férje haláláról s megválasztásáról értesítette Ferdinánd Római császárt és magyar királyt is, részvétét és elismertetését kérve. A császár jó néven vette bizalmát, s ígérte, hogy személye s a magyarok iránt különös kegyelmességgel viseltetik, s ha valamivel szolgálatára lehet, készségét jelentette ki arra.³⁾

XII.) Bethlen Istvánnak fejedelemsége oly rövid ideig tartott, hogy az alatt Athnámét nem szerezhetett magának a Portától.

XIII.) I. Rákóczi György Athnáméja. Ennek tartalma, szintűgy, mint politikájuk, teljesen azonos Bethlen Gáboréval. A Szul-tán 1631. márcz. 17-én adta meg neki az Athnámét, melynek előzményében elismerte, hogy az új fejedelmet, ha az arra alkalmas és hűségében állhatatos, a három nemzetnek — régi megerősített Canon szerint — joga van a Porta beleegyezésével, a megholtak mara-

¹⁾ Uj Magy. Muzeum. 1855. IX. füz. 470—471. II.

²⁾ Magy. Akad. Értesítő. II. köt. 215 sköv. lapjain. — Uj Magy. Muzeum 1855. IX. füz. 470—471. II.

³⁾ U. ott.

dékiből, atyafiaiból vagy rokonságiból választani, a kit a Szultán ő fölsége megtesz (creál).

Minthogy a most választott s megerősítésre ajánlott Rákóczi György, a néhai Zsigmond fejedelemnek fia, alkalmas, az ország megtartásában erős és nagy tehetségű, a fényes Portának igazán munkálkodó szolgálja, a ki eddig a birodalom becsületével egyező számos szolgálatot tett, s Erdély három nemzetei az eddig főnállott és megtartott szokás szerint az erdélyi fejedelemségre kedvelték s ki is választották, hogy maguk fölött fejedelemmé creáltassék: ennél fogva a Szultán őt erdélyi fejedelemmé tette (creálta), s császári adománylevelét (Donatio) és igazságot tartalmazó Athnáméját kegyelmenesen neki megadván, megparancsolta, hogy nevezett Rákóczi György mától fogva az erdélyi fejedelemséggel éljen, az ország neki engedelmeskedjék, s parancsának senki ellene ne szegüljön. Ő is az ország Rendeivel jól éljen, velök egyetértsen, kinek-kinek rendi szerint való becsületit megadja, a szegénységet igazsággal éltesse, senkit megszorítani ne engedjen.

Ha az erdélyi fejedelemnek halál által vagy más módon meg kell változni és újulni, a Szultán parancsolatja szerint az erdélyiek truncusából maguk között nőtt és a birodalom requisitumihoz szoktatott személyt a három nemzetről álló nemesek és tekintetesek kedvelvén, a Portára jelentsék meg, hogy a Császár ő Fölsége által neveztessek ki (creáltassék.) Ha idegen vágyna reá, erővel is visszatartassák.

Mig hitőket megtartják, engedelmesek, s barátainknak baráti, ellenségeinknek ellenségi lesznek, addig a török beglerbégek, szandzsákbégek és más török hadviselők határaikat nem érintik, a szegénységet nem rabolják, javaikat nem prédálják, s ha tennék, keményen megbüntettetnek. Szolnok, Gyula, Jenő, Lippa és Temesvár is a Portához tartoznak, adót oda fizetnek.

A török birodalomból átszökötteket oda küldjék vissza. Nándor-Fejérvárról vagy máshonnan Erdélybe szökött kereskedőket be ne fogadják, s ha bemennek, utasítsák vissza. Régi szokott adójukat ezután is minden évben idején adják be. Ha zürzavárt támasztani akaró erdélyi a Szultánnál a fejedelemre panaszol, vagy hamis levelet mutat be, az megvizsgáltatván, ha nem lesz igaz, érdeme szerint fog megbüntettetni.

A havasalföldi és moldvai vajdákkal a jó szomszédságot tartásák

fönn, s kultámadás ellen egymást segítsék. Ha az erdélyi fejedelem a Portától kér segílyt, gondoskodjanak élelemről, az utakat, átjárókat tiszítsák, a hidakat építsék meg, hogy a török hadak előtt akadály ne legyen, s fogyatkozást semmiben ne szenvedjenek. Ha a Portának lesz szüksége Erdély segílyére, szolgáljanak úgy, mint idvezült szultán Szolimán idejében.

A további pontok: hogy az erdélyiek a bécsiekkel dolgaikat külön igazítsák, az erdélyi fejedelemhez hajló magyarországiak abban ne akadályoztassanak, a szokott adónál több ne kívántassék, járókelő követek, kapitihák és szolgálk biztonsága és élelemmel ellátása, a lengyel király és két oláh vajda erdélyi birtokvételtől eltiltása, pártütő moldvaiak Portára küldése, az Erdélyben és hozzá tartozó Részekben (Partium) levő török rabok szabadon bocsátása, a szultáni eskü és a fejedelemnek a hűségben és a Hitlevél mellett állandó megmaradásának ígérete, stb., mindenben egyező az előbbi fejedelem, t. i. Bethlen Gábor Athnáméjának megfelelő pontjaival, csak a fejedelmi jelvények mellett Rákóczinak még egy ló is küldetett.¹⁾

XIV.) II. Rákóczi György Athnáméja. Fia megválasztatásának útját I. Rákóczi György az eshetőségekkel szemben már 1641-ben igyekezett egyengetni a Portán, midőn okt. 4-én főkövete — Serédy által az adót beszolgáltatta; de nem volt ez könnyű föladat, mert az ily kedvezményt szerették a divánülő vezérek kizsákmányolni. Hetek multak el, míg kedvező választ írhattak a fejedelemnek.²⁾

Amint 1642. márcz. 4-én megtörtént az ifjú fejedelem beiktatása, atyja elkészítette a Szultán számára az ajándékokat, s a követeket útnak indítá. Utasításuk volt: legyenek azon, hogy a Portán elégedjenek meg az ajándékokkal, s a confirmatióért pénzt ne követeljenek, nehogy ebből is az a visszaélés keletkezzék, hogy az országnak «nagy summa pénzen kellessék megvenni a confirmatiót, kit ha egyszer nyakába varrhatnak, soha bizony le nem hagyják.»³⁾

Aggodalma nem volt alaptalan, a Portán nehézségül azt hozták föl, hogy szultán Szolimán Athnáméja szerint csak a fejedelem

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 343—348. II.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. X. köt. 58. l. — Az ekkor kiadott Berát szövegét I. Török-Magyarokori Okmánytár. III. köt. 116—117. II.

³⁾ Erd. o. gy. Eml. X. köt. 61. l.

halála után választanak új fejedelmet, s az Athnámét és a jelvényeket csak akkor adják ki. Ezen kívül még azt is követelték, hogy emelje föl a fejedelem az adót a régi mód szerint 15,000 aranyra.¹⁾

A követek minden buzgólkodása hasztalan volt, mert azon törekvésük, hogy Athnámét nyerjenek, meghiúsult; e helyett csak Berátot kaptak.²⁾

A gyulafehérvári káptalan levéltárában levelek vannak, melyek bizonyítják, hogy I. Rákóczi György fiának a fejedelemségben utána való következése biztosításáért 25,000 tallért, a megerősítésért pedig 200,000 forintot fizetett.³⁾

Amint atyja eltemettetett, a RR-ek az 1649. jan. 21-én kezdődött országgyűlésen az első választás alapján, s az akkori föltételek értelmében a fejedelemséget átadták II. Rákóczi Györgynek. Követei által ő azonnal jelentést tett erről a Portán, beküldé a hátralékos és a rendes évi adót, s a Szultánnak hűséget ígervén, megerősítését kérte.

Az Athnámé és a jelvények 1649. jul. hó elején érkeztek meg Gyulafehérvárra; a megerősítő levélnek (Athnámé) lényegét ismertettük már az előző fejezetben, a miből látható, hogy annak pontjai nagyrészt megegyeznek az atyja és Bethlen Gábor Hitlevélinek pontjaival.⁴⁾

A Római császárt és magyar királyt az öt vármegye visszabocsátásával kívánta megnyerni, a miben célját el is érte.

XV.) Rhédei Ferencz és XVI.) Kemény János fejedelmek uralkodása is sokkal rövidebb és zaklatottabb volt, semhogy Athnámét kérhettek és kaphattak volna.

XVII.) Barcsai Ákost török önkény ültette a fejedelmi székbe. A nagyvezér szigorú fenyegetésére a segesvári országgyűlés által megválasztatva, egy kapucsi basa fényes kísérettel hozta meg neki a fejedelmi jelvényeket és ajándékokat. Az országgyűlés választási föltételeket szabott eléje, a melyeknek és az ország törvényeinek

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. X. köt. 62. l.

²⁾ U. ott.—Berát = Adománylevél. Diploma. L. Török-Magyarkori Okmánytár. II. köt. 466. l. A Berát szövegét I. u. ott, III. köt. 117—118. ll.

³⁾ Magy. Tört. Tár. XXI. köt. 9. l.

⁴⁾ Az Athnámé szövegét I. Török-Magyarkori Okmánytár. III. köt. 118—120. ll.

megtartására ő, s viszont az iránta való hűségre, az ország megesküdött, s így a beiktatás megtörtént.¹⁾

Ezután több Fermán érkezett a Portáról, mely Barcsai elismertetését s neki a meghódolást sürgetve parancsolta. Nov. 6-ra újabb országgyűlést hívott egybe Maros-Vásárhelyre, melyen török haddal maga is megjelent; fölolvasták ott a nagyvezér leveleit, törvénybe iktatták a fejedelmi föltételeket, s bár kényszerítve, s nyomott hangulatban — kimondották a fejedelem uralkodásának elismerését, és neki föltételeken, ha t. i. a Porta II. Rákóczi Györgynek meg nem engedné, hogy székét elfoglalja, — esküt tettek.²⁾

E viharos időkben s elkeseredett polgárháború közepette nem volt alkalom Barcsainak Athnámét adni; megerősítése Fermánnal, rendeleti úton történt.

XVIII.) I. Apafi Mihály is kétszer választatott meg, először a Maros-Vásárhely melletti Libanics mezőn 1661. sept. 16-án, hová a Szultán a fejedelmi jelvényeket és a megerősítő levelet is elküldötte;³⁾ másodszor ugyan ezen évi nov. 20-án a kis-selyki országgyűlésen, szintén a török fegyveres had sürgetésére, s oly módon, hogy Erdély adója alatta — mint láttuk az előző fejezetben — tetemesen megnövekedett.⁴⁾

Elkészítették itt a fejedelmi föltételeket, melyekre Apafi, s az ő hűségére a KK. és RR. megesküdtek, és ezzel a Szultán kényszerítve — az utolsó nemzeti fejedelemválasztás — bevégzett ténynyé lett.

II. Apafi Mihálynak 1684-ban történt megválasztása, melyet vele élés nem erősített meg, e tanulmány keretén kívül áll.

Azt hiszem, hogy az e fejezet alatt előadottakban a lehetőségig teljes képét bírjuk azon alakiságoknak, föltételeknek és kívánságoknak, melyek a portai Athnámék vagy Hitlevelek tárgyát tették. Láttuk, hogy azok készítésébe a fejedelem belső tanácsa, s a Szultán divánülő-vezérei mindig befolytak. Ezek szolgáltak a két ország egymáshoz való viszonyának zsinórmértékéül és szabályozójául.

Meggyőződhattünk arról is, hogy az Athnámék vagy Hitlevelek valóságos frigykötések, védő és támadó szövetségek, sőt állam-

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 275. l.

²⁾ U. az, u. ott, II. köt. 277. l.

³⁾ U. az, u. ott, II. köt. 300. l.

⁴⁾ U. az, u. ott, II. köt. 301—302. ll.

szerződések, állami okiratok voltak Erdély és a Porta, s ennek vazall országai között.

Az előző fejezetben s az itt előadottakban érintve volt a fejedelemnek és az országnak a Római császárral mint magyar királlyal való viszonya is.

Azon nemzetközi s államjogi következményeket, melyek e kétös viszonyból tolynak, később fogjuk tárgyalni.

VIII.

A fejedelem követküldési és állandó követtartási joga a bécsi és konstantinápolyi udvarnál, s azoknak hasonló joga a fejedelem udvaránál. Más udvarok követségei.

a) Követküldési jog, átalánosan tekintve.

A követküldés a nemzetközi jogban cselekvő és szenvedő jellegű, vagyis souverain uralkodók és államoknak azon joga, melynél fogva érdekeiket képviselő meghatalmazott követeket küldhetnek idegen udvarokhoz, a hol azok elfogadtatnak; s viszont idegen udvarok is küldhetnek az ő udvarukba meghatalmazottakat, a kik ott szintén elfogadtatnak.

A követek különböző rangosztályai között legfőbb az, midőn a követ a küldő souverain személyét és államát képviseli, mely esetben azon kitüntetésekhez van joga, a melyek magát a küldő uralkodót illetik meg, ilyenek: az ünnepélyes fogadtatás, kihallgatás, 6 lovas fogat használhatása, nyilvános kihallgatáskor fődött fővel beszélhetés. Ezt követelhetik a pápa, a császárok és királyok követei.

Második rangosztályuak azok, a kik csak az államot képviselik, s a harmadik rangosztályba tartoznak a diplomatai ügynökök, rendkívüli követek, stb.

A követ-elfogadási köteleesség, ha a küldő fejedelem és állam erre jogosultsággal bír, oly mélyen gyökerezik a nemzetközi jogban, hogy azt visszaútasítani nem lehet. Az jogi tartozás.

Van állandó és ideiglenes, korlátolt és korlátlan vagy teljhatalmú követség; mindkettő a diplomatiái testülethez tartozik, s főadatuk a nemzetközi ügyek elintézésében áll. Saját hazájuk tisztí keretébe tartoznak, s az államjog, nem a népjog alá esnek. Jogukat idegen országban a népjog határozza meg, állásuk kiváltságos, külön jogokkal, kivételes szabadságokkal, s személyökre hatáskörükben védjoggal bírnak.

E jogok: A személyi sérthetlenség. A ki a követeket sérti, az a küldő fejedelmet és államot sérti meg, s azért ezt erőlyes elégtétel, büntetés, megtorlás, sőt hadizenet és háború is követheti. A követ eljárása nincs az idegen hatalom főnhatósága alá rendelve, büntetést rá csak a küldő állam törvényei szerint lehet kérni. Mentessége van a vám és rendőri hatóságoktól.

Hugo Grotius, a ki a természeti és nemzetközi jogot először foglalta rendszerbe, a követ lényeges jogaiúl már harmadfél század előtt ezeket állította föl: «A követ ellenség között védelmi s személybiztonsági joggal bír, még méltó okból sem büntethető azon fejedelem által, kinek udvaránál van, saját tetteiről csak annak köteles számolni, a kitől küldetett; a többi alattvalóktól különböző mentességeket élvez, ő úgy tekintendő, mintha az ország területén kívül állana, háza menhely-jogot (asylum) élvez.» ¹⁾

A követnek nyilvános jelleget adnak: kineveztetése, s az utasítás, mely irányát megszabja; az utóbbi lehet nyilvános és titkos. A titkosokat jegy-írás (Zifferschrift, Geheimschrift) védi a köztudomástól. Nyilvános jellegéhez tartozik még a megbízó levél (Credentionalis) is, a mely több egyénre szólhat, s a fejedelem kabinetirodájából, — Magyarországon és Erdélyben a királyi és fejedelmi kancellariából adatott ki. Végre az útlevél.

A követ hatásköre: Az őt küldő fejedelmet és államot illető minden ügy elintézése; ezen kívül joga van minden ott lakó, vagy ideiglenesen ott tartózkodó honfitársának ügyét-baját is eligazítani, de az utóbbit kormányától jövő külön intézkedések és szabályok határozzák meg.

Megszűnik a követ küldetése: 1.) Ha a küldő souverain joga megszűnt. 2.) Ha külön küldetését bevégi. 3.) Ha a kiszabott kül-

¹⁾ Hugonis Grotii: De iure belli et pacis Libri tres, in quibus Jus Naturae et Gentium, item iuris publici praecipue explicantur. MDCXXV.

detési idő eltelt. 4.) Ha a követ meghal. 5.) Ha időközben visszahívatik. 6.) Ha a küldő souverain meghal. 7.) Ha háború üt ki. 8.) Ha az illető fejedelem vagy állam, hová küldetett, nem fogadja el a követet. 9.) Ha önként elhagyja állását a követ. 10.) Végül, ha valamely idegen állam helyéről kiszorítja.

b) A követküldésnek rövid történeti áttekintése.

A legrégibb időktől fogva voltak minden népnek követei. A keresztény korszakban, a középkor végén XI. Lajos alatt (1461—1483.) kezdődtek Német, Francia- és Angolországban. A XV. század végeig csak egyféle követség volt «Legatus» vagy «Nuntius» névvel. Jellemző az adta meg, ki volt a küldő: pápa, császár, király vagy választófejedelem?

A XVI. században a többi udvarok is kezdték már követeiket küldeni az idegen udvarokhoz, és pedig nemcsak ideig-óráig tartó küldetéssel, hanem — kivált az állandó hadsereg létrejövetelétől, állandó követeket, a kik az illető fejedelemnek, kihez küldettek, székhelyein laktak. Ekkor kezdődik a fejedelmek személyes, titkos politikája, melynek megtudása, kikémlelése, s a nemzetközi érdekek védelme volt a követek fő megbízatása.

Az állandó követségeket főleg a XVII. században látjuk sűrűbben feltűnni. Ezek *Residens* nevet viseltek, s rendes vagy rendkívüli jellegük volt. XIV. Lajos francia királynak az akkori nevesebb udvarok mindegyikében volt követe. Corvin Mátyás magyar királynak is volt: Cseh- és Lengyelországban, a török Szultánnál, a velencei köztársaságnál s több olasz fejedelem udvarában.

c) Kinek volt követküldési joga?

E kérdésre a nemzetközi jogban ez a felelet: Minden souverainnek, tehát minden fejedelemnek, király és császárnak, a pápának és minden államnak. Védő szövetségben, sőt hűbéri viszonyban levő fejedelmektől és országoktól sem tagadtatott meg. Souverain joga van az alkirályoknak, a kormányzóknak, trónvesztett fejedelmeknek is, kik

ennélfogva szintén birnak követküldési joggal; de ez utóbbiak csak addig, míg van reményük viszahelyeztetésük iránt.¹⁾

d) A magyar király követküldési joga fölségi jog.

Minthogy az erdélyi fejedelemség a magyar királyság hasonlatára alakult, s attól államjogilag teljesen elszakítva nem volt: szükségesnek tartom a magyar király e jogát előre bocsátva, ismertetni, miből ki fog tűnni az erdélyi fejedelemnek is e nemű souverain joga.

A fölségi jogok általában, s így a követküldési jog is a magyar királyt, mint az államfőnség személyesítőjét illette meg²⁾. Joga volt t. i. idegen hatalmasságokhoz követeket (Legatus, Nuntius) küldeni, azokat utasítani, s idegen hatalmak követeit szintén elfogadni. De ez az alkotmányban meg volt osztva a nemzettel, oly módon, hogy a király akadályoztatása esetében az országgyűlés által választott nádor volt jogosítva a követeket kihallgatni (1485. 7. t. czs.).³⁾

Az 1649. 7. t. czs. a császári követ mellé magyar nemzetű Residenst rendel, a kik a magyar ügyeket egyetértőleg, közös tanácskozással intézzék el, s mikor török követ jő Magyarországba, s innen megy Budára vagy a Portára, az a nádornak jó idejében tudtára adassék.⁴⁾

¹⁾ Források: A. Gentilis, De Legationibus. London, 1583. — A. de Wicquefort, L'ambassadeur et ses fonctions. Köln, 1679, 1690. Haag, 1680, 1682. — Ch. de Martens, Manuel Diplomatique, Paris, 1622. — Moshammer, Europ. Gesandtschaftsrecht. Landshut, 1806. — A. Miruss, Das europäische Gesandtschaftsrecht. Leipzig, 1847. — E. C. Grenville Murray, droits et devoirs des envoyés diplomatiques. London, 1853. — Deutsches Staatswörterbuch. Dr. J. C. Bluntschli, stb. V. Band, 230—246. II.

²⁾ Verböczi HK. II. 3. 2. §.

³⁾ Corpus Juris Hungarici, stb. Budapest, 1861. An. 1485. Articuli Pronunciati, De officio Palatinatus. Art. 7. „Si quando contingeret Regem simplicem, aut negligentem esse, ad audiendum Oratores, vel etiam ad respondendum illis; Palatinus ex officio providere, et illius defectum supplere debet et tenetur.

⁴⁾ U. ott. An. 1649. Art. 7. „In legationibus ad Portam Ottomanicam mittendis statuitur; ut Art. 74. An. 1647. in hoc negotio conditus renovetur, et realiter observetur; Legatusque et Residens Caesareus, cum Legato, vel Residente Ungaro, semper eidem adjungendo, res Ungaricas communi voto, et consilio tractet, et promoveat: §. I. Et quodocunque Turcae in Legationibus huc veniunt, aut hinc ad Portam, vel Budam aliqui mittuntur; id Domino Comiti Regni Ungariae Palatino, tempestive intimetur, et innotescat.“

Ehez hasonlólt rendel az 1647. 74. t. cz. is, hogy t. i. a császári portai követ mellé magyar nemzetű érdemes birtokos egyén adassék, a ki a magyar ügyeket jobban ismeri, s tekintélye és joga amazéval egyenlő legyen.¹⁾ Az 1655. 50. t. cz. 2. és 3. §-sa a nemzet e jogát oda terjeszti ki, hogy a császári követ útasításába iktatassék bele, hogy a Magyarországot illető minden ügyet a portai magyar Residentssel egyet értve igazítsa, s a bárhová küldendő követségek a nádoron kívül a magyar tanácsuraknak is tudtára adassanak, hogy azok is értesülve legyenek felőle.²⁾

Az 1659. 13. t. cz. a Török-hódoltságban levő magyar falvak sérelmeinek orvoslása végett a Portára magyar Internuntius küldését rendelte; 14. t. cz. 1. §-a pedig azt, hogy a török Portán a magyar dolgokat jól ismerő magyar Resident tartassék, a főnebb idézett törvények értelmében.³⁾

E törvény megújított az 1662. 4. t. cikkben, s még világosabban az 1681. 4. t. cz. 3. §-ában, a hol ki van mondva, hogy a török Portán született magyar Resident is legyen, úgy szintén a török Portára küldendő császári követ mellett is, amazzal egyenlő joggal és tekintéllyel, a kinek utasítást a magyar királyi tanács adjon, s a kik a magyar ügyeket, közösen tanácskozva, intézzék el.⁴⁾

¹⁾ Corpus Juris Hung. An. 1647. De Legationibus ad Portam Ottomanicam mittendis; personaque etiam ex Natione Ungarica, penes oratorem suae Majestatis, aequali autoritate expedienda. Art. 74. De Legationibus ad Portam Ottomanicam mittendis statuitur: «Ut penes Oratorem suae Majestatis, ex Natione etiam Ungarica, benemerita, possessionata persona (cui res Ungaricae magis constarent) aequali autoritate, et potestate expediatur, et ibidem interteneatur.» —

²⁾ U. ott. An. 1655. Art. 50. §. 2. „Instructionique Legati Caesarei insecuratur; ut omnia Negotia et Consilia, Regnum hoc, partesque eidem annexas concernentia, cum Legato, et Residente Ungaro communi voto tractet, et promoveat.“ — §. 3. «Et quandocumque Legati huc vel illuc mittuntur; id Domino Comiti Palatino, et praenotatis Consiliariis Ungaris, tempestive intimetur et innotescat.» —

³⁾ U. ott. An. 1659. Art. 13. §. 1. „Quo circa sua Majestas ex paterna sua providentia, per specialem Internuntium Ungarum ad Portam Ottomanicam juxta Articulum 50. Anni 1655. ibidemque citatos mittendum, clementer efficere dignetur, stb.“ — Art. 14. §. 1. „De Residente Ungaro rerum Ungaricarum perito, in Porta Ottomanica intertenendo; Art. 7. Anni 1649. et 50. Anni 1655 in suo vigore relinquendos; ac iam tandem effectuosos decernunt Regnicolae.“

⁴⁾ U. ott. An. 1662. Art. 4. „In stabilienda vero, vel ineunda cum Turcis pace, ac de Residente Ungaro, penes Caesarem, in Porta Ottoma-

A Portára magyar nemzetű követ (Legatus) küldését legelőször az 1618. 37. t. cz. 1. §-a rendelte el, melyben a KK. és RR. kérték a királyt, hogy a török Portára Oratornak valakit a magyar nemzetűek közül is nevezzen ki és küldjön el, a ki a magyar ügyeket jól ismeri. ¹⁾ Ez az 1630. 36. t. cikkben azon kibővítéssel újítottatott meg, hogy más követséghez is neveztessenek született magyarok. Ismét megújítottatott 1635-ben a 27. t. cikkben; még határozottabb és bővebb azonban az 1638. évi t. cz. 1. §-ának ez iránti intézkedése, a hol ki van mondva, hogy a portai követségre képes, s a magyar dolgokban tapasztalással bíró, született magyar neveztesse ki, utasítást adjon neki a királyi tanács, s ott közösen tanácskozva, egész egyenességgel végezzék el mind a békekötés ügyét, mind a törökök túlkapásainak megzabolázását.²⁾

nica intertenendo; universisque praesertim publicis Regni negotiis, in Consilio Ungarico pertractandis; sua Sacratissima Majestas Conditionem tertiam Diplomaticis, et Articulum 3. Anni 1638. et Articulum 14. Anni 1659. benigne observari curare dignetur“. — An. 1681. Art. IV. §. 3. „Atque ut Residenti Caesareo in Porta Ottomanica constituto, Ungarus etiam natus Resident; ita et in Ablegationibus ad eandem Portam, in Negotiis Regni instituendis, Legato Caesareo Natus Ungarus Legatus, cum aequali in Negotiis Ungaricis, tractandi Autoritate, bonaque ad invicem correspondentia, juxta instructionem cum Consilio Ungarico eidem dandam, ad mentem Articuli 50. Anni 1655. 36. 1630. 74. 1647. 7. 1649. quos hoc loci renovant; constituatur, et adiungatur.“

¹⁾ Corpus Juris Hung. An. 1618. Art. 37. §. 1. „Supplicantes suae Majestati Caesareae et Regiae; dignetur benigne aliquem ex natione quoque Ungarica (cui res ungaricae magis constarent) pro Oratore expedire et ablegare.“ — An. 1630. Art. 36. „Statuitur porro, ut ad Legationes quoque Turcicas, suo tempore deinceps sive ad Portam Ottomanicam, sive alia particularia loca instituendas, juxta Art. 37. Anni 1618. idonei atque autoritate praediti etiam Ungari destinentur.“

²⁾ U. ott. An. 1635. Art. 27. „Ad benignam suae Majestatis resolutionem, statuitur item; ut Legationes, ad Portam Ottomanicam, deinceps instituendae, juxta Art. 36. Anni 1630. ordinentur: Et ratione Pagorum dedititiorum, pacisque conservatione, quantocyus tractatus cum Turcis initium sumat, et perficiatur.“ — An. 1638. Art. 3. §. 1. „Interea, donec Deo, sapientissimo rerum Arbitro, nefandi tam atrocis hostis conatus aliter poterunt reprimi, ut Sacratissima sua Majestas juxta benignam resolutionem suam, instituta quantocyus solenni, ad Portam Ottomanicam Legatione, personam quoque Nationis Ungaricae idoneam, et in rebus Ungaricis agendis expertam, per suam Majestatem denominandam, in eandem Legationem, acceptis ex Consilio Ungarico sufficientibus instructionum instrumentis, dimittere; ibidemque communi Legatorum opera, et dexteritate, tam pacis stabiliendae negotia pertractare, quam Turcarum excessus ad vivum representari curet; decernitur.“ —

A XV. XVI. és XVII. századra vonatkozólag a magyar törvénykönyvbe (Corpus Juris) e kérdést illetőleg ennyi van fölvéve, miket Récsi Emil is fölhasznált «Magyarország Közjoga» című munkájában, melynek II. fejezete részletesen tárgyalja Magyarország uralkodójának a mostani joggyakorlat szerint való királyi és fölségi jogait.¹⁾

Mint ezen és hasonló kérdésekkel behatóbban foglalkozó munka majdnem egyedül áll Hugo Grotiusnak alább idézett műve a XVII. század első feléből.

c.) Az erdélyi fejedelem követküldési joga szintén fölségi jog, a nemzettel megosztva, s törvények és szerződések által körülírva.

Hogy e jog az erdélyi fejedelmet, mint souveraint, a nemzetközi jog szerint megillette, az előbbieken ki van mutatva; hogy e joggal másfél századon át mindenik fejedelem kifogástalanul élt is, azt mindjárt igazolni fogjuk.

Előbb azonban rá kell mutatnom e tekintetben Erdély irodalmának szegénységére, mely egyetlen, e tárgyra vonatkozó írott művet sem bír fölmutatni a XVI. XVII. és XVIII. századból; s a miket tudósai a XIX. században irtak, azokban is egészen mellőzve van e kérdés, elannyira, hogy a tudni vágyó semmi fölvilágosítást nem talál. Ott van például Vajda Lászlónak: Erdély rövidbe foglalt Jogtörténete;²⁾ Schaarbergi Bedeus Józsefnek: Erdély alkotmánya;³⁾ továbbá Libloy-i Schuler Frigyesről: Erdély közjoga;⁴⁾ Dósa Elektől: Erdélyhoni közjogtan,⁵⁾ stb. Ezek közül egyik sem szól az erdélyi fejedelem souverain jogáról, sőt föl sem teszik a kérdést, mintha nem tudnák, vagy annak létét nem hinnék.

Minők voltak a fejedelem jogai: fölségi jogok értékével bírók, vagy nem? Hogyan tekintendő e joggal élések: jogbitorlás-e? Megki-

¹⁾ Bővitve és rendezve Dr. Löw Tóbiás által. III. kiadás. Buda-Pest, 1871.

²⁾ Synopsis Historiae Juris Transsylvanici. Claudiopoli, 1826.

³⁾ Verfassung des Großfürstenthums Siebenbürgen. Wien, 1844.

⁴⁾ Siebenbürgische Rechtsgeschichte. Hermanstadt, 1867—1868. I. II. III. Band.

⁵⁾ Erdélyhoni Jogtudomány. I. könyv: Erdélyhoni közjogtan. Kolozsvár, 1861.

sérlem e kérdésre is Erdély törvényeiből és a szerződésekből, valamint az újabban közzé tett történeti emlékekből megfelelni.

Erdély első két társfejedelmének, Izabella özvegy királynénak, és fiának, János Zsigmondnak nem volt állandó követe (Residens) a Portán, hanem csak esetről-esetre kinevezett ügyviselők, úgynevezett Oratorok által igazították el a fejedelem és az ország közügyeit.

Izabella királynénak 1558-ban Báthori Kristóf volt franciaországi követe¹⁾, 1559-ban pedig Gyulay Mihály és Nizowszky Szaniszló.²⁾ A francia udvart 1557-ben Cambray, 1556. és 1558-ban pedig Martines követek képviselték az özvegy királyné udvarában.³⁾

János Zsigmondot 1559-ben a Portán Gyulay Mihály, Bécsben, I. Ferdinánd Római császár és magyar király udvarában pedig korlátnok — Csáky Mihály és Hagymási Kristóf képviselték;⁴⁾ ugyan ennek 1563-ban Báthori István volt bécsi követe, kit azonban a császár küldőjének kívánságai miatt elzárattván, a fejedelem második követségbe Kendi Sándort küldötte, utasítván őt, hogy követe elzáratásáért a nemzetközi jog értelmében tiltakozzék.⁵⁾

A követ előterjesztése bántotta a királyt, s ő ezt is fogságra vettette, de ezért a fejedelem haddal támadta meg, több várát elfoglalta, s három évig tartott hadviselés után követei a Szultán közbelépésére szabadon bocsáttattak.⁶⁾

János Zsigmondnak 1567-ben Erdélyi Sebestyén volt portai ügyvivője, s ugyanezen évben Balogh Ferencz és Orbai Miklós követek által küldötte be az adót a Portára;⁷⁾ 1568-ban pedig Békés Gáspár és Gyulay Mihály jártak követi minőségben a Portán.⁸⁾ A bécsi udvarnál 1570. és 1571-ben Békés Gáspár volt a fejedelem követe;⁹⁾ az ő udvarába pedig 1560-ban d'Aube Vilmos küldetett a francia udvar részéről követül.¹⁰⁾

Báthori István és Kristóf fejedelemnek már állandó ügyvivőik

1) Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 338. l.

2) U. az, u. ott, I. köt. 342—343. ll.

3) U. az, u. ott, I. köt. 338. és 362. ll.

4) U. az, u. ott, I. köt. 343. l.

5) U. az, u. ott, I. köt. 353—354. ll.

6) U. az, u. ott.

7) U. az, u. ott, I. köt. 361. l.

8) U. az, u. ott, I. köt. 362. l.

9) U. az, u. ott.

10) U. az, u. ott.

(Orator, Residens) voltak a Portán. Ilyenek az első alatt 1573-ban Daczó János.¹⁾ Báthori Kristóf fejedelem alatt pedig 1576-ban Nagy Máté és Ugchovit Farkas voltak a portai követek.²⁾ Ezeket ott benn levő követeknek neveztek, s oly megbízatásokat adtak nekik, a milyeneket csak állandóan ott lakó végezhet, s a melyekről csak azok tehettek oly jelentést, a minőket a közlemlékekben látunk, kik a török udvar viszonyait alaposan ismerték. E két fejedelemnek nem voltak a bécsi udvarban állandó követek.

De nemcsak a két szomszéd nagyhatalomtól, hanem a francia, angol, lengyel, cseh, német (Brandenburg) és svéd udvaroktól is jöttek az erdélyi fejedelmi udvarba követek és követségek házassági, fejedelmválasztási, szövetség- és békekötési ügyekben, s viszont az erdélyi fejedelem is küldött követségeket és követeket mindazokhoz, a kiknek követei őt fölkeresték.

E követségek többnyire egyszerűen s külső pompa nélkül jelentek meg itt, s az erdélyi fejedelemé is a küludvaroknál; de a török követek és követségek sokszor csaknem vakító fényű, teljes keleti pompával, elannyira, hogy ebből ítélve, a szemlélő azt hihette, hogy királyi követség érkezett királyhoz vagy császárhoz, nem pedig fejedelemhez.

Bizonyítékul csak az első és az utolsó erdélyi fejedelemnek a Szultánnál és a fővezérnél tett látogatását, továbbá a Portának megválasztásukkor a két Bátorihoz küldött követségeit, s végül I. Rákóczi Györgynek a Portára küldött egy fényes követségét említem meg.

János Zsigmond 1566-ban Zimony melletti táborában a Szultán látogatására menván, június 29-én járult eléje. Négyszáz nemessel jelent meg, a kik Erdély főbb nemzetségeiből valók voltak, s a kiknek öltözete s lovai arany és ezüstdől tündöklöttek. A fejedelem előtt 50 csausz ment, ezek után megint csauszok következtek s a jancsárok kapitánya, kiknek kezében ezüst botok voltak.

Utánuk három czeremonia-mester ment, kiknek lovuk és ékeségeik csodálatosak és nagybecsűek voltak; ezután a fejedelemnek négy főtanácsi s az országnak négy fő főurai, majd néhány gyermek, régi szokás szerint perzsa büszkeséggel, gazdagon öltöztetve, kik a fejedelem előtt gyalog mentek. Ezeket követte a fejedelem

¹⁾ Szalay László: Erdély és a Porta. 103. 112. 114. 140. II

²⁾ U. az, u. ott, 265. 269. 286. II.

egyedül, úgy hogy előtte is, utána is nagy térköz maradt; kengyelét négy ló kengyelfutó tartotta, aranyos ruhába öltözve.

A fejedelem ékessége: hosszú bokrétás nyusztal bélelt magyar süvegén fölfüggesztve volt nemzetségi és fejedelmi czimere és egy drágalátos ékesség, mely egy diónál nagyobb volt. Továbbá egy lefüggő kereszt volt a nyakában, új gyémánttal és négy öreg szépséges carbuncullussal, melyet mindenki csudált (e keresztet János Zsigmond végrendeletileg az országnak hagyta), s melyet az ötvösök 100 ezer aranyra becsültek. Ezeken kívül gyöngyös arany láncz és drága gyűrűk ékesítették; öve tiszta aranyból való volt, melyet egy gyöngygyel kirakott pallossal és törrel együtt azelőtt a császártól kapott ajándékba.

Lovának nyerge tiszta aranyból volt, s a gyöngyöktől és drágakövektől úgy tündöklött, hogy a ki ránézett, szinte szemfényét vesztette; ezen ékesség 24,000 aranynál többre becsültetett. A fék és ló feje egészen gyöngyökkel volt borítva, s a ló farán való czafrangot másfél száz drágalátos gyöngy díszítette, és még ezeken kívül közepszerű is igen sok volt rajta.

A fejedelmet teljes díszben a magyar urak követték, s útját kétfelől janicsárok és lovagok vették körül; a fejedelem által a császárnak hozott ajándékokat száz jancsár vitte, melyek ezek voltak: egy arany tányér s benne 12,000 arany értékű kőöntyű, ebben ismét négy öreg gyémánt, három drágalátos öreg carbunculus, közepén egy igen nagy smaragd, mely 6000 aranyat érő volt.

A másik arany tányéron egy csodálatos gyűrű, melyben nagy mesterségű óracska volt, mely óra fél- és negyed órák alkalmával csengetett, s ezen kívül a hold és plánéták járását is mutatta. További ajándékok voltak: ötven ezüst öreg aranyos serleg, tizenhat öreg ezüst aranyos tányér, tizenkét közepszerű, s ugyan anynyi apróbb. Végül hat szép iratos csésze, s néhány válogatott sólyom.

A Szultán által a fejedelemnek adott ajándékokat 22 csausz vitte el, melyek a következőkből állottak: egy arany öv, drága gyöngyökkel ékesítve, pallos és tör, hasonlóan díszítve; két aranyos, nyusztos suba. Aranyból szőtt kilencz ruha azok számára, kik a császár kezét megcsókolták.

Továbbá 12 török ló, melyek közül háromnak nyerge tiszta aranyból való és gyöngyökkel volt ékesítve, s zabláik arany lánczokból állottak; kettőt e lovak közül nem rég vett a Szultán 3000 aranyon.

Ezekon kívül a császár tárházából különféle fűszerszámokat, orvosságokat és drága edényeket adának.

A fejedelmet kegyesen fogadta a Szultán, megölelte s fiának nevezve, jobbjára ültette. Miután János Zsigmond kérelmét előadta, a Szultán örömét fejezte ki a fölött, hogy őt meglátogatta, s oltalmat ígért neki mind haláláig, s írásban elébeterjesztett kérelmeinek teljesítését. A fejedelem megköszönte a nagy kegyességet, mire a Szultán így válaszolt: «Légy jó szívvel, megmutatom az egész világnak, hogy az Isten alkalmas eszközök által az árváknak, özvegyeknek és az elhagyatottaknak mindenkor segítségek volt.» Erre a fejedelem pártfogójának kegyességét magasztalva, neki Istentől minden jót s boldogságot kívánva, azon renddel, mint jött, visszatért sátorába.

Ezen alkalommal d'Aube Vilmos francia követ üdvözölte a fejedelmet ura nevében, souverain uralkodót megillető tiszteletet tanúsítván személye iránt.

A végleges elváláskor kétszer kelt föl az öreg Szultán aranyos székéből, s a fejedelmet szerelmes fiának nevezve, megölelte.¹⁾

I. Apafi Mihály fejedelem Köprüli Ahmed török fővezért Buda alatti táborában 1663-ban látogatta meg; kíséretében volt 11 fejedelmi tanácsos és főfő ember, s két zászlóalj udvari had. A fővezér csausz basáját (udvari főkapitány) a havasalföldi vajdával tisztességes sereg élén majdnem egy mérföldnyire küldé a fejedelem elé.

Midőn a táborhoz közeledtek, török, magyar és oláh trombiták és dobok harsogása közt fogadták s kísérték a fővezér sátorába, ki őt egy kis tábori széken ülve várta; kezet fogtak egymással s a magáéhoz hasonló kis tábori székre ültette. Rövid beszélgetés után a fejedelmet nyusztal, kísérőit pedig más kelmével bélelt kaftányokkal tisztelván meg, nagy pompával szállására, egy e végre külön készített pompás sátorba kísértette, megparancsolván a moldvai és havasalföldi vajdáknak, hogy a mig a fejedelem ott lesz, szénát, fát, bort bőven adjanak.

Bezzeg volt itt — írja Rozsnyai Dávid kapitánya — fővezéri gazdálkodás, még a nádmézet, s ehhez képest egyebet is zsákkal hordják vala.

A fejedelem következő ajándékokat küldé a fővezérnek: 2000 arany készpénzt, hat szürke festett farku lovat, igen szép hámokkal;

¹⁾ Erdélyország Tört. Tára. I. 42—47. II.

továbbá egy igen szép hintót, kívül angliai posztóval borítva, belül selyemmel bélelve, ezüstös szegekkel, arany prémmel czifrázva. Ismét két paripát, egyiket fölszerszámozva, a másikat pokrócz alatt.

A fővezért megkövette a fejedelem a hirtelen indulása miatti csekély ajándékok miatt, ki ez ajándékot nem csak megköszönte, hanem még azt is izente neki, hogy többször magát pénzajándékkal ne terhelje; hiszen a fejedelemnek is ő ad pénzt, találja más módját az ajándékozásnak. ¹⁾

Báthori István fejedelemmé választatása után 1571-ben török követség érkezett hozzá, melynek élén Mehemet aga, főmadarász-mester állott; kíséretét 150 személy képezte, 36 tevével, 16 öszvérrel és 150 lóval. Ez hozta számára a megerősítő levelet (Athnámé), s ura nevében ajándékol két lovat, melyek közül egyik török módon volt megnyergelve és fölszerszámozva; hozott továbbá neki nagy aranygombos zászlót, királyi pálczát, diademot és két kaftányt. A főurak közül huszonötnek adatott kaftányt.

A fejedelem küldőjét megillető tisztelettel fogadta e követséget; egy mérföldnyire eléje ment, s összetalálkozván, a basa megcsókolta a magával hozott aranygombú vörös zászlót, s átadá a fejedelemnek, ki hasonlólag megcsókolta azt. Ezután nagy ünnepélyességgel székhelyére, Gyulafehérvárra vonultak be. A követség 14 napi ott tartózkodás után, gazdagon megajándékozva távozott a fejedelem udvarából. ²⁾

Még számosabb tagból állott az 1576-ban Báthori Kristóf fejedelem üdvözlésére érkezett követség, melynek vezetője Mehemet aga, a császár főlovászmestere volt. Kíséretének tagjai voltak: Ahmed csausz, Kinan bég, a császár drágománja, egy hodzsa, s az aga egész fényes udvara, t. i. egy tihaj, lovászmester, komornik, szakácsok s más udvari személyek, öt szpáhi, 18 sipos, dobos, 24 kapucsi, 3 bölök basi, 34 szolga, ugyanannyi lovasz, két katerdzsi, Ahmed csausz 18 szolgája, a szpáhik 6 s a kapucsiak 28 szolgája, stb. ³⁾

Nagy fontosságú azon követség, melyet Erdélyország három nemzetéből 1633. aug. 21-én az országgyűlés választott, s a Portára küldött a végre, hogy I. Rákóczi Györgynek megbüntetés végett szol-

¹⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 482—485. II.

²⁾ Erd. o. gy. Eml. II. köt. 407—410. II.

³⁾ U. ott, III. köt. 9. l. — Szalay László: Erdély és a Porta. 271—272. II.

gáltasson ki némely oda menekült elégületleneket. E követség feje Mikó Ferencz belső tanácsos és főkomornyk volt; a magyarok, székelyek és szászok közül három-három vett részt abban, mely magával vitte az országgyűlésen jelen volt összes tagok névsorát.

Ez 46 főembert és minden társadalmi osztályból a legelőkelőbb hazafiakat foglalta magában, u. m. fejedelmi tanácsi, főkapitányi, főispáni, főkirálybirói, s az országgyűlésen volt fölső, közép és alsó rendeket, s kérésük nem csak teljesített, de a Porta és a fejedelem között létre jött tartós szövetségnek lett alapja, melyből Erdélynek 13 vármegyével megebővülése, s egy hosszas, virágzó korszak következett.¹⁾

E fejedelmi látogatások és követségek tárgya, fénye és külső pompája, a Szultánok, királyok és más fejedelmek viszonzásai, semmi kétséget sem hagynak fönn az iránt, hogy Erdély fejedelmei souveraineknek ismertettek el.

Megtaláljuk ez iránt a világos bizonyítékot a törvényekben, meg a két oldalú államszerződés jellegével bíró, császári megerősítő levelekben (Athnámé) is. Az ide vágó első nyilvános adat Báthori István fejedelemnek Balogh Ferencz portai követéhez 1575. sept. 10-én adott utasítás, melynek 10-ik pontjában ez áll: «Ha tetszik törekedni a basának, hogy mint ennek előtte is az erdélyi követeknek élést adtak, ő nagysága most is adatná meg; ne láttatnánk mi is a hatalmas császár hivei között ezzel alábbvalóknak.»²⁾

Határozott intézkedést s positiv jogot foglal magában a Bocskai István fejedelemnek 1605. okt. 28-án adott Athnámé, melyben a Szultán a követeket és kaphitákat biztosította: «hogy azoknak a fényes Portára jövő és menő útjában, odamenetelőkben senkitől bántása nem leszen, hanem inkább mind magának a követnek, s mind vele valóknak illendő gazdálkodás és kegyelmes gondviselés lesz rájuk.»³⁾

Báthori Gábor fejedelem Athnáméjában szintén ily biztosítás van adva: «Erdély követeinek és kapitáinak szokott praebendája (élelme) a régi Canon szerint kiadassék.»⁴⁾

¹⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 135—143. II.

²⁾ Szalay László: Erdély és a porta. 298—299. II.

³⁾ Erd. Tört. Adatok II. köt. 326. I.

⁴⁾ U. ott, II. köt. 332. I.

Hasonló biztosíték foglaltatik Bethlen Gábor fejedelemnek 1614-ben kelt Athnáméjában. ¹⁾

Brandenburgi Katalin fejedelemnőnek Athnáméjában nincs erről emlékezés, de fejedelmi föltételei között nevezetes a VII-ik pontnak azon idevágó intézkedése: «hogy semmi követséget, a mi az országot és annak közdolgait illeti, a kormányzó és tanácsosok hire nélkül ő fölsége meg ne hallgasson, választ semmi külső fejedelemnek ne adjon, se azokhoz követeket ne küldjön ezek hire nélkül.» ²⁾

Ebben ki van mondva a fejedelemnőnek a nemzettel megosztott követküldési, kihallgatási és utasítás-adási fölségi joga.

I. Rákóczi György 1631. márcz. 17-én kelt Athnáméjában szó szerint van meg a Bethlen Gábor fejedelemnek adott biztosítás. ³⁾ Ezenkívül eléje szabott fejedelmi föltételeinek III-ik pontjában ki van kötve: «hogy a fényes Portára járó követeket az előbbi fejedelmek dicséretes szokása szerint nevezze ki s bocsássa el (expediálja).» ⁴⁾

A törvény e rendelkezése szószerint meg van újítva az 1642-ben választott II. Rákóczi György fejedelem föltételeinek III-ik pontjában; ⁵⁾ úgy szintén az 1652-ben megválasztott I. Rákóczi Ferencz fejedelem elé írt föltételek IV-ik pontjában is. Ezenkívül itt a VI-ik pontban ki van kötve: «hogy a követségeket a fejedelmi tanácsurak hírével és megegyezéséből nevezze ki és bocsássa el.» ⁶⁾

A Kemény János fejedelem elé 1661-ben szabott föltételek V-ik pontja pedig meghatározza: «hogy a hazát és országot illető semmi követséget és közdolgat a tanács tudta nélkül meg ne hallgasson, se követséget ne küldhessen annak tetszése és megegyezése nélkül.» ⁷⁾

Végre az I. Apafi Mihály fejedelem föltételeinek III-ik pontjában szintén meg volt határozva: «hogy a Portára járandó követeket az előbbi dicséretes fejedelmek szokása szerint nevezze ki és bocsássa el»; továbbá az V-ik pontban meghatározottat: «hogy az országot és közdolgozatokat illető semmi követséget a tanács nélkül meg ne hallgasson,

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 341. l.

²⁾ Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. IV.

³⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 347. l.

⁴⁾ Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. V.

⁵⁾ „ „ „ II. „ I. „ VI.

⁶⁾ „ „ „ II. „ I. „ VII.

⁷⁾ Compil. „ „ II. „ I. „ IV.

se eljövetelekor, se azután, el se bocsáthassa azok nélkül, szállásukra is senkit titkon ne járasson, és azoknak választ ne adjon, se követségeket ne küldjön a tanácsosok tetszése s megegyezett akarata nélkül.» ¹⁾

A fölhozott bizonyítékok mellett, azt hiszem, fölösleges még többet is elősorolni, mert ezekben oly érvek vannak, melyek azokat is meggyőzhetik az ellenkezőről, kik az erdélyi fejedelmek e jogát eddig netán kétségbe vonták.

f) **A fejedelmi követek (Residens, Kapitihá) járandósága a török Portán.**

A követségek történetét kibővíti s hozzá új adatokat szolgáltat az erdélyi fejedelem és a Porta között a Residensek és Kapitihák. sőt az időről-időre küldött követek Canonszerűleg meghatározott járandósága iránt másfél századig fönállott szokás. Jog volt ez, melyet az egyik fél bírt, s melyet a másik tiszteletben tartani tartozott, s kötelesség, melyet teljesítenie kellett. Emlékeinkben számos adat van erre. Én elégnek tartok ezek közül csak kettőt idézni, melyekből a dolog világosan látható és könnyen megérthető.

Az elsőt Szilvási Bálint portai Kapitihá 1661. márcz. 1-ről tartotta fönkövetkezőkben: «Én Szilvási Bálint — írja ő — itt lakván a Portán közel három esztendeig, mint Kapitihá, a mint újabban a Tefterből (állami főszámviteli könyv) kivettem s ide leírom, a praebenda dolga úgy van; bárha mások másképen írtak meg némely dolgokat, de ha a Kapitihá industriálkodik, e szerint van. A jancsárnak is szabadságában áll, ha tart-e vagy nem? ad-e vagy nem? vagy csak a maga szolgájával fogatja (kezelteti) a praependát.

Husra egy hónapra adnak 1500 oszporát, de a Tefter szerint a Kapitihának minden napra 7 oka hus jár; e szerint számítva tehát ki, 2000 oszporánál többre megy, ha a szerint akarja.

Fára adnak egy hónapra 150 oszporát, de a Tefter szerint minden hónapra öt-öt cseke fa jár a Csabacsiától, a ki arra rendeltetett. Én úgy fogadtam, azaz úgy vettem ki.

Kenyérpénz egy hétre 280 oszpora, e számítás és az igazság szerint egy hónapra 1120 oszpora járna.

¹⁾ Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. V.

Riskása minden hónapra	kilae nro	14
Árpa minden két héten	» »	14
Egy hónapra teszen	kilas »	28
Vaj minden héten	okas »	28
Méz minden héten	» »	28
Siligan minden hónapra	» »	12
Viaszgyertya öreg minden hónapra	» »	4,

mely teszen nyolcz gyertyát.

Borpénz kantorra, ugymint három holnapra jár oszpr. nro 2400
 Én minden holnapra nyolcz-nyolcz százat fogadtam.

Tyuk egy hétre hét, más héten nyolcz jár, két héten nro 15
 holnapszámra pedig, ha egyik holnapra 29 tyúkot, másban 30 tyú-
 kot adnak.

Mikor a császár lovait kiviszik füre, adnak nyűgöt, ponyvát,
 kötelet tiz lóra.

A holnapszámra való praebendát szokták kiadni, mikor újság
 vagyon; árpát, kenyérpénzt, tyúkot minden héten.

Ha pedig valami fogyatkozás esik, hogy a fölül megírt mód
 szerint ki nem adnák, a fő Teftedárt kell iránta megtalálni, ő pa-
 rancsol a többinek, a Fő Iminget és a Császár Fő konyhamesterét
 úgy mint a Muslak Eminet; a Tefter pedig úgy mint a régi lajstrom,
 az Athnámé szerint van írva a Teftafacsínál vagyon; ő igazítja útba,
 ott van megírva a Praebendának dolga.»¹⁾

A másik adatot Sándor Pál portai Residensnek 1687-ből kelt
 Emlékjegyzete tartotta fön, melynek czime ez: «Rövid le-
 írása a portai kapitiháknak minden év cantoraiban
 hónapjain és hetein kiadni szokott élésnek (praebenda.)»

«Husra holnapszámra adnak oszpr. nro 1500.

Abból a Jancsárnak » » 100.

Kenyér pénz minden hétre » » 280.

Abból a Jancsárnak » » 40.

Ris Kása egy holnapra kila » 14.

Abból a Jancsárnak oka » 1.

Méz egy holnapra » » 28.

Abból a Jancsárnak » » 1.

Siligan egy holnapra okas (sic) » 12.

Abból a Jancsárnak oka » 1.

¹⁾ Magy. Tört. Eml. XIX. köt. 196—197.

Vaj egy holnapra	oka	nro	28.
Abból a Jancsárnak	»	»	1.
Viasz gyertya egy holnapra (mely teszen nyolcz gyertyát).	»	»	4.
Abból a Jancsárnak gyertya	»	»	1.
Árpa egy héten	kila	»	14.
Abból a Jancsárnak	»	»	1.
Borpénz Cantorra ugymint három holnapra oszporar.		»	2400.
Tyúk minden héten, egy héten		»	7.
Más héten pedig		»	(üres).
Tudniillik két héten Gallinas		»	15.
Fára egy holnapra	oszpr.	»	150.
Abból a Jancsárnak	»	»	20.

Nyügöt, ponyvát kötelet, mikor a Császár lovait füre kiviszik, adnak 10 lóra. A holnapszámra való Praebendát szokták kiadni újságokra.» ¹⁾

Kiegészítésül közlöm még a Praebenda-osztóknak való ajándékok Jegyzékét, melyeket a követnek kapitihája a Portáról való távozása előtt szokott kiosztani.

«A Fő-Árpaosztónak egy kés. A Deákjának egy mézes pogácsa.

Az árpamérőnek egy kés. A viaszgyertya-osztónak egy kés.

A mézosztónak egy kés. A vajosztónak egy kés. Az olajosztónak egy kés. A rizskása osztónak egy kés.

A tyúkosztónak egy kés. Fa-pénzosztónak egy kés. Tihájának is egy kés. Kenyér-pénzosztónak egy kés.

Húspénzosztónak egy kést, kettőst. Borpénzosztónak egy kést, kettőst.

Oldaljegyzés. Ezek mellé, a hová lehet, valami kevés égett bor és mézes pogácsa — ha leszen — nem árt.» ²⁾

g) Követek, követségek száma, lakása, tolmácsok, török deákok.

Az erdélyi fejedelmek követei (Legatus, Orator, Residens, Kapitihá) Konstantinápolyban a Szultántól ajándékba kapott követségi házban laktak, melynek diplomatiái neve: «Erdélyi Ház» volt.

¹⁾ Magy. Tört. Tár. XIX. köt. 195—196. II.

²⁾ U. ott, 201. I.

Öttinger és Rabutin császári tábornokok e házról általában, s különösen annak értékéről kicsinylőleg nyilatkoznak. Az ő véleményükkel ellenkező meggyőződésre vezetnek bennünket a következő adatok: E ház főtartásáról Erdély gondoskodott. Az 1653. évi adótörvényben ily intézkedést találunk ezen ügyben: «A végházak építésére, nevezetesen a Jenőben elkezdett építés folytatására egy kapuszám után beszolgáltatandó 1 forint úgy, hogy annak 25 pénze a Konstantinápolyban levő «Erdélyi Ház»-nak építésére fordíttassék, mivel igen romlott állapotban hallatik lenni.» ¹⁾

Az oly ház, melynek tatarozására az évi kapuadó 25 százalékát rendeli a törvény, nem lehetett valami egyszerű kaliba.

De van még más bizonyíték is, t. i. Rozsnyai Dávidnak egy jegyzéke, melyben Konstantinápoly kapuinak neveit sorolja föl. Ebben a 2-ik pont alatt ezt olvassuk: «Balat Kapi, az Erdélyi háznál levő districtus és Kapu-helybeli utcák.»

Semmi tekintetben sem lehetett jelentéktelen az a ház, melyről egy egész városrészt neveztek el. ²⁾

E rövid kitérés után lássuk a követségekre vonatkozó további részleteket.

Azok, kik külön ügyben, nagyobb kísérettel jártak, «követség» címmel jelöltettek, s vezetőjüket főkövetnek vagy főoratornak nevezték. Diplomatai nyelvül mindkét állam által a saját nemzeti nyelv használtatott; az egyiket vagy másikat nem értő, török vagy magyar fél, tolmácsot használt.

Ilyenekül a Szultán és a fejedelem többnyire renegatokat vettek szolgálatukba, a kik között volt magyar és erdélyi szász; de legtöbb került ki a görög, rácz és szerb ajkuakból, kik a törökkel együtt, vagy annak szomszédságában lakván, a török nyelvet könnyen megtanulták.

Az erdélyi fejedelmek tolmácsokat s kapitihákat neveltek is maguknak azon magyar ifjakból, kik a Konstantinápolyban hosszasan élt követeik s oratoraik mellett szolgálatot vállaltak. Arra is volt eset, hogy az erdélyi végzett ifjak közül többen önszorgalomból megtanulták a török nyelvet, kiket azután a fejedelem az Oratorok vagy Residensek mellé rendelt szolgálatra, s belőlük később tolmácsok és kapitihák lettek. Ez mintegy előkészítő iskola volt a diplomatai pályára.

¹⁾ Approb. Constit. Pars III. Tit. III. Art. XII.

²⁾ Magy. Tört. Eml. XIX. köt. 202. l.

Ilyen volt Rozsnyai Dávid török deák, ki I. Apafi Mihály segítségével sajátította el a török nyelvet, hosszasan szolgált tolmács és kapitálya minőségben Erdély részéről a Portán, s a magyar történetírás igen sok becses töredéket bír tőle.¹⁾

A követek és tolmácsok számát a fejedelmek hatalma, tekintélye, s politikájának mérve és aránya határozta meg. Bethlen Gábor fejedelemtől kezdve mindig volt a Portán Erdély részéről egy vagy több állandó követ, s ezek mellett egy vagy két tolmács is; továbbá évenként egy szabályszerűleg rendezett nagy követség küldetett a Portára, mely az évi adót és a fejedelem évi ajándékait vitte be a rendes időre, t. i. Sz. Demeter napjára. Ezenkívül esetről-esetre, a megbízatás természete szerint, több vagy kevesebb számban kinevezett fő és nagykövetségek is küldettek a konstantinápolyi udvarhoz.

Azonban az erdélyi fejedelmi udvarnál sem a Szultán, sem a Római császár és magyar király nem tartottak állandó követet, hanem csak esetről-esetre, időszerű megbízással bíró követeik vagy követségeik keresték föl azt. Erre alkalmul szolgált a fejedelem halála, új választás, hadizenet, békekötés, fegyverszünet, belvillongás és valamely nagyfontosságú vallási vagy politikai esemény. De az erdélyi fejedelemnek sem volt állandó követe Bécsben, hanem szintén csak időnként és szükség szerint küldött oda követet vagy követséget, s ez által végezte el főnforgó nemzetközi ügyeit.

Az előadottakból láttuk, hogy a fejedelem az idegen hatalmakkal követek és követségek által folytonos diplomatiái összeköttetésben állott, s az országos és fejedelmi ügyeket velők mindig a nemzetközi jog értelmében végezte. Követeket s követségeket küldött hozzájuk, s tőlük viszont elfogadott ilyeneket, kik udvarában és országában személyes sérthetlenséget, kiváltságos védelmet s jogokat élveztek, minőkben az övéi is részesültek a küludvarok- és államokban.

E történeti tényekből kitűnik, hogy az erdélyi fejedelem a nemzettel alkotmányosan megosztott fölségi jogával zavartalanul élt, s ugyan e tények képezik az erdélyi fejedelem követküldési és fogadási souverain jogának legfényesebb pragmatikus bizonyítékait.

¹⁾ E töredékeket «Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák Történeti Maradványai» cím alatt kiadta Szilágyi Sándor.

IX.

Szövetségjog, hadviselés és békekötés joga.

A szövetségjog, továbbá a hadviselés és békekötés joga souverain uralkodók fölségi jogai, melyekkel János Zsigmondtól kezdve I. Apafi Mihályig az erdélyi fejedelmek is éltek. Ennek alapját Erdély alkotmányában, s a török Szultánnal kötött két oldalú szerződésben (Athnámé) találjuk.

Szövegezve, elméletben föllállítva nincs ugyan meg egyik sem ezek közül, sem a török kormányi és diplomatai iratokban, sem az erdélyi törvényekben, de mindeniknek nyoma föltalálható az erdélyi fejedelmi föltételek közt több helyen, rövid szavakban, töredékesen, valamint az Athnámékban is szintén ily alakban és tartalommal. Az ezekben rejlő adatok úgy tekintendők, mint sarkalatos jogelvek és alaptörvények, s úgy is ítélendők meg.

Vegyük vizsgálat alá ezen okmányokat.

a) **Erdély codificált törvénykönyvében levő, ide vonatkozó intézkedések.**

Izabella özvegy királynénak, s fia János Zsigmond választott királynak, továbbá Báthori István és Kristóf vajdának, végül Báthori Zsigmond, Székely Mózes és Bocskai István fejedelmeknek föltételei nincsenek a törvénykönyvbe fölvéve; Rákóczi Zsigmond fejedelem esküjének szövege ott van ugyan, de abban a föltett kérdésre vonatkozó célzás nem tétetik. Az utána következő fejedelmek föltételeiben már világosan meg van említve mind a szövetségekötés (Confoederatio), mind a hadviselés és békekötés.

Báthori Gábor föltételeinek V-ik pontjában ki van kötve: «hogy kiváltképpen a törökkel a szegény hazának régi szokása, s a megelőző fejedelmek módja szerint frigyet tartson, a két Oláhországgal a jó szomszédságot megoltalmazza.» ¹⁾

Bethlen Gábor föltételeinek II-ik pontjában meg volt határozva: «hogy a régi jó emlékezetű fejedelmek példáját szem előtt

¹⁾ Approb. Constitut. Pars II. Tit. I. Art. II.

tartsa, a Portához legyen oly engedelmességgel, hogy onnan az országnak romlása ne következék, a Római császárral és Magyarországgal a jó szomszédságot és békességet szorgalmasan megőrizze»; a III-ik pontban ki volt kötve: «hogy a moldvai és havasalföldi vajdákkal úgy végezzen, hogy az országot felőlük bátorságossá tegye»; a IV-ik pontban pedig az: «hogy belső és külső országos dolgokat, a két császárhoz, vagy több szomszéd országokhoz való confoederatiókat a maga mellé választott tanácsosok hire nélkül ne végezzen; a gonosz tanácsadók számkivetéssel büntetessenek...»¹⁾

Brandenburgi Katalin özvegy fejedelemszony föltételei között a VII-ik pontban ki volt kötve: «hogy semmi követségeket, melyek az országot és közönséget illetik, a kormányzó és fejedelmi tanácsosok hire nélkül meg ne hallgasson, választ semmi külső fejedelmeknek ne adjon, se követséget sehová ne küldjön;» a XIII-ikban meg volt határozva: «hogy a Portától ő fölsége el ne szakadjon, hanem annak kedvét keresse.»²⁾

I. Rákóczi György fejedelmi föltételei közt a III-ik pontban kötelezve volt a fejedelem: «hogy Erdélynek a török Császárral való régi frigyét sértetlenül megtartsa és a Portára járandó követeket is az előbbi dicséretes fejedelmek szokása szerint rendelje és küldje el;» a VII-ik pontban meg volt határozva: «hogy belső és külső országos dolgokat a két császárhoz, vagy több szomszéd országokkal való confoederatiókat tanács hire nélkül nem cselekszik.»³⁾

II. Rákóczi György ifju választott fejedelem föltételeinek III-ik és VI-ik pontjában szó szerint azok voltak kikötve, a mik atyja föltételeinek ugyanazon pontjaiban; ⁴⁾ I. Rákóczi Ferencznek (a ki kora halála miatt fejedelemséget nem ért) föltételei IV-ik pontjában szintén az előbbi kikötés volt téve, a VI-ik pont ellenben bővebb; abban meghatároztatott: «hogy a fejedelem minden országos derék dolgokat, idegen országokra való legatiókat, tractatusokat és confoederatiókat nem másképen, mint tanácsosai hírével és meg-egyezésével végezzen és cselekedjék, s azokat teljes számban tartsa.»⁵⁾

¹⁾ Approb, Constitut. Pars II. Tit. I. Art. III.

²⁾ " " " II. " I. " IV.

³⁾ " " " II. " I. " V.

⁴⁾ " " " II. " I. " VI.

⁵⁾ " " " II. " I. " VII.

Kemény János fejedelem föltételei között a III-ik pontban Erdély és a fejedelem hűsége mellett a török Császár részéről is a viszonzosság elve volt kifejezve és föltételül kötve, e szókban: «Erdélynek a török Császárral való régi frigyét sértetlenül megtartja, úgy mindazonáltal, ha a Porta is az ország nyilvánvaló romlására és veszedelmére nem igyekszik; ez esetben a fejedelem is a haza megmaradására minden utat és módot elkövethessen az ország és tanácsa tetszéséből.» Az V-ik pontban meg volt határozva: «hogy az országot és közdolgot illető semmi követtséget tanácsosai nélkül meg ne hallgasson, se el ne bocsáthasson, szállásukra is senkit ne járasson se titkon, se nyilván, s ilyeneknek választ ne adhasson, se követtségeket ne küldhessen tanácsosai tetszése és megegyezett akaratja nélkül; confoederatiókat is pedig akármely szomszéd vagy távol való országokkal, királyokkal és fejedelmekkel nem másképen, hanem az egész ország minden Rendeinek megegyezett akaratjokból Országgyűlésében téssen fejedelem ő nagysága . . . » ¹⁾

I. Apafi Mihály fejedelem föltételeinek III-ik pontjában a török császárral való frigy sértetlenül föntartása köttetett ki; a követek kihallgatását és a confoederatiókat illetőleg pedig az V-ik pontban csaknem szószerint a Kemény János fejedelem elé szabott föltételek vétettek s foglaltattak törvénybe. ²⁾

Végül ide tartozik még a következő törvényes intézkedés: «A miféle confoederatiók Moldva és Havasalfölde és Erdély közt 1601-ben létre jöttek volt, azokat akkor az ország köztörvényben megerősítette, s úgy határozott, hogy az ország minden nemzetéből való Rendei hittel is kötelezzék magukat annak megtartására. Most is végzi és határozza, hogy a melyekkel azok közül az országnak szövetsége van, ha meg nem szegték, a mig szentül és igazán megtartják: ez ország fejedelmei részéről is a végzések az azokban levő föltételek szerint megtartassanak. Ha azok közül valamelyikkel, vagy más szomszédországbeliek közül nem lett volna az országnak szövetsége, vagy pedig az illető ezt megszegte volna, hogy az megszűnjék, vagy megújíttassék? arra nézve a fejedelmek a maguk kötelesegek és fejedelmi föltételeik szerint az ország Rendeivel együtt azt cselekedjék, a mi e hazának javára szükségesebb és hasznosabb.» ³⁾

¹⁾ Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. IV.

²⁾ " " " II. " I. " V.

³⁾ Approb. Constit. Pars II. " VI. " I.

Ezek az igen fontos törvényes okok és tekintetek bizonyítják először azt, hogy az Erdély és fejedelme s a Porta és Szultán közötti viszony nem hűbéri, nem vazalli, alárendeltségi viszony, de egyenlő jogú államok és államfők frigykötése volt, a minek jogereje nem függ egyiknek vagy másiknak gyöngébb vagy erősebb voltától; másodsor azt, hogy Erdély fejedelme a frigy- és szövetségkötés, a szerződés és békekötés souverain jogát a nemzettel és kormányával, sőt az országgyűléssel megosztva gyakorolta.

b) Az Athnámék ide vonatkozó intézkedései.

Báthori Zsigmond Athnáméját maga a Szultán egy helyen Hitlevélnek mondja, majd Szövetségnek (Confoederatio), s hátrább ismét Frigynek nevezi, a mi a Szövetséggel egyértelmű. Kijelentette ebben, hogy ha Erdélynek rá szüksége lesz, a moldvai és havasalföldi vajdák segítségére menni kötelesek, nem különben ő maga is tartozzék segélyére menni, ha az országot az ellenség elnyomni akarná. De a viszonosság elvénél fogva ki volt kötve, ha Moldvát és Havasalföldöt támadnák meg kozák vagy egyéb kóbor — kajtár — hadak, s azok Erdély segítéseért folyamodnának, Erdély is megsegítse őket; sőt a Szultán végbeli tisztjei is, ha akár Moldvától és Havasalföldétől, akár Erdélytől megtaláltatnának, e Confoederatio értelmében tartozzanak nekik segélyt adni. Az is meg volt állapítva az Athnámében, hogy mikor Erdély hada a Szultán segítségére megy, annak táborán kívül foglal helyet, úgy, mint az szultán Szoliman alatt szokásban volt.¹⁾

Az Athnáménak ez intézkedései az erdélyi hadseregnek saját vezérei alatt önálló működését, s ezzel kapcsolatban Erdély és fejedelmének önállóságát igazolják, szemben a két oláh vajdával, a kiknek seregei a török hadrendbe voltak beosztva; a kifejezések is kétségtelenné teszik, hogy az Athnámé nem csak a fejedelmet megrősítő Hitlevél, hanem formyszerű védő és támadó szövetség a Szultán, Erdély és a másik két ország között.

A Bocskai István fejedelemnek adott Athnámé kezdete, tartalma és záradéka fő Frigylevélnek, mindkét részt teljhatalommal fölruházó, védő és támadó szövetségnek jellemzi. Elején így szól a Szultán: «Ez fő Frigylevemben levő minden dolgok, én szóm és

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 316 – 320. ll.

esküvésem, igaz esküvés, és ez Frigylevél szerént tartván hűségedet és bizodalmadat, e szerint cselekedjél mindenkor. Tovább azt mondja: hogy fővezérétől és követeitől megértette igyekezetének sikereit, erős hittel való maga lekötélvezését és hogy országa ő érette egészen a Szultán hűsége alá hajlott; azért fő szerdárát útasította, hogy győzhetlen hadaival neki segítségére siessenek. Az is szükséges — úgy mond — hogy a mikor Mehemed főteskerecsi ezen Frigylevéllel hozzá érkezik, amint eddig mindent a hatalmas császár szerencséjére és kedve szerint cselekedett: úgy ezutánra is ezen egymás között most kötött és hitőkkel kölcsönösen megerősített Frigyök erős állandóságban megtartassék.

Ezen főszerdára által küldött Hitlevelében foglalt írását megértvén, azokat tartsa a fejedelem minden kétségen fölül bizonyosnak; a Szultánt tekintse barátjának, ellenségét a maga ellenségének, mindenben egyenlő érdemmel forgolódjanak és vitézkedjenek, az ellenség várai megvételeiben, birodalmának rontásában és pusztításában ezután is teljes tehetségével igyekezzék. A ki a fejedelemhez akar barátsággal és szolgálattal lenni, fogadja el, azokat a Szultán is kegyelmesen fogadja, s az ő szolgálataira mindig tekintettel lesz. Fővezérének van és lesz arra mindig méltósága és utasítása, hogy az is méltó tekintettel legyen rá, s a mit a fejedelem kívánságára vele cselekszik, mindenben a Szultán akarátát teljesíti.

Ezután neki adta az erdélyi fejedelemséget és a magyar királyságot teljhatalommal, s utána örököseinek úgy, hogy a mely országok hozzá akarnak tartozni, s a Szultán hűsége alá hajlaniak, azoknak is megengedi s hitét és igazságát azokra is kiterjeszti; a németekkel a fejedelem akarata nélkül nem békél meg, ha őt és a vele tartókat országából kiszorítnák és elnyomnák, a Szultán birodalmában helyök, és szükségekben segítségök lesz, akár javakban, akár hadakban kívántatik az.

A miket meghódoltat s haddal mástól elvesz, tartsa meg, s legyen neki és hiveinek szabadosan kezében; a kikért pecsétés levelét küldi a Szultánhoz, mindent jó kedvvel megcselekszik; ha sileziaiak vagy más országok a fejedelemmel megbékélnek, hűsége alá adják magukat s általa a Szultán oltalma alá hajolnak, azoknak — a magyarországiak módja szerint — hitők és törvényeik szabadságával országukban békességek és senkitől bántódásuk nem lesz; a három év óta elfogott rabok elbocsáttatnak.

A ki erdélyi fejedelemséget kér, nem kapja meg, de büntetés éri a főlebb megírt szultáni igaz hit szerint; a mit követeli, Kollát István és Kékedi György kértek, mindent kedvvel megadott, s arról főszerdárának parancsolatot adott ki; s csak hogy a fejedelem Szultán iránti köteles hűségének kötele föl ne bomoljon, a Szultán tökéletes hűsége és igazsága egyenesen, híven és barátságképen megtartatik.

Ezekben a fejedelem adjon a Szultánnak hitelt, ha a bécsi királylyal egyezik, tudatni fogja, s amint akkor a dolgok végeztetnek, annál is sokkal többet ad és enged a fejedelemnek, s arról akkor végfrigylevelét megadja, és akkor a közöttük való frigy (szövetség) sokkal erősebb lesz.»¹⁾

Ezen Athnámében a Szultán kezdettől végig «fölség»-nek írja a fejedelmet, a mi a királyi czímből következik, de tekintélyét is mutatja; az egész szövegezés pedig az Athnámét két egyenlő alkuvó fél legsajátabb értelemben vett szövetségének tünteti föl, kiknek politikája súlypontját nem a két Moldva és Havasalfölde, de Magyarország minél nagyobb részének a német uralom alól közös haderővel elvonása s Bocskai fejedelem fölsősége alatt Erdélylyel való egyesítése tette.

Báthori Gábor megerősítő levelében az «Athnámé» szó kétszer, a «Hitlevél» háromszor van használva; egyszer pedig keleti dagálylyal «A hatalmas Szultán boldogságot hordozó császári kegyelmes keze írása» kifejezés. Ebben is a Porta, Erdély és a Moldva s Havasalföld közötti védő és támadó szövetség oly alakban van előadva, mint a Báthori Zsigmond fejedelemében, de a krimországi khán is bele van foglalva. Hangsúlyozva van, hogy a fejedelem köteles a nevezett vajdákkal és khánnal a jó szomszedságot föntartani, ha tőlük, vagy a Szultán magyarországi végbeli vezéreitől és fejedelmi Rendeitől segítségül hivatik, hadait elküldeni, vagy élelmet és munitiót adni, s viszont ezek is kötelesek azt tenni, ha Erdély fejedelmétől fölhivznak.

Igéri, hogy a Szultán barátainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz, s ezekért viszonzásul a Szultán is eskü alatt fogadja a hitlevél megtartását, Erdélynek és lakosainak békében maradását, s török alattvalók háborgatásától való védelmét; itt is ki van fejezve,

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 321—327. ll.

hogy ha az erdélyi fejedelem a Szultán segítségére hadat küld, az saját vezére alatt, annak táborán kívül foglal állást.¹⁾

Ezen Athnámében nem fordul elő sem a Frigy, sem a Szövetség szó, a kölcsönös védelem ki van benne fejezve, de az egésznek tartalma és külső alakja inkább alárendeltséget mutat, mint egyenjogú szerződést és szerződő feleket. A fejedelem követei könnyörögnek az Athnáméért, melyben az ahhoz való hűség és a kötelezettségek megtartása parancsoltatik.

A Szultán a belügyi kormányzásba is bele avatkozik, kikötve, hogy ha a fejedelem nősülni akar, tudassa a Portán s kérje rá az ő beleegyezését, valamint kívánta, hogy a moldvai és havasalföldi vajdáknak Erdélyben birtokot venni meg ne engedessék, s ha pártot ütve oda menekülnének, régi szokás szerint megfogassanak és a Portára küldessenek.

Ettől különbözik a Bethlen Gábor fejedelem megerősítő levele, mely egymás mellé állítva, Athnámé-hitlevelének mondatik, s föl van benne ölelve a Szultán és Erdély közötti viszony egész özszesége; ki van mondva, hogy a fejedelem kötelező írást adott hűségéről, s a Szultán bizik egyenességében. Kérven a megerősítő levelet: az eleinek dicséretes szokása szerint nagy erejű és gyönyörűséges császári Athnáméját, hitlevelét kegyelmesen megadta.

Itt világosan látszik, hogy a fejedelem hűségi esküjének s kötelező írásának megfelelő a hit és esküvés, s ezekről kiadni szokott levél. Mindkét fél önkötelezése annak hív megtartására, a mi azokban van, s mindkettő azon föltételekhez van kötve, hogy a felek híven teljesítik azokat; ha egyik megszegi, fölbontja, megszegheti a másik is.

Minden szultáni Athnámében többször fordul elő hangsúlyozva s nyomatékosítva, hogy a fejedelem és hozzátartozói tartsák meg szigorúan azt, a mit hit alatt megígértek, akkor biztosak lehetnek, hogy a Szultán sem szegi meg, s nem bontja föl azt; de ha a fejedelem okot szolgáltat arra, hogy a Szultánban a megtartás iránt gyanú támadjon, akkor bizonyos, hogy ő is fölbontja, s arra azután gyorsan következik az elégtételtevés és megboszulás.

Az is látszik ezen Athnáméból, hogy annak szövegébe nem csak a diván-ülő vezérek, de Erdélyország tanácsosai is befolytak.

¹⁾ Erd. Tört. Adatok II. köt. 328—335. II.

Először a fejedelem halála esetére biztosítva van, hogy helyette ismét erdélyi választatik, de úgy, hogy arra a Portának előre való beleegyezése kikéressék; továbbá, hogy a fejedelemség idegennek nem adatik, s míg a fejedelem és a három nemzethől álló ország KK. és RR-ei esküjükhöz hívek lesznek, addig a Szultántól és alattvalóitól bántódásuk nem lesz. Ezután négy pontban a Porta magyarországi és erdélyi területei biztosíttatnak, az adó és erdélyi fejedelem ellen panaszlok ügye intéztetik el; tovább a moldvai és havasalföldi kölcsönös védelmi viszony van szabályozva, az eddigiek-nél részletesebben.

Ezután a magyarországi török vég helyek és az erdélyi fejedelem birtoka közötti védelem ügye, úgy szintén a Bécs felőli ország-rész dolga szabályoztatik; Erdély birtoka és határai biztosíttatnak, a magyarországiaknak megengedtetik, hogy az erdélyi fejedelmekkel tartsanak. Az adó a régi összegben állapíttatott meg.

A moldvai és havasalföldi vajdákon kívül a lengyel királynak is megtiltatott, hogy Erdélyben várat vehessen, s ha a két első pártot út s Erdélybe akar menekülni, be ne fogadják, de a fejedelem fogassa el őket, s küldje a Portára. Ha ezeket a fejedelem és erdélyi urak, nemesek és más lakosok megtartják, a Szultán is esküszik, hogy e hitet és biztosítást helyben hagyja, tőle el nem tér, azt át nem hágja.¹⁾

Ezen Athnáméban sarkalatos pont az, hogy a magyarországiaknak a fejedelemhez való átállása megengedtetik. Ebben van Bethlen fejedelem szerencsés hadjáratainak, győzelmeinek s Erdély területe kiterjedésének alapja és titka. Az Athnámé szövegezésékor hihetőleg nem tekintették ezt oly fontosnak, mint a minővé a politikai és hadi események később növelték.

Egyébként erre a fogantyu már meg volt adva Bocskai Athnáméjában. Szűkebb szavu volt ugyan a császári hitlevél, de a fejedelem nagy dolgokra tudta azt fölhasználni. Az Athnámé e néhány szava adja kezünkbe fényes uralkodási korszakának kulcsát, az tette lehetségessé, hogy az erdélyi fejedelmi korszak is állítson elő oly uralkodót, a kinek tettei a magyar nemzet uralkodói képességéről bizonyosságot tegyenek, a kinek neve hazája történetében fényes, és kitűnő helyet foglal el a világtörténetben is.

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 336—342. ll.

I. Rákóczi György Athnáméja — a mint az Athnámék ismertetésénél említettük — csaknem teljes átírása a Bethlen Gábor fejedelem Athnáméjának; részletezése ismétlés lenne; csak három alaki eltérés van benne, melyeket föl kell említenünk. Két-három helyen Athnáménak van nevezve a megerősítés, két helyen Hitlevélnek, egy helyen pedig, t. i. a bevezetésben Donatiónak.

Az előbbiek Bethlen Gábor Athnáméjában is így vannak, de a harmadik: a Donatio, világosan a diván betoldása, a mi Erdélynek magában az Athnámében biztosított joga és a gyakorlat ellen volt. Erdély választott fejedelmének e méltóságot a választás, tehát az ország adta meg, a Szultán csak megerősíthette; erre pedig Athnámé, azaz császári Hitlevél kellett, csak az volt adható, Adománylevél (Donatio) nem. Még a mikor a Szultán maga, önkényüleg tett fejedelmet, akkor is választással erősítette meg, mert addig nem volt törvényes; s mihelyt törvényesítettett, már nem volt adományozott és adományozható. E kifejezésnek tehát jogi értéke nincs.

Hogy ez a kifejezés nem tudatosan tétetett bele, hanem csak a dolog nem értéséből származott, mutatja az Athnámé szövege, melynek e helye így hangzik: «Az 1631-ik esztendő márcziusa tündöklő napján ezen császári donatiómat és igazságot contineáló Athnámémat kegyelmesen nyujtván, hagyom és parancsolom, stb.» ¹⁾

Az, hogy a Donatio az Athnámé szóval van kibővítvé, mutatja, hogy az első maga a szövegező sem látta elégnek, s nem tartotta elég világosnak a dolog megértésére, azért használta a másodikat, a mi egyedül volt helyes és a Szerződésnek vagy Frigylevélnak megfelelő.

Másik sajátossága ezen Athnáménak az, a hol a fejedelmi méltóság, mint kormányzó hatalom, hangsúlyoztatik, s abban Rákóczi György megerősítetik. Ennek szó szerinti szövege így hangzik: «Hagyom és parancsolom, hogy a dato praesentium a praenotált Rákóczi György az erdélyi fejedelemséggel fungáljon, azon országnak urai, kapitányi, az három nemzetből álló tekintetesk, stb..... eundem praescriptum magoknak fejedelmeknek agnoscálják, magistraturáját concernáló dolgokban hozzá recurálván s voxát nem oppugnálván, parancsolatja ellen ne refractariuskodjanak.» ²⁾

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 345. l.

²⁾ U. ott.

E szövegezés kétségkívül a fejedelemé és tanácsosaié, melyet a Szultán is elfogadott s Athnáméjába fölvelt.

Harmadszor a Béccsel való külön egyezkedés jogának föntartása szintén bővebben és szabatosabban van kifejezve és meghatározva, mint a Bethlen Gábor Athnáméjában. «Az erdélyi fejedelmek — így szól az — a bécsi plagával eleitől fogva külön szoktak békélteni, hűtleni, egymásnak assecuratoriát és testimonialist adni és venni, s hogy határok mi karban legyen — kivéve a török határt és földet — megmaradván városaik, váraik, falvaik, stb, a mi Erdélyhez tartozik, ahhoz senki jogot ne tartson.» ¹⁾

Itt az erdélyi fejedelem és magyar király közötti államjogi viszony van szabályozva. A magyar koronának Erdélyhez történelmi joga, az erdélyi fejedelmekhez a magyarországiaknak vallási és nemzeti rokonszenve volt. E jognak és érzületnek e pontban engedmény van adva s esetleges érvényesülésökre jogföntartás nyujtva. Mintha utat adott volna rá a Szultán az erdélyi fejedelemnek, hogy birodalmát a Római császár vagy bécsi udvar által birt magyarországi Részekből szerződés, békekötés és más módok által növelje, csak a mi török birtok, annak hagyjon békét, azt ne bántsa egyik is.

Rákóczinak Bécs és a Római császár mint magyar király ellen folytatott harcainak alapja és jogcíme az Athnámé e pontjában volt letéve, valamint ama másik pontban, a mely kiköti, hogy ha a magyarországiak az erdélyi fejedelemhez hajlamot mutatnak, ezt a török végbeli főtisztek rossz néven ne vegyék, mert abba a Szultán e hitlevelével beleegyezett.

A lengyel királynak, moldvai és havasalföldi vajdáknak Erdélyben várak vásárlási megtiltása, a lázadó s oda menekült vajdáknak kiszolgáltatása szorosan véve erdélyi belügy, mégis a Szultán hitlevelében magának e jogot kikötötte, s Rákóczi fejedelem nem utasította vissza. Igaz, hogy e jog soha nem érvényesült, mert mind Bethlen Gábor, mind Rákóczi György eszélye ki tudta e sziklát kerülni: vásár nem történt, tehát a fejedelmi souverain jog gyakorlása kérdés tárgya nem lett; a lázadó vajdák kiszolgáltatása pedig a kölcsönös szerződési jogból, a Szultán és fejedelem között önálló védő és támadó szövetségből önként következett, a mi a fejedelmi jogok teljhatalmu gyakorlását nem érintette.

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 347. l.

c) **E szövetség és frigy jogi természete, s nemzetközi jogkövetkezménye.**

Az erdélyi fejedelem és Szultán közötti azon viszony, hogy az első hűséget esküdött az Athnámé megtartására, arról külön Hitlevelet és kötelezvényt adott; továbbá, hogy az utóbbi szintén kiadta a közakarattal szövegezett Athnámét, vagy — amint több helyen a Szultán maga nevezi — Hitlevelet, s Istenére s a Próféta megesküdt, hogy a miket abban ígért és fogadott, megtartja, alattvalóival megtartatja és föl nem bontja: két oldalú oly szerződésen, vagy más szóval egymásnak kölcsönösen adott Hitlevelen alapult, mely mindkettőnek jogát s a szövetség fejedeleme uralkodói, Erdélynek állami souverainitását biztosította, s minthogy ezek esetről esetre Erdély törvényei közé is fölvétettek, törvényesítette, az alkotmány alapjára helyezte.

Főlebb láttuk, hogy ez Athnámék sok pontja formászerű védő és támadó szövetség jellegét viseli, tehát belőlük mindkét államra nézve természetszerűleg és szükségképen bizonyos jogok és kötelezettségek származnak.

Egy ilyen jog az, hogy egyik szövetségző fél sem köthet új szövetséget egy harmadikkal, háborút nem kezdhet, hadat nem indíthat, békét sem köthet a másik szövetségestársnak tudta s beleegyezése nélkül. Ezt bizonyítja János Zsigmond, Báthori István, Rákóczi Zsigmond, Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek egész uralkodásának története; egyszersmind azt is igazolva találjuk, hogy a Szultán ezen fejedelmek mindenikével szintén tudatta kezdett háboruit, tőlük segílyt kért, békekötéseibe őket és Erdélyt bele foglalta, jogaikat és birtokukat biztosította, szóval a kölcsönöség elvének és kötelezettségének kifogástalanul eleget tett.

Hogy a kis Erdély fejedelme nem követelhetette jogát, nem kérhette hadviselésre a Szultán beleegyezését oly hangon, mint egy elbizakodott hatalmas keleti autocrata, vagy mint egy félvilágot bíró nagyhatalom, az igen természetes. Így volt ez a világtörténetben mindig, így van ma, s így lesz jövőben is mindörökké.

A hatalmasabb szövetségesnek erősebb joga van, nagyobb politikai súlya s önérzete nyomást gyakorol a kisebbre, hatalmának tudata hangját bátrabbá, modorát követelőbbé teszi; de a jog azért mégis jog marad mind a két fél részén, s a jogban élő igazság nem

létezővé nem tehető, csak a jog birtokosa bírjon elég erkölcsi és physikai erővel, vagy diplomatiái ügyességgel annak érvényesítésére. A nemzetközi jogkövetkezmény pedig a szövetségek és frigykötéseknek mindkét félre nézve kötelező voltában áll.

d) Az erdélyi fejedelmek szerződései, hadviselése, szövetség- és békekötései.

A fejedelmi szerződések rendesen vagy háború előzményei, vagy bevégzett háborúk következményei. Az erdélyi fejedelmek szerződéseinek másfél százados uralkodásuk alatt három fő célja volt, u. m. a fejedelem és ország állami önállása és függetlensége, továbbá az ország határainak kiterjesztése és biztosítása, s végül a fejedelem és az ország címének s a fejedelem souverain jogának megállapítása.

Az első, t. i. a fejedelem és ország állami önállása, csak a következő fejezetben lesz tüzetesen tárgyalva; de mivel a szerződésekben és békekötésekben az ezt illető részletek más tárgyakkal és részletekkel együtt fordulnak elő, nem volna helyes a szerződéseket részletekre bontani, s azért főbb pontjaiban valamennyit most fogjuk ismertetni.

Nézetem szerint e miatt a tanulmány technikai része nem lesz hiányos, mert az itt előadandókra a következő fejezetben hivatkozás lesz, s így a két fejezet tartalmának egybevetése után a fölvetett kérdés minden részletéről s a dolog lényegéről kellő fölvilágosítást szerezhetünk magunknak. Még egy másik kérdésről is tájékozást kell nyujtanom.

Tanulmányom lényegét azon kérdés képezi, hogy: Erdély önálló volt-e a nemzeti fejedelmi korszak alatt, vagy hűbéri viszonyban állott a Portával szemben? Ezzel szorosan összefügg azon hasonló kérdés, hogy: Független volt-e Magyarországtól, vagy nem?

Történetiróink nézete az utóbbi kérdésre nézve is eltérő, s azok, kik a függő helyzetet vitatják, álláspontjuk megvédésére a szerződések, szövetségi okiratok és békekötések történetéből soha nem érvényesített, a szövegekbe föl nem vett föltételi és követelési pontokat is elfogadottak gyanánt hoztak föl s terjesztettek.

Igy olvassuk Szalay László «Magyarország Története» című műve IV. köt. 425-ik lapján azt: hogy Bocskai a bécsi szerződés

(1606.) szerint a királynak a magyar többség elismerésül évenkénti tiszteletdíj küldését és pénzei egyik lapjára a király arcképe rányomatását ígérte volna, holott ezt követeli visszaütasították, s ilyesmi a magyar törvénykönyvbe iktatott Bocskai-féle békekötésben elő nem fordul. De az erre, s ehhez hasonlókra való kitérés, vitatkozás, nem tartozik e tanulmány körébe, s ezért a szövetségi és békekötési tárgyalásokat mellőzve, csak a szerződések, szövetségek és békekötések elfogadott szövegeit használok úgy, a mint hiteles közlésekben vagy a törvényekben főtálálhatók.

Ezek előrebocsátása után vegyük vizsgálat alá a fejedelmi szerződéseket.

A ki Erdély fejedelmeiről s a fejedelmi korszakról szól és ír, nem mellőzheti, sőt kiindulási pontul kell vennie:

1.) A Lasky Jeromos által Zápolya János király és II. Szolimán császár közt 1528. febr. 29-én kötött védő és támadó szövetségi szerződést, melynek következtében a király országát és a koronát nem hűbér, sem adó, de bizonyos önkéntes ajándékösszeg ígérese s adása mellett visszafoglalta, melyeknek birtokában egész életén át meg is maradt. ¹⁾

2.) Az 1538. febr. 28-iki nagyváradi békekötést, Zápolya János és I. Ferdinánd között; mert az erdélyi fejedelemség önállóságának alapja e két okiratban s különösen a másodiknak 7-ik pontjában van letéve. ²⁾ Ezek két király egyezései, melyekben a fejedelem és fejedelemség létesirája rejlik. Törvényes-e, megállhat-e a kritika előtt e két okirat? az lehet kérdés és vita tárgya, de ennek megvitatása szintén e tanulmány keretén kívül eső dolog.

3.) További szerződések: A Zápolya János király halála után 1540-ben a királyné követei (54 magyar főúr) által Szolimán szultánnal kötött szerződés, melyben az köttetik ki, hogy bizonyos évi adó fizetés mellett Magyarország engedtesse át a meghalt király fiának.

4.) Időrendben következik az Izabella és I. Ferdinánd közt 1551. júl. 19-én kötött szerződés, melynél fogva a királyné Erdélyt és a magyar királyi koronát a jelvényekkel együtt Ferdinánd-

¹⁾ Salamon Ferencz: Magyarország a Török Hódoltság korában. 75. l. — Erdély különválása Magyarországtól. 56. l.

²⁾ U. ott, 65—67. ll.

³⁾ Szalay L.: Adalékok. 195—197. ll.

nak adta át.¹⁾ A magyarországi KK. és RR. az 1552. márcz. 26-án Pozsonyban tartott országgyűlés I. törvényczikkébe iktatták be; az 1., 2., 3. §-ban a királynak hálát mondtak érette s magukat, életüket és vagyonukat ajánlták föl neki és örököseinek.²⁾

5.) Az 1570. aug. 16-án János Zsigmond és Miksa közt Speierben kötött szerződés, melyet 1571. márcz. 1-én a gyulafehérvári országgyűlésen az ország is elfogadott. Ebben János Zsigmond a «király» czimről lemondott s helyette elfogadta az «Erdély fejedelme s Magyarország Részeinek Ura» czímet, és fönséges (Serenissimus) czimzést; birodalmául kapta Erdélyt a Havason belőli részekkel örökösen, Közép-Szolnokot, Kraszna vármegyét és Kővár vidéket Erdélyhez csatolva, valamint Bihar vármegyét Váraddal. Mármarost Husttal és a Sóbányákkal életéig.³⁾

6.) Báthori István 1571-ben Miksa királylyal kötött szerződést s rá megesküdt, elismerte urának, magát vazalljának; elfogadta a Speieri szerződés azon titkos pontját, hogy Erdélyt, mikor a király kívánja, annak visszabocsátja, megelégszik a «vajdai», s a magyarországi Részekben «helytartói» czímmel.⁴⁾

7.) Báthori Zsigmond és Rudolf császár és magyar király között 1595. jan. 28-án Prágában kötött, az erdélyi és magyarországi KK. és RR. által elfogadott, s a császár által márcz. 14-én külön is megerősített szövetség, melynek 2-ik föltételében Erdély a János Zsigmond és Báthoriak által bírt magyarországi Részekkel Magyarországtól külön álló független fejedelemségnek, Báthori Zsigmond szabad fejedelmének örök joggal elismertetett, a magyar királynak hűségére megesküdni köteleztetett — hűbéri jog nélkül, oly módon, hogy ha fiörökös nélkül hal el, az ország a magyar királyra száll vissza, de az köteles lesz törvényeit és szokásait föntartani, s kormányzójává erdélyit nevez ki, czime fönséges (Serenissimus) lesz, mikor mint király esküt tesz, köteles Erdélyt külön megemlíteni, stb.⁵⁾

¹⁾ A magyar korona feletti küzdelem a XVI. században. Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. 1861. III. füz. 184. l.

²⁾ Corpus Juris. Hung. Tyrnaviae, 1751. I. 443. l.

³⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 364. l.

⁴⁾ Erdély különválása Magyarországtól. 126—127. ll. — Szalay László: Adalékok. 236. l. — U. az: Erdély és a Porta. 3. l. — Athenaeum 1838. I. félév. 533. l.

⁵⁾ Corpus Juris Hung. Tyrnaviae, 585—587. ll.

Megemlítendő a Báthori Zsigmond és Rudolf közt 1597. decz. 23-án Prágában létrejött szerződés is, melyben az első az utóbbi javára Erdélyről lemondott Oppeln és Ratibor herczegségeikért, stb. ¹⁾

8.) Bocskai István fejedelem és II. Mátyás király közt 1606. jún. 23-án létrejött bécsi békekötés, melynél fogva Erdély a Báthori Zsigmond által bírt Részekkel, — a hová Debreczen és Zaránd vármegye is tartoztak — a Tiszán túli tartománynyal, Tokaj és Szathmár várakkal, Szathmár-, Szabolcs-, Bereg- és Ugocsa vármegyékkel örök jogon Bocskainak hagyatott; ²⁾ ha fiörököse nem lesz, szálljanak vissza a koronára; a királyi czímet ne használja, czíme legyen az, a mi Báthori Zsigmondé volt: Római Szt. birodalmi és erdélyi fejedelem, székelyek ispánja, Magyarország Részeinek ura, czimere Erdélyé és a családi címer, stb. Ezekről a király hitlevelet ad ki. ³⁾

Rudolf császár ezt aug. 6-án erősítette meg, a csehek sept. 16-án, a magyarok 23-án fogadták el; a császár sept. 24-én külön hitlevelében megerősítette Erdély szabad fejedelemsválasztási jogát s így e békekötés egy külön államszövetség jellegével bír, a mi nagy vívmánya Bocskai fejedelemnek. Sőt nov. 11-én a Duna és Zsitva közötti táborban a Császár és Szultán között is 1607. jan. 1-vel kezdődő 20 évi békeszövetség kötött a császári, erdélyi és török biztosok jelenlétében, a melyen Erdély követei, mint önálló államéi vettek részt.

E szövetség 6-ik pontjában a bécsi békekötésnek Bocskait illető intézkedései érintetlenül föntartattak. ⁴⁾ Megküldvén a fejedelem az általa és Erdélyország által megerősített szerződést az 1608. sept. 29-iki pozsonyi országgyűlésnek, az a koronázás utáni 19. t. cikkben kimondotta, hogy a maga részéről is elfogadja azt, helyesli s törvénykönyvébe beiktatását elhatározta. ⁵⁾ A beiktatás azonban elmaradt.

Bocskai békekötése az erdélyi fejedelmi szövetségek történetének fénypontja. Ezen nyugodott Magyarország és Erdély vallásszabadsága másfél századon át. Létre jötte után 50 évig panaszok és sérelmek eseteiben ezt újította meg a magyarországi törvényhozás

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története I. köt. 453. l.

²⁾ Salamon Ferencz: Magyarország a Török Hódoltság korában. 357. l.

³⁾ Corpus Juris Hung. 643—647. ll.

⁴⁾ U. ott, 643—649. ll.

⁵⁾ U. ott, az illető év alatt.

több alkalommal, erre hivatkozott Erdély, midőn jogait veszélyezve látta:

9.) Báthori Gábor erdélyi fejedelem és II. Mátyás Római császár és magyar király között három szerződés jött létre. Az első 1608. aug. 20-án Kassán kötött és 10 pontból állott; abban a király és fejedelem egymásnak és birtokaiknak biztosítását ígéri, a fejedelem még ezen kívül azt, hogy a magyar király és korona, továbbá annak szövetségesei ellen semmit nem tesz, sőt hadjárataiban — a törököt kivéve — segíti, Erdélyt a hozzá tartozó vármegyékkel, Moldva- és Havasalfölddel el nem idegeníti, hanem abban az állapotban tartja meg, a melyben a bécsi békekötés hagyta. Ezt a békekötést is megtartja, a mennyiben a szabad fejedelemválasztási joggal nem ellenkezik és az országot eléggé biztosítja; a király is segédelmet ígér és biztosít a fejedelemnek minden szövetséges országaival egyetemben, mire az erdélyi fejedelem és KK. és RR. sept. 22-én megesküdtek.¹⁾

Második az 1610. aug. 15-én szintén Kassán kötött szövetség (Confoederatio), melyben megerősítették a Kassán 1608. sept. 20-án kelt szerződés, valamint a bécsi békekötés is, a mennyiben az a szabad választással és ezen egységgel nem ellenkezik, egymásnak védelmet ígérnek, az ellenségeskedést kölcsönösen megszüntetik; de legfőbb pontja az volt, hogy Báthori nem köteleztetett a királyt a Porta elleni hadjáratában segíteni, a mi Erdély sept. 21—27-iki törvényei előzményében érintve is van.²⁾

Egy más forrás szerint Erdély sept. 6-án hagyta helyben a szövetséget. Az erdélyiek név szerint aláírták ezt, és pecséteikkel erősítették meg, a legelső aláíró Bethlen Gábor, a későbbi fejedelem volt.³⁾

Harmadik az 1612. decz. 24-én létre jött — s az 1613. máj. 1—14-iki szebeni országgyűlés törvényei közé iktatott 8 pontból álló frigy vagy szerződés (Tractatus), mely II. Mátyás magyar király és Báthori Gábor Erdély, Oláhország és Moldva fejedelme, a

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 97. l.

²⁾ U. az, u. ott, II. köt. 101. l. — Erd. o. gy. Eml. VI. köt. 180—189. II.

³⁾ Erd. Tört. Tár. I. köt. 175. l. — Országos levéltár. Erdélyi osztály: Cist. Diplomatica A. jelzés alatt, kolozsmonostori konvent átirataiban, mely, mint eredetije is, magyar szövegű.

magyarországi Részek ura, Székelyek ispánja között, a király részéről Khles Menyhért bécsi püspök, Bethlenfalvi Thurzó (György nádor és több biztos társaik, Báthori fejedelem részéről pedig Kamuthi Farkas, Erdélyi István és Kassai István által köttetett.

Ennek pontjai következők: 1.) Báthori (Gábor úr maradjon Erdély fejedelme, és az Erdélynek alá vetett magyarországi Részeknek ura, Székelyek ispánja, és azokban ő és utódai, mint Erdély fejedelmei, és Magyarország Réseinek urai legyenek lekötelve e szerződés megtartására. 2.) A fejedelem kötelezi magát, hogy a Császárnak, Magyarország királyának mikor szüksége lesz rá, minden ellensége ellen — kivéve a törököt — minden erejével és segítségével segélyre megy, s Erdélyt és a hozzá tartozó megjelölt Részeket Magyarország koronájától el nem idegeníti, sem a császár ellen senkivel nem szövetszik. 3.) A bécsi békekötést, a mennyiben a szabad választással nem ellenkezik, megtartja. 4.) Császár és király ő fölsege és örökösei is a fejedelmet mindenki ellen védi, segíti, s Erdélyt és a magyarországi alávetett Részeket fejedelemségi jogában, uraságában, jogaiiban és kiváltságaiban megtartja, s azok ellen sem titkon, sem nyilván semmit nem mível. 5.) A fejedelem és örökösei a császár és király seregeit, mikor az szükségesnek látszik, Erdélybe bebocsátja és elhelyezéséről gondoskodik . . . ¹⁾ .

Ennek a legelső tartandó országgyűlésen törvénycikké alakítását és a törvények közé fölvételét az azon évben febr. 24-én tartott pozsonyi magyar országgyűlés, Bécsben apr. 5-én megerősített törvényei 5-ik cikkében kimondotta, mihelyt az erdélyiek azt megerősítve átküldik. Továbbá elhatározta, hogy ezentúl a két fejedelem közt semmi háború ne indíttassék s az 1608. évi koronázás előtti, ezt tárgyzó 2. t. cikk sértetlenül megtartása — megújíttassék. ²⁾

Magyarország nem iktatta ugyan törvényei közé ama szerződést, de törvényesnek az előbb idézett 5. t.-cikkben nyilván elismerte.

10.) Bethlen Gábor szerződései és békekötései egész sort tesznek. Elég lesz azonban csak a főbbeket közölnünk. Első az 1614. Linzben kezdett, 1615. máj. 6-án Nagy-Szombatban létre jött, s II. Mátyás által Bécsben, máj. 15-én elfogadott szerződés, melyben Erdély szabad fejedelemválasztása, s a mennyiben ezzel nem ellen-

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. VI. köt. 273—278. II. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 111. l.

²⁾ Látható a Corpus Juris illető événél.

kezik, a bécsi békekötés megerősített; a császár védi Erdélyt, s a fejedelem is segítyt ad annak — a török kivételével — mindenki ellen.³⁾ (Némely írók titkos szerződésről is akarnak tudni, mely szerint Erdély szabad fejedelemsválasztási joga csak Buda és Eger vára visszavételéig tartatott fönn.) Továbbá, ha a török a magyar király ellen Erdély közelében harczol, a fejedelem segíti, ha pedig a Dunán túl, semleges marad és segítséget nem ad, a törökkel kötendő békéből Erdély soha ki nem záratik.¹⁾

Második az 1619. márcz. 26-iki nagy-károlyi szerződés, mely magánosok ügyeit tárgyalta s intézte el.²⁾

Harmadik az 1620. jan. 16-iki bécsi kiegyezés (a mikor Bethlen fejedelmet már Magyarország is — fejedelmévé választotta volt, a mit ő el is fogadott), melyben Ferdinánd király Oppelnt s Ratibort örök joggal Bethlennek ígérte, s beleegyezett Szathmár, Szabolcs, Bereg és Ugocsa vármegyék örökös joggal Erdélyhez csatoltatásába, e fölött a munkácsi uradalmat Bethlennek adta, s 9 vármegyét, u. m. Szepest, Abauj, Zemplént, Ungot, Borsodot, Tornát, Hevest és Gömört, élteig, Árva vármegyét pedig a királyi jövedelmek nélkül. A fejedelem megígérte, hogy a keze alatti birtokokból semmit el nem idegenít, a magyar koronát visszautasítja, s esküvel kötelezi magát és utódait, hogy e vármegyéket török adózás alá nem veti, töröknek vagy másnak el nem idegeníti.³⁾

Negyedik a nikolsburgi békekötés, melyet a király s fejedelem biztosai 1622. jan. 6-án kötöttek, s a fejedelem Szakolczán irt alá. Ez megerősítette őt az elébbi (1620.) szerződésben kapott négy vármegye örökös birtokában, s kezeibe és birtoklása alá adta még Borsod, Abauj és Zemplén vármegyét, úgy, hogy lakosai a magyar udvari hatóságok, az ország rendes birái alatt álljanak, s a magyar országgyűlésre követet küldjenek, a fejedelem halálakor Magyarországra visszazálljanak; a 25-ik pont szerint addig is az országnak arra kellett magát kötelezni, hogy az ideiglenesen birandó átengedett 7 vármegyéhez semmi jogot nem fog tartani.¹⁾

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 120. 124. 125. ll. — Erd. o. gy. Eml. VII. köt. 245. l.

²⁾ U. ott, VII. köt. 245. l.

³⁾ U. ott, VII. köt. 494—502. ll. — Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 130. l.

⁴⁾ U. ott, II. köt. 137. l.

⁵⁾ Atheneum, 1838. első félévi folyam. 564. l.

Ötödik az 1624. máj. 8-ki bécsi békekötés, mely II. Ferdinánd és Bethlen fejedelem biztosai közt nagy részben a nikolsburgi alapján jött létre oly módon, hogy a fejedelem a magyar királyi czímtól és Magyarország kormányzásától tartózkodjék, és azért a Római szent Birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország Réseinek ura, Székelyek ispánja s az oppelni és ratibori hercegség helyett örökösen az ecsedi uradalom engedtetett át neki, a mihez később a Porta részéről Oláhország és Moldva kormányzója czíme is járult, s Magyarországból az említett hét vármegye.¹⁾

Megjegyzendőnek látom, hogy a nikolsburgi békekötés Magyarország törvénykönyvébe is föl van véve az 1622. évi 29. t. cikkben. A Frigyes cseh királylyal 1620. jan. 15. és 19-ike között kötött,²⁾ az angol, dán és hollandi kir. felhatalmazottakkal 1625. decz. 25-én tervezett s részben létre is jött,³⁾ valamint a Gusztáv Adolf svéd királylyal 1628-ban megkezdett szövetséget csak megemlítem,⁴⁾ a fejedelem souverain fölségi joga, nagy tekintélye, s politikájának fényes sikerei igazolására.

11.) I. Rákóczi György szövetségei és békekötései közül említendő — a francia, svéd és hollandi udvarokkal 1644. ápr. 26-án Gyulafehérvárt létre jött szövetség, mely szerint a fejedelem a Porta beleegyezésével, s e hatalmak által adandó hadiköltség segítségével háborút indított III. Ferdinánd király ellen, melyet Torstenson svéd tábornok királyi nevében júl. 10-én hagyott helyben azon biztosítással, hogy azt a francia és hollandi udvarok is elfogadják; a fejedelem sept. 26-án irta alá Fogarason, a honnan Reberstok vitte magával a szövetséges hatalmak részére.⁵⁾

Ennek következménye lett a fejedelem ama szerencsés hadjárata, melyet az 1645—1646-ban létre jött két békekötés fejezett be, a melyeket III. Ferdinánddal kötött, s a melyek egyikét, t. i. a személyét illetőt, aug. 22-én Lambersdorfban erősítette az meg. E szerint ő birtokul kapta Tokajt és Tarczalt, s némi fizetés mellett Regéczet; Bethlen István és fia magtalan halála esetében Ecsedet, Felső- és

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 148. l. — Vajda Ladislaus: Synopsis Historiae Juris Transsilvanici. Claudiopoli, 1830. 69. l.

²⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 137. l.

³⁾ U. az, u. ott, II. köt. 153. l.

⁴⁾ U. az, u. ott, II. köt. 161. l.

⁵⁾ U. az, u. ott, II. köt. 188. l.

Nagy-Bányát örökösen, továbbá hét vármegyét, melyek közül a Tiszán innen levő öt, halála után visszazáll Magyarországra; Szathmár és Szabolcsmegye fiára marad, Szathmár vára nemzetségéé lesz, míg az Erdély fejedelmi székén ül. Kötelezte magát, hogy a Svédoktól eláll s az elfoglalt javakat visszaadja, a bányavárosokat a királynak, magánosok elfoglalt uradalmait pedig a tulajdonosoknak. ²⁾

Másik az úgynevezett linczi békekötés, a mely 1645. decz. 16-án Linczben jött létre. Ez 18 pontból áll, alapul van véve az 1608. I. t. czikk, a kir. biztosító hitlevél 6-ik föltétele s más későbbi végzések és határozatok; be van iktatva ez az 1646. május 10-iki pozsonyi országgyűlés 1647. jul. 4-én megerősített törvényeinek 25-dik czikkébe, ily czím alatt: «Királyi hitlevél a Méltóságos Rakóczi György urral, erdélyi fejedelemmel kötött békeegyezségről,» a mi az ország törvényei közé ezennel beigtattatik. A 6. 8. 10. 11. 14. pontok a protestánsok sérelmeinek orvoslását illető törvényeket és végzéseket tartalmazzák. ¹⁾

Megemlítem még I. Rákóczi Györgynek a harminczéves háboruban való közvetett részvétét, a minek következménye lett az, hogy Európa csaknem összes fejedelmei a westfáli béke alkalmával 1648. okt. 21-én Erdély fejedelmét a szövetségesek sorában úgy említették, mint egyezkedő felet, s mint a kinek országára a békekötés javaslatai szintén kiterjedtek. ³⁾

II. Rákóczi Györgynek X. Károly svéd királylyal 1655. nov. 20-án kötött szerencsétlen kimenetelű szövetsége ⁴⁾ Erdélyt azon lejtőre vitte, a honnan I. Apafi Mihályra, mint utódára nézve csak egy menekülés volt, t. i. hogy Erdély a török Porta védelméről mondjon le, s adja magát Magyarország koronája oltalma alá, a mely akkor I. Lipót fejét diszítette.

A szövetségek, hadviselés és békekötések ez adatszerű előadásában meggyőző bizonyítékai vannak ama történeti ténynek, hogy Erdélyország fejedelme e souverain fölségi jogokat a nemzet kormányával és törvényhozásával megosztva, másfél századon át úgy a két szomszéd nagy hatalommal, mint Európa más uralkodóival jogfolytonosságban és kifogástalanul gyakorolta. A minő kötések

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 202. I.

²⁾ Corpus Juris Hung. az illető évnél.

³⁾ Atheneum. 1838. második félévi folyam. 837—838. II.

⁴⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 262. I.

az országok és uralkodók egymással és egymásnak tettek, viszonyait azok szerint kell megítélni.

Erdély nem alattvalója, nem hűbérese volt, hanem szövetséges, souverain jogu társa úgy a Portának, mint a magyar királynak. Kitűnik ez a magyar király föltételeiből is, jelesen a III. Ferdinánd királynak 1638. márcz. 26-án a koronázás után Pozsonyban hozott törvényczikkekben elébe szabott 12-ik föltételből, melyben hit alatt ígérte: «hogy a Csehországgal és más szomszéd tartományokkal és Erdélyországgal kötött szövetségeket, u. m. a bécsi békekötés törvényczikkeit és az 1609-ki országgyűlési végzések 42-ik t. cikkét a maga erejében megtartja és másokkal is megtartatja.» ¹⁾

Hogy mint szövetséges társak, egymásnak föltételeket szabtak, az a szövetség természetéből folyt. Nem kötöttek-e szövetséget Németország, Francia- és Lengyelország azért, hogy érdekeiket jobban megvédhessék? S vajjon ezért egymásra nézve nem függetlenek-e? Nem kívánta-e Erdély önkormányzati jogát mindig föntartani, nem védte azt és függetlenségét mindig, bárha Magyarországtól végkép elszakadni soha sem akart? Igaz, hogy nem folytatótt függetlenségi háborút, de igen olyat, a melyre nézve Magyarországgal közös érdekei voltak, a minő volt az alkotmány és a lelkiismeret szabadság, s ebben Magyarország nem hogy gátolta volna, sőt sokszor pártjára állott és vele harczolt.

Bármely ország — jegyzi meg egy erdélyi jogtudós — nevezessék bár császárság és királyság, vagy köztársaság és fejedelemség néven; a diplomatia terén független lesz, mihelyt a többi államok elismerik. Az erdélyi fejedelemséget nemcsak Magyarország, de más államok is függetlennek elismerték, midőn vele szövetkezni nem vonakodtak. ²⁾ A westfáli békében is ilyennek volt elismerve. S nem ok nélkül; mert e fejedelemség mind kül, mind belügyeire nézve önállóságának s autonómiájának — bár az sokat ostromoltatott — mindig teljes birtokában volt.

Erdély fizetett adót a Portának; de nem fizetett-e Német- és Lengyelország is? A fejedelmek néha a Szultán önkényétől függtek, ez tény; de nem függtek-e nagy országok s hatalmas fejedelmek is olykor külfországtól és fejedelemtől? Egy állam függetlenségét nem

¹⁾ Corpus Juris Hung. időrendi helyén.

²⁾ Athenaeum. 1838. második félévi folyam. 807—808. ll.

népének kicsiny száma, sem a birodalom kiterjedése, de a nemzetközi jog, a kötések, az erkölcsi és politikai erősúly határozza meg. Ezt a térképek, a statisztika és az előrebecsítettak egyiránt igazolják. ¹⁾

X.

Sarkalatos fölségi jog a belügyi kormányzatban, a törvényhozás függetlensége.

Az eddigiekben Erdélyország és az erdélyi fejedelem külügyi dolgokban való függetlensége volt tárgyalva; ebben és a következő fejezetben belügyi állami önállását s souverain jogait ismertetem meg. Az elsőket azért tárgyaltam oly részletesen, s a kérdés minden ágára kiterjeszkedőleg, mert ott több kétes jogviszony forogott fönn, s a vitás főkérdés sarkpontja ott volt. Azokban van meg azon történeti igazság, a melynek megállapítása képezi e tanulmány tulajdonképeni célját; de a következők, t. i. az ország közjoga, a nemzet politikai élete és története, továbbá az események változatos hosszú sora is egyformán igazolják az önállóságot és souverain államjogot.

Erdély fejedelme és az ország szabadon, s minden külbefolyástól függetlenül hozta törvényeit s hajtotta végre; a szomszéd két nagy hatalom abba soha nem avatkozott. Az alkotmány határozta meg a fejedelem és nemzetnek az országgyűlésben résztvevési módját s azon föltételeket, hogy kik és miképen folyjanak be a törvények alkotásába.

Törvény hozását kezdeményezni mindkettőnek joga volt. A fejedelem előterjesztésében tette meg azt, de csak egyszer; pótlék előterjesztést elkerülhetetlen eseteken kívül nem tehetett, azért, hogy a gyűlés ideje hosszúra ne nyúljon. A törvény erre vonatkozó intézkedésének szó szerinti szövege így szól: «Gyűlések alatt, mikor a fejedelmek elsőben kiküldik a Propositiont, más új Propositionk annakutánna ne annectáltassanak, melyek a gyűlést prolongál-

¹⁾ Athenaeum. 1838. második félévi folyam. 807—808. l.

nák; hanem ha oly elkerülhetetlen Casusok interveniálnának, melyek tovább nem haladhatnának.»¹⁾ Ez előterjesztések a gyűlés első tárgyai voltak, a melyeket a kancellár olvasott föl. De a nemzetnek joga volt azt el nem fogadni, módosítani, mással fölcserélni, vagyis a sorrenden változtatni; valamint joga volt egészen új törvényeket is javaslatba hozni.

A fejedelem fölségi joga volt, hogy ő határozta meg tanácsával egyetértve az országgyűlés helyét, napját, megnyitása idejét, ő hirdette ki s hivatta össze. E jogot következő szavakkal adja meg neki a törvény: «A gyűlések kiszolgáltatásának helye és napja, mind pedig a Fejedelmektől Ország eleibe kiadandó Propositionók, sőt egyéb dolgok is, ha kik occurrálnának, melyek az egész országot concernálnák, a Fejedelmek Tanács Ur hiveivel egyező tetszésekből, megegyezett akaratjokból légyenek és rendeltessenek.»²⁾ Az országgyűlés tagjai voltak: 1.) A királyi hivatalosok, a kik a fejedelem és korona (Fiscus) érdekeit képviselték, s királyi levéllel (Regalis, literae Regales) hivattak meg. 2.) A vármegyék, Székely és Szász székek s vidékek, királyi és mezővárosok s taxás helyek követői. 3.) Az ev. ref. és ágostai hitvallású, s az unitárius püspök, de nem egyházi méltóságuknál fogva, hanem azért, mert rendesen a fejedelem tanácsosai is voltak. Jellemző, hogy bár az ország souverain feje «fejedelem» volt, a meghívottak mégis «Regalisták»-nak hivattak.

A tények e tanúsága meggyőző arra nézve, hogy az erdélyi fejedelemség a magyar királyság hasonlatára s a magyar birodalom keleti felében, annak mintegy kiegészítéseül volt alkotva. Kis királyság a kis országban. E korszak törvényei sorrendjében többnyire első volt a Porta és a Római császárral s magyar királlyal való jó viszony föntartásának biztosítása, csak ezután következtek: a vallási ügyek iránti intézkedés, adó és hadi dolgok, az országnak köz, s a nemzetek, városok és faluk külön-külön s egyenkénti ügyei és dolgai, politikai, ipari és kereskedelmi, stb. törvények alkotása.

A tanácskozás és jegyzőkönyvek, a fejedelem s KK. és RR. levélváltásai, a törvény szövegének nyelve már János Zsigmond uralkodása alatt 1565-től kezdve 1690-ig, s így az egész fejedelmi korszakban, kizárólag a nemzeti nyelv, vagyis a magyar volt.

¹⁾ Compil. Constit. Pars II Tit. II. Art. III.

²⁾ » » » II. » II. » IV.

Országgyűlésnek mikor és hányszor tartását is törvény határozta meg, melynek erre vonatkozó szövege így hangzik: «Noha ennek előtte esztendőnként kétszer, úgymint Szt. György napban és Szt. Mihály napban celebráltattanak a Gyűlések; de bizonyos respectusokra nézve a Szt. Mihály napi Gyűlés, extra casum inevitabilis necessitatis abrogáltatott: úgy mindazonáltal, hogy minden szükségének complementumára való contributiók: azon egy Szt. György napban celebrálandó Gyűlésben, az előbbi szokott terminusokra felvettethessenek; mely Gyűlésre minden Regalissal hívott személyek és Gyűlésbe választott emberek, a Gyűlésnek első napján compareálni és mind addig ott lenni, míg az Articulusok kikelnek, sub poena ducentorum florenorum tartozzanak.

Hasonlóképen a kiket Ország Gyűlésére az Ispánok, vagy a Székek Tisztei az eddig való usus szerént a Vármegyéknek és Székeknek egyező értelmekből választanak, és el nem akarván menni, jó ratiókkal nem menthetnék magokat, azon poenába incurálnak: melyet az Ispánok vagy Király-Bírák, exclusis omnibus Juridicis remediis a Jóságokon exequálhassanak, melynek harmada a Fiscusé, harmada a Vármegyéjé, vagy Szék szükségére való, harmada pedig az Executoré legyen, melyet ha a Tisztek nem exequálnának, in duplo convincáltassanak.

A Gyűlésben választott személyeknek pedig szükségekre, mind Fiscus, Urak és Fő emberek Jósági, a Vármegyéken lévő egyéb Nemességnek Jóságival együtt egyiránt contribuálnak; hasonlóképen az Egyházhelyi Nemesség is, sőt egyebek is, kiknek Jobbágok nem contribuál, segítsenek a Gyűlés pénz adásban.¹⁾

Hatalmas fejedelmek alatt s békés viszonyok között évenként rendszeren egyszer-kétszer tartatott országgyűlés; de viszontagságos időkben háromszor-négyszer, sőt többször is, melyek néha 2—3 hetet vettek igénybe, volt azonban eset, midőn ugyanannyi nap alatt bevégeződtek. A fejedelem személyesen nyitotta meg azt, s gyakran részt vett a tanácskozásban is, de meg volt kötve keze, hogy a vélemények szabad kimondását ne akadályozza.

Ezen korlátozást illető intézkedés ki van fejezve a fejedelmek

¹⁾ Approb. Constit. Pars III. Tit. XVII. Art. 1.

esküjében, vagy az eléjük szabott föltételekben. Például Rákóczi Zsigmond¹⁾ és Báthori (Gábor²⁾) esküvel fogadják, hogy libera voxoknak pronuciatiójokban mindenkit megtartanak; Bethlen Gábornak,³⁾ I. Rákóczi György,⁴⁾ II. Rákóczi György⁵⁾ és Rákóczi Ferencznek⁶⁾ pedig fejedelmi föltételeikbe volt az foglalva következőleg: «Országgyűlésében is mindeneknek libera voxot enged, mindenféle panaszkodásoknak és igazságoknak előszámlálására.»

Még határozottabban volt a szólás-szabadság biztosítva a Barsai Ákos,⁷⁾ Kemény János⁸⁾ és I. Apafi Mihály⁹⁾ fejedelmek elé szabott föltételekben, mely így hangzik: «Hogy a Tanácsi és minden egyéb rendeknek, mind Országos gyűlésekben, mind azon kívül is libera voxot enged ő Nagysága, nem fenyegetőzéssel, sem ígéretekkal, sem adományokkal, sem valakikkel külön való beszélgetéssel, vagy mások által való intimatióval, sem semmi egyéb úton módokon azt nem impediálja és senkire a szabados voxért indignatioját nem veti; mindenféle panaszolkodásoknak előszámlálására szabadságot enged.»

A jegyzőkönyvet ítélő mesterek szerkesztették, azok szövegezték a törvényeket is, vagy maga a kancellár, az izeneteket pedig a tanácsosok a kancellárral; néha választott nagy tekintélyű bizottságok jártak közbe s hozták javaslatba a törvények szövegét és a módosításokat. Nehéz kérdésekben a fejedelemnek joga volt bemenni a gyűlésbe s álláspontját és politikáját védeni. A hozott törvényeket a fejedelem és a kancellár irták alá, s a három nemzet pecsétével megerősítették.

Az országgyűlés széteszlásakor minden jelen volt országgyűlési tagnak a megerősített törvényből egy-egy példányt adtak kéziratban vagy nyomtatásban, melyet magukkal kellett vinniök, s az illető törvényhatóságokban közölték azt küldöikkel és azokkal, kiket érdekelt.

1) Approb. Constit. Pars II. Tit. I. Art. I.

2) U. ott, Pars II. Tit. I. Art. II.

3) U. ott, Pars II. Tit. I. Art. III. 8. pont.

4) U. ott, Pars II. Tit. I. Art. V. 10. „

5) U. ott, Pars II. Tit. I. Art. VI. 10. „

6) U. ott, Pars II. Tit. I. Art. VII. 11. „

7) Compil. Constit. Pars II. Tit. I. Art. I. 8. pont.

8) U. ott, Pars II. Tit. I. Art. IV. 8. pont.

9) U. ott, Pars II. Tit. I. Art. V. 8. „

A törvénczikkek kinyomatása Báthori Gábor fejedelem idejében kezdődött.

A Portának a szövetségi viszony, a diplomatai és nemzetközi jog és udvariasság jogot adott arra, hogy követe (aga vagy fő bég és csausz) fejedelmválasztáskor s főleg beiktatáskor személyesen jelenjék meg az országgyűlésen; e jogot a gyakorlat állandósította, s mint láttuk, többször jelen is volt a török követ az ily ünnepélyen, mely alkalommal átadta a fejedelemnek és az országnak a Szultán üdvözlését, szerencsértette a fejedelem uralkodását, s kézbesítette neki az ura nevében hozott ajándékokat. A fejedelem viszont köszönetét fejezte ki a Szultán iránt, ígérte hűségét és a jó szomszéd-sági viszony föntartását.

A Porta követei sokszor olyankor is megjelentek az országgyűlésen, midőn béke vagy háború ügyeket, szövetséggkötést vagy fölbontást tárgyalt az, ha utasításuk volt a KK. és RR. gyűlésében adni át a Szultán levelét.

Az ily követeket az országgyűlés azon tisztelettel fogadta, melylyel a küldő Szultán iránt viseltetett, de azok a tanácskozásokban nem vettek részt, s a mint előadták megbízatásukat, a gyűlésből azonnal távoztak.

A Római császár és magyar király ritkán küldött követeket a fejedelemhez, s ezek akkor is többnyire írásban terjesztették elő megbízatásukat, s azért a gyűlésbe nem mentek be. Irataikat tehát a fejedelem kihallgatáskor átvette, s kanczellárjától küldötte be az országgyűlés elnökének; tanácskozásaik eredményét a Rendek vagy akkor mindjárt írásban kiadták, vagy a fejedelem később diplomatai úton közlé azt a követekkel.

Az országgyűlés tekintélye oly nagy volt, hogy a szövetséges nagy hatalmak a fejedelmen kívül annak megerősítését is kívánták minden fontos ügyben, sőt néha egyenesen ahhoz intézték levelüket. Mikor önkényűleg nevezett ki fejedelmet a Porta, mint tette Bocskai-val és I. Apafival, utólagos országgyűlési választással törvényesítette azt, mert tudta, hogy az ország védecnze fejedelemségét e nélkül el nem ismeri. Ha a Porta erőszakot akart gyakorolni, de a fejedelem nem volt hajlandó annak engedni, olyankor ellenvetéseinek nagyobb nyomatókat adandó, hivatkozott az országgyűlés ellenkezésére, s kijelenté, hogy az semmiképpen rá nem volt bírható a követelés teljesítésére. Ily esetben ritkán erőszakolták tovább a Szultán akaratát.

Láttuk, hogy fejedelemválasztás alkalmával rendes viszonyok között is igyekezett befolyást gyakorolni a választó országgyűlésre mindkét nagyhatalom; ajánlott mindkettő fejedelmet, irt jelöltje mellett biztatólag, ígéreteket téve, olykor fenyegetőleg is. Azt is említettük, hogy a Szultán néha török segédcsapatokat küldött a választásra, mint például Székely Mózes alatt 1603-ban, s Bethlen Gábor megválasztásakor 1613-ban; de az első a két nagyhatalomnak Erdély megnyeréseért vívott harcza idejében volt, az utóbbit pedig a Báthori Gábor és Bethlen-párt közötti belviszály idézte elő.

Mindkettő átvonult Erdély fölé, mint romboló vész, de az elsőt rövid idő alatt derült, szabad létre változtatá Bocskai győzelmes fegyvere; az utóbbit pedig Bethlen Gábor rendkívüli diplomatiái eszéye s alkotmányos magyar nemzeti érzülete egy oly szerencsés uralkodási korszak kezdetévé és megalapítójává tette, mely örök fényvel borítja be ama futó, gyöngé árnyat, mely trónraléptét körülveszi, s Erdélynek majdnem két évtizedre nyugalmat, szabadságot és dicsőséget szerzett.

E befolyás-keresés, beavatkozási törekvés és választási izgalmak mellett is az erdélyi fejedelemválasztó s egyéb országgyűléseket szabadoknak, s az alkotmány keretében megmaradottaknak mondhatjuk. Mind a két nagyhatalomnak az erdélyi alkotmány iránt való elismerése s — ha autokratákról ilyen mondható — annak némi tiszteletben tartása mutatkozott abban, hogy fejedelemválasztáskor, s fontos kérdések tárgyalása alkalmával más országgyűléseken is sülyt fektettek arra, hogy az ország fő emberei, a nagy nemzetségek minél nagyobb számmal jelenjenek meg azokon, s mind a három alkotmányrészes nemzet: Magyar, Székely és Szász részt vegyenek ott a tanácskozásokban.

Az erdélyi fejedelem és fejedelemség törvényhozási önállásának és függetlenségének élő irodalmi Emléke s minden kételyt eloszlató pragmatikus bizonyítéka a II. Rákóczi György fejedelem alatt márcz. 15-én, és I. Apaffi Mihály korában, 1669. márcz. 4-én a fejedelmi korszak addigi összes törvényeiből rendszerbe foglalva (codificálva) a fejedelmi székvárosban, Gyulafehérvárt nyomtatásban kiadott **«Approbata és Compilata Constitutiok»** című Törvénykönyv, mely Magyarország országos törvényei (Corpus Juris Hungarici) hasonlatára országos tekintély alatt jelent meg, országos kö-

telező erővel, csak nevében latinul, mint amaz, egész szövegében pedig a nemzet nyelvén. ¹⁾

A szakember előtt a kis ország oly szabadelvű alkotmányát tárja föl e törvénykönyv, melynél azon időben szabadabban Európa egy országa sem bírt, a melyre az anyaországban nagy államférfiak, tekintélyes tudósok hivatkoztak, s a melynek úgy alkotmányos elvi tartalma, mint nemzeti nyelvű szövege a fejedelmi korszaknak örök dicsőségére válik. ²⁾

XI.

Belügyi fölségi jogok: a kormányzás és igazságszolgáltatás függetlensége; adományozási jog.

Erdélynek szabad fejedelmválasztási törvénye ³⁾ értelmében a belkormányzatot és igazságszolgáltatást összes ágaiban legfőbb hatóságilag, souverain joggal, a fejedelem vitte egy általa kinevezett kanczellárral, s az országtól választott 12 titkos tanácsossal; a törvénykezési ügyeket pedig egy országos vagy fejedelmi táblai (Tabula Regni, Tabula Principis) elnök alatt álló, s szintén általa kinevezett 12 bíróval, nem különben a székely székek törvényszékén, 12

¹⁾ Újabb kiadása 1815-ben Kolozsvárt jelent meg a Királyi Lyceum be-tüivel. Kétségtelenül nagy érdeme az illetőknek, hogy azon korban magyar nyelven szerkesztve adták ki a törvénykönyvet, de az is tény, hogy a ki latinul nem tud, az nagy részét nem érti meg.

²⁾ Források: Erdély codificált s név szerint megnevezett két törvény-könyvén kívül forrásul idézem még az Erdélyi Országgyűlési Emlékek I—XVI. kötetét, úgy a Szilágyi Sándor: Erdély története I—II. kötetét, mely-nek e cikkben összefoglalásban előadott vagy megérintett nagyszámú tényeit mind, részletes lapra hivatkozással igazolni szükség fölötti munka és térfoglalás lenne. Szakemberek ismerik azokat, a nagy közönség pedig előadásomból a dolgot megérti. Található még sok fölvilágosítás a Magyar Történelmi Emlékek VIII-ik kötetében, továbbá Erdélyország Története Tára I—II. kötetében, s az Erdély külön válása Magyarországtól című munkában, végül az Erdélyi Történelmi Adatok című forrásgyűjtemény I—IV. kötetiben.

³⁾ Approb. Constit. Pars II. Tit. Art. I.

ülőkkel, s a szász székekben, Statutumaik által előírt számban választott városi törvényszéki tanácsossal (Senatus.) ¹⁾

Politikai és bűnügyek első, második és harmadfokulag a vármegyék és székek székein s az országos vagy fejedelmi táblán, legfőbb hatóságilag pedig véglegesen a fejedelem előtt intéztettek el. A fejedelem személye elé fölvitt ügyekben az általa hozott ítélet ellen fölebbezésnek nem volt helye, s a vesztes félnek örök hallgatás (perpetuum silentium) parancsoltatott. ²⁾

A fejedelem ítélte élet és halál fölött, ítéleteket szüntetett meg, s a kegyelmezés fölségjogát tetszés szerint gyakorolta. Személye szent és sérthetetlen volt.

Az Athnámékban — mint láttuk — volt jogi biztosíték adva arra nézve, hogy úgy a politikai és közönséges bűnösök, mint a kereskedés, adósságok s más keresetek kérdéseiben a török hódoltságban leyők is saját hazájuk, t. i. az erdélyi hatóságok és törvényszékek illetősége elé utasíttassanak s azok által ítéltessenek el.

Visszaélés, szerződés-szegés egyesek részéről történt, ebből panasz és sérelem lett, de ez mindenütt szokott lenni, nemcsak polgári, hanem nemzetközi viszonyokban is; az ilyen kérdéseket vagy diplomatiái úton szokták elintézni, vagy pedig fegyver által megoldani. Utóbbira a fejedelmek által a szövetséget megzavaró példa csak II. Rákóczi György és Kemény János idejében, velök szemben volt, s nagyobb érdekösszeütközések fejedelemválasztáskor, de a melyeknek vége utoljára mindig a régi jó viszony helyre állása lett.

Az igazságszolgáltatásban s főleg ennek politikai ágában néha úgy a Porta, mint a fejedelem részéről nagy neheztelést, éles szemrehányásokat, sőt kölcsönös fenyegetést is idézett elő a politikai bűnösök kiszolgáltatásának kérdése. Ugyanis némelykor az erdélyi fejedelem ellen pártott ütöttek vetélytársai, s megveretvén, vagy életök veszélyben forgását látván, rendesen a Portára menekültek. Ezeket a fejedelem kérte ki, hogy az ország törvényei szerint mint fölségsértőket elítéltesse. ³⁾ Máskor a Portának árultak el oly erdélyi főrangukat, kik a vele főnálló szövetségnek ellenei voltak, s inkább a Római császárhoz hajoltak. Ezeket viszont a Porta kívánta a

¹⁾ Compil. Constit. Pars II. Tit. II. Art. VI. — U. ott, Pars III. Tit. V. Art. I.

²⁾ Approb. Constit. Pars IV. Art. XL.

³⁾ Az ezekre vonatkozó törvényes intézkedést L. Approb. Constit. Pars II.

Konstantinápolyba küldetni. Korlátolta ugyan mindkettőt saját souverainitása és a nemzetközi jog, de azért mégis kísérletet tettek. A dolog azután néha a bűnös kiadásával végződött, máskor pedig diplomatiái úton intéztetett el. Példák igazolják mind a két esetet.

Mayláth István erdélyi vajda, Petrovich Péter és Izabella királyné parancsára 1541-ben csellel elfogatván és Konstantinápolyba küldetvén, a hét-toronyban (Jedícula) végezte életét.¹⁾ Béldi Pált, a ki 1678-ban I. Apafi Mihály ellen való fondorkodással vádoltatott, s védelemért a Portára menekült, a fejedelem kérte ki, de nem teljesített kérése, s Béldi szintén a Jediculában halt meg.²⁾ Haller Gábort is Ali basa török fővezér 1663-ban, a mint gyanúsították, fejedelemségre törekvéseért fejeztette le. Rozsnyai Dávid azt mondja, hogy: «Nem volt szegénynek halála csak török munka.» Ezzel olyat sejtet, mintha Apafi kérésére történt volna kivégeztetése.³⁾ Szilágyi Sándornak eme kifejezéséből azomban: «A nagyvezér . . . minden habozás nélkül fölládozta azt, kit ellenfejedelmül nézett ki, miután Apafi eléggé engedelmesnek mutatta magát», — az tűnik ki, hogy ő Haller kivégeztetését a török fővezér politikai taktikájának tulajdonítja.⁴⁾ Ezek az erdélyi fejedelem souverain jogai érvényesülését mutatják.

De vannak ellenkezők, a mik gyöngítik, ha teljesen meg nem erőltetik is e jogot. Így például Békés Gáspárnak 1575-ben megveretése és legyőzetése után az ifjú Balassa Bálint Báthori István fejedelem foglyává lett. Ennek atyja, Balassa János, egyik várában török foglyokat tartott rabul, kik közül egy folyamodott a Szultánhoz kiszabadulásáért, többi között kérelmében azt is fölhozva, hogy őt az öreg Balassa János erdélyi fogságban levő fiával ki lehetne cserében szabadítani. A Szultán 1575. decz. 17-én szigorú parancsot küldött Báthori fejedelemhez, hogy az ifjú Balassát más fő-rabokkal együtt azonnal a Portára küldje be. Szót fogadni annyi lett volna Báthori részéről, mint fölségjogáról lemondani, s magát a Porta rabszolgájának vallani, a minek őt Konstantinápolyban amúgy is czímezgették.

Souverainitását megörzendő, Szokoli Mehemed nagyvezérhez kérő levelet írt, melyben tudatta, hogy ő a főrabokat példaadás vé-

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. köt. 280. l.

²⁾ U. az, u. ott, II. köt. 336. l.

³⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 489—490. ll.

⁴⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 312. l.

gett levágatta, Balassa fián kívül más foglya nincs; ha őt a Szultán ennek beküldésére kényszeríti, neve siralmas lesz az ország előtt és mindenek tekintete elfordul tőle. Ha az ő szolgálóiból egy foglyul esik a törököknél, jegyzi meg — Báthori — soha semmiképen ki nem szabadíthatja. Most is van ilyen, névleg Barbély György. Ha ez nem így volna, nem törekednék annyira ilyen árulók mellett.

Az is előtte áll, hogy nekik keresztényeknek hitők ellen van ez. Az ő elődei soha egy rabot sem küldöttek a Portára, sőt sokat szabadítottak meg és abból jó hirnevet vettek és szeretetet mindenkitől. Könyörög azért a Szultánnak, hogy mentse meg őt e nagy gyalázattól, azonban legyen meg mindenben hatalmas akaratja...¹⁾

Ez az engesztelő modor megszelidítette a Szultánt, a dolog huzódott, s később Báthori Kristóf a helyett, hogy a Portára beküldje, 1577-ben a fogoly Balassát szabadon bocsátotta.²⁾

I. Rákóczi György ellen, mivel nem volt erdélyi, s hatalmát irigyelték, az ifjú Székely Mózes néhány társával föllázadt; a fejedelem hamar megtudta az egész dolgot, s a lázadók féltve életüket, a Porta uralma alatt levő Temesvárra menekültek, árulkodva ott urok ellen, s hízkeléssel a Szultán kegyét megnyerni, Rákóczit pedig székétől megfosztani igyekeztek. Az Athnámé ellenére kaptak is némi biztatást a temesvári basától.

Ezért a fejedelem előterjesztésére az 1633. aug. 21-iki országgyűlés és fejedelmi tanács közegyetértésével Mikó Ferencz tanácsúr és komornyik vezérlete alatt fényes országos követség küldetett a Portára, kérelemmel, melyet az egész országgyűlés aláírt, s a melyben a pártütöket kiadatni kívánták, hogy a fejedelem az ország törvényei szerint megbüntesse őket.

A kérelem lényege következő: «Hatalmasságod Athnáméja által biztosította a mostani fejedelmet, hogy őt és az országot törvényeiben, kiváltságaiban, a fejedelmválasztás szabadságában megtartja s megtartatja; az ellene cselekedők ellen oltalmával védi, hogy nyughassanak szárnyai alatt fölső, közép- és alsó Rendek, s mindenek.

Az országnak semmi panasza nincs a fejedelem ellen. Noha a német birtokából hozták, de a hazának fia, földjük gyümölcse, s a Szultán iránti hűség hozta Erdélybe, melynek javára van közójök

¹⁾ Szalay László: Adalékok. 240—241. II.

²⁾ U. az, u. ott, 243. I.

jövedele; mert Magyarországon sok erős várai levén, azzal is nem keveset vastagodott hazájuk. Könyörögnek azért ő Hatalmasságának, azokat az éretlen szökevényeket (transfugákat) méltóztassék kezökbe adni, hogy tulajdon törvényök szerint maguk büntethessék (exequálhassák) meg őket; láttassék meg annál is nagyobb mértékben ő Hatalmasságának tündöklő kegyelmessége rajtuk.

Az erdélyi három nemzetből álló urak és nagyrendek kéri, adjon helyet ezen kérésöknek, hogy azzal is bizonyosodjék meg hatalmasságától mind a régi, mind a mostani Athnáméknak szentül való megtartása. Tessék Hatalmasságodnak inkább el lenni egy néhány éretlen elméjü nélkül, mint sem ily szép ország mind magában, mind Canonaiban megromoljék; a kérés teljesítése által Hatalmasságod jó hirneve az egész világra ki fog terjedni, s a régi és későbbben adatott Athnámékat is láttatik erejükben föntartatni (stabilialni).» ¹⁾

A Szultán ugyan nem adta ki az elégületleneket, de Székely Mózeset a Portán tartva, a fejedelemre nézve ártalmatlanná tette, s így a belviszály elcsendesült. Egyik hatalom sem vonta el szövetségese országának bűnösét illetékes hatóságai és birái alól, s erdélyiek fölött bármily ügyekben mindig a fejedelem és törvényszékei ítéltek.

A belügyi kormányzatnak még egy sarkalatos fölségi joga az adományozás (Donatio). Ez a jog törvényen alapul: «Az ország házai, Fiscalis Várai és Jósági, noha a fejedelmeknek engedettek; de proprietásokat azoknak az Országnak megtartsák: az Egyébféle jószágoknak collatiojok Fejedelem authoritasában hagyattatnak.» ²⁾

Az adományok tárgyait is törvény határozta meg: magvaszakadtak Jóságai, fölségsértőknek királyi Fiscusra szállott javai, fiscusi vagy fejedelmi jószágok. ³⁾ Új adományleveleket adhatnak kimutatott törvényes jogcímén. ⁴⁾ Csak törvényesen választott fejedelmek adományozhattak, s csak ilyenek adományai állhattak meg. ⁵⁾ Az adományok szövegének a Decretum (értve van Verbóczi Hármas Törvénykönyve) tartalma, az ország végzései s a királyok és fejedelmek idejebeli szokott irály (Stylus) szerint kellett szerkesztve lenni,

¹⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 135—143. II.

²⁾ Approb. Constit. Pars II. Tit. V. Art. I.

³⁾ U. ott, Pars IV. Tit. XIII. Art. VI.

⁴⁾ U. ott, Pars IV. Tit. XIII. Art. III. IV.

⁵⁾ U. ott, Pars IV. Tit. XIII. Art. V.

a «Salvo jure Fiscii» záradék, se adomány, se kiváltságlevelekbe nem volt beiktatható, sőt örökre eltöröltetni határoztatott.¹⁾ A királyoknak és fejedelmeknek a Decretum, a magyar nemzet régi szabadsága és az ország írott törvényei szerint az elsoroltaknál több módjuk és hatalmuk nem volt az adománylevelek osztogatásában.²⁾

A fölségi jogok ezen osztályába tartozik a nemesség, cím és rangadományozás, fejedelmi beleegyezés (Consensus Principis), stb. A fejedelem fölségi jogokat gyakorolt egyházi ügyekben is: megerősítette a különböző vallások superintendenseit, a róm. kath. vicariust, az oláh Vladikát, a megválasztott szász papokat; az egyházak igazgatásában főfőlügyeletet gyakorolt, közel rokonsági viszonyban levőknek házasságra engedélyt adott. E téren török és magyar ellentétes érdek nem lévén: az erdélyi fejedelem és a Szultán között az egész fejedelmi korszak alatt békés viszony állott fenn.

Szabadon fejlődött minden bevett vallás, csak a róm. katolikus szenvedett sok megszorítást jogaiban, megrövidítést vagyonában és régi királyoktól birt alapítványaiban; de viszont a protestáns fejedelmek nagy érdeme az, hogy pártolták és fejlesztették a nemzeti irodalmat.

Az erdélyi fejedelmek tehát — mint látjuk — fölségi jogaikkal teljhatalommal éltek: nemességet, címet s rangot, polgári, egyházi s katonai hivatalt és hivatali s tiszti méltóságot adományoztak, a székelységet egyik nemesi (vitézi) rendből a másikba helyezték át; magánosoknak, városoknak, községeknek kiváltságokat adományoztak, stb., mely intézkedéseik nemcsak Erdélyben, de Magyarországon is érvényesek voltak, s donatióikat a magyar korona is elismerte.

Fejedelmi titkárok (secretarius) szerkesztettek róla jegyzőkönyvet, melyet királyi könyvnek (Liber Regius) hívtak, s szintűgy, mint a magyar királyok udvaránál és kancelláriáin kelt adománylevelek jegyzőkönyveit, előbb a fejedelem kancelláriáján, később az ország levéltárául rendelt káptalanban, Gyulafehérvárt, mint a fejedelem fő székhelyén helyezték el, egy részét pedig a kolozsmonostori Convent levéltárában, Kolozsmonostoron.

E királyi könyvek ma kevés híján az országos levéltárban vannak, törvény rendeleténél fogva; némely csak töredék, másokban csak kevés a hiány; a legtöbb ép és teljes.

¹⁾ Approb. Constit. Pars IV. Tit. XIII. Art. I.

²⁾ U. ott, Pars IV. Tit. XIII. Art. VI.

A kolozsmonostori konventi osztályban vannak Izabella királyné töredék királyi könyvei (Liber Regius) 1549-ről, 1550—1555-ről, János Zsigmond eredetije töredékben 1568—69-ről, 1570-ről; más töredékek 1591. 1596. 1617. és 1629-ről, betűkkel jelölve.¹⁾

A gyulafehérvári káptalani osztályban I—XXVIII. királyi könyv. Az első I. számmal jelölve Báthori Kristóf fejedelemtől 1580-ról, s ugyan I. számmal jelölve a Báthori Zsigmondé 1582-ről, a II. számú szintén Báthori Zsigmondé, a III. Bocskai fejedelemé 1606-ról, IV. Rákóczi Zsigmondé 1607-ről, V. Báthori Gáboré 1608-ról, a VI. is e fejedelemé 1609-ről; VII—XV-ig Bethlen Gábor fejedelemé, XVI. Brandenburgi Katalin fejedelemné 1629-ről, XVII—XXIV-ig I. Rákóczi Györgyé, XXV—XXVI. II. Rákóczi Györgyé, XXVII. Barcsai Ákosé, XXVIII. Apaffi Mihály fejedelemé.²⁾ Nem érvényes adományok a Székely Mózes és Mihály oláh vajdáéi, a mit országgyűlés határozott meg.

Azon történeti tény, hogy Erdély és a Részek egész birtokrendszere s a különböző nemzetek és társadalmi osztályok politikai, polgári és jogi élete mind a fejedelmi adományokon és a fejedelmi kormány intézkedésein alapultak, s mégis az ország alkotmányos szabadságban, olykor virágzó állapotban másfél századig állott fenn, meggyőzően mutatja úgy a fejedelem, mint a nemzet souverain voltát, a kik a fölségi jogokat e belügyi kormányzati ágakban részint külön, részint megosztva gyakorolták.

XII.

A fejedelem pénzveretési fölségjoga.

A fejedelmi korszak alatt Erdélyben a pénzveretés joga kizárólag mindig a fejedelemé volt, ki e jogot az országgyűléssel megosztva gyakorolta. Rendszeres törvénykönyvbe az 1610-ik évi országos törvény foglaltatott, mely a pénzverésről következőleg intézkedik :

¹⁾ Országos Levéltár. Mutató az Orsz. Levéltár k.-monostori konventi osztályához.

²⁾ U. ott. A gyulafehérvári káptalani levéltárnak címjegyzéke. 1884. 5—9. II.

«Senki ez Országban semmiféle monetát Ország és Fejedelem consensusa nélkül cudáltatni ne merészeljen; és ha kinek Pénz-verő Háznak erigálása ekképen megengedetnék is, semmiképen nem más idegen, hanem az Ország és Fejedelem Czimere, titulusa és képe alatt veretessék, az akkori időben megegyezett quantitasu ligában; egyébiránt valakik ez ellen cselekednének, in Notam perpetuae infidelitatis juxta Decreti incurral-janak.» ¹⁾

A hűtlenségi vétség büntetése pedig a Decretum szerint fő- és jószágvesztés volt. ²⁾

A pénzveretés jogát az erdélyi fejedelem ugyan az országgyűléssel megosztva, de a két nagy hatalom befolyásának kizárásával gyakorolta. Megkísérlette II. Mátyás a békekötési előértekezleten 1606-ban a szövetségi pontok közé egyéb terhelők mellett annak fölvetését is: hogy a fejedelem a magyar király fölsőbbsege elismeréseül az általa veretendő pénzek egyik oldalára veresse rá a császár nevét és czimerét; ³⁾ de az ugyanazon évi kolozsvári ápr. 4-iki országgyűlés törvényeinek 6-ik pontjában a kívánságot elvetette.

A határozat így szól: «Végeztük azt is, hogy senki se aranyat, se dukát, se egyéb numismát az fölséged czimerén kívül ne merjen veretni praedicta punitione (t. i. sub amissione capitis, et universorum bonorum.)» ⁴⁾

Hogy a bécsi békekötésben ilyesmiről nincs szó, azt már említettük, de még világosabban kitűnik az a fejedelmek pénzeinek ismertetéséből.

Csorbát ejtett e fölségi jogon Báthori Zsigmond fejedelem, (bár azt hamar jóvá tette a Bocskai alatt hozott törvény) az által, hogy 1598-ban elcserélvén Erdélyt Oppeln és Ratibor herczegségekkel s az aranygyapjas vitézrenddel: pénze egyik lapjára, mint római szent birodalmi herczeg, rányomatta Erdély, Moldva és Havasalfölde s a székelyek ispánja czimere mellé az arany gyapjuba foglalt kétfejű koronázott s ast is, melynek mellét a Báthori czimer ékesíti. ⁵⁾ De ez

¹⁾ Approb. Constit. Pars III. Tit. LV. Art. I.

²⁾ Decretum Tripartitum Verbőcii. Tit. 14. §. 4.

³⁾ Szalay László: Magyarország Története. IV. köt. 452. l. — Erd. o. gy. Eml. V. köt. 310—311. ll.

⁴⁾ Megerősítettett máj. 17-én. Erd. o. gy. Eml. V. köt. 411. l.

⁵⁾ Dr. Érdy János: Erdély Érmei, képatlazzsal. 22—23. ll. IV. Tábla, 1. szám.

az ország beleegyezése nélkül történvén, a törvényt s az általa biztosított fölségi jogot meg nem másíthatta.

Báthori Gábor fejedelemnek Rudolf Római császárral és magyar királyjal 1610. aug. 15-én kötött szövetsége 7-ik pontjában is van némi korlátozás melyben kikötöttet, hogy: „In praejudicium aliorum regnorum, regum et principum, az erdélyi fejedelem ő fölsége pénzt ne veressen, hanem az mely formára a praedecessori lengyel István király és Báthori Kristóf verettenek, azzal a formával élhessen.» ¹⁾

Ezt a törvényt megmagyarázza az ugyanazon évben (sept. 29—okt. 4.) tartott országgyűlés 5-ik törvényczikke, mely így szól: „Végeztük ezt is országu, hogy sehol senki a fölséged ditiojában se aranyat, se tallért, se pénzt, se dukát, se semmiféle monétát idegen országok és fejedelmek nevekre és czimerekre sub poena perpetuae infidelitatis notae ne verjen, hanem a fölséged nevére, czimerére és az országuéra.» ²⁾ Ez — úgy látszik — a fejedelem ellen irányult, ki a fegyverrel meghódított Moldva és Havasalföld czímeit erdélyi czímei közé pénzein fölvette; de a jövőre nézve a pénzveretési fölségi jog a Rendek eme intézkedése által szilárd, törvényes alapra lőn tekintve, mert pénzei köriratában elődei pénz-köriratahoz alkalmazkodásra köteleztetett.

Mint hogy a Rudolf-fal kötött szövetségbe Erdélyország KK. és RR-ei is beleegyeztek, de annak idézett pontja a fejedelem pénzveretési fölségi jogát elvben nem, csak alkalmazásában érintette: ez által nem tekinthető sem a fejedelem, sem az ország souverainitása megváltozottnak, vagy megesorbitottnak. Erről a fejedelmi korszak összes pénzeinek főbb vonásokban való áttekintése által győződhetünk meg legbiztosabban, kiemelve a jellemző s kérdésünkre világított mozzanatokot.

Izabella özvegy királyné érmei közül hármat ismerünk, de egyiken sincs meg saját mellképe. Első érme az, melyet Erdély visszafoglalásakor készíttetett, egyik lapján emez önérzetes fölírással: *1 . 5 . 5 . 7 . Si * Deus * Nobiscum * Quis * Contra * Nos **, záradéku *S * F * V ** betűkkel, melyek Erdélyből kibujdosásakor választott jelszavának: „*Sic Fata Volunt*“, kezdő betűi. Másik lap-

¹⁾ Erd. o. gy. Eml. VI. köt. 184. l.

²⁾ U. ott, VI. köt. 193. l.

jának fölírása: *Isabella * D * G * R * Hung * Dalma * Croa * Etc.* E lap behorpadt oldalú, négy térre szelt koronás paizs, melyeken farkas, kettős kereszt, magyar csikolat és egyszarvú, lengyel sas, milanói boa, s dalmátországi fejek fordulnak elő. ¹⁾

Ugyanezen évbeli második (ezüst) érmének előlapja ugyanaz, csak a körirat végén *Croa* helyett *Crova* áll; hátsó lapján pedig jel-szavának kezdő betűi el vannak hagyva, s egy fej látható rajta két csillag között. ²⁾

Harmadik érmének (aranyka) előlapján négy térre szelt paizson magyar csikolat, kettős kereszt, dalmátországi fejek, oroszán; a paizs szívében külön vértén farkas; a paizs fölött és oldalain virágocskák 1562. évszámmal tűnnek elő. Hátsó lapján Magyarország védasszonya, Szűz Mária, koronás és fénykörös fővel a hold homorában ülve, jobbán kisdede, oldalánál *I, R* jegyek, az *R* betű fölött nap és hold láthatók. ³⁾

János Zsigmond választott király pénzei közül is csak egy képes érmén van még a király mellképe, balra fordult arczczal, zsinóros dolmányban, fején kalpaggal, melynek fölírása ez: *Johannes * Sigis * Mund * D * G * Rex * Ung ** (János Zsigmond Isten kegyelméből Magyarország királya). ⁴⁾

Az ő és Izabella nevét viselő 11-téle pénzre van Szűz Mária mellképe rá nyomva; János Zsigmondnak egy pénzén pedig Sz. László magyar király életnagyságú képe koronás fejjel, vasban állva, jobbában hosszú nyelvű szekercze, baljában keresztes gömb, s a téren *N. P.* betük.

Ennek fölírása az előlapon: ** Joannes. Secun * Dei * G * R * Hung.* Behorpadt oldalú, négy térre szelt koronás paizs, az 1. és 4. téren magyar csikolat, a 2. és 8. téren kettős kereszt; a paizs szívében 4 térre szelt vértén farkas és egyszarvú váltják föl egymást, mind a kettő Szapolyai címere; a téren két gömböcs. Hátsó lapjának fölírata: *S * Ladislaus ** Rex * 1556.* ⁵⁾

E pénzek világos bizonyítékát képezik annak, hogy a Szűz Má-

¹⁾ Erdély Érmei. 9—10. II. I. Tábla, 10. sz.

²⁾ U. ott, 10. I.

³⁾ U. ott, 9. I. I. Tábla, 9. sz.

⁴⁾ U. ott, 6. I. I. Tábla, 5. sz.

⁵⁾ U. ott, I. Tábla, 6. sz.

ria és a magyar királyság iránti tisztelet még a reformatió után is mélyen meg volt gyökerezve a magyar nemzet szívében.

Báthori István mellképe rá van nyomva egy érmére (Numisma iconicum);¹⁾ egy másik pénzén pedig, melyet mint lengyel király és erdélyi fejedelem veretett, koronás mellképe van meg, szakállas, barokós és bajuszos arczczal, jobbájában vállára támasztott buzogányt, baljában kardjának markolatát tartva.

Előlapjának körirata: *Stephan. D. G. Rex. Polon. Mag. Dux. L.* (Isván, Isten kegyelméből Lengyelország királya, Lithvánia nagyhercege). Hátsó lapjának körirata: *Rus. Prus. Mas. Sam. Livon. Prin. Tran.* (Russia, Prussia, Masovia, Samogitia, Livonia (nagyhercege) Erdély fejedelme). Négy térre szelt koronás paizson lengyel sas és lithvániai lovag váltják föl egymást. A paizs szívében külön vértlen Báthori czímer. A téren: *1585. N. B.*²⁾

Erdélyi pénzeinek előlapjára e körirattal: * *Mon * Transil * S * B * D * S ** (Somlyói Báthori István erdélyi pénze), Sz. László mellképét nyomatta koronás fővel, fegyverzetben állva; jobbájában hosszú nyelvű szekererce, oldalához hajlott baljában keresztes gömb van, s a téren *1575.* Hátsó lapjának körirata * *Patrona Hungariae **; a körben koronás Mária van, hold homorában ülve, jobbján kisdede. Alul döntött keresztbe helyezett két koronázott kard.³⁾

Igy voltak veretve 1572., 1573. és 1574-ik évi pénzei is, minek oka az volt, hogy a Római császár és magyar király, mint tudjuk, oly föltételekhez kötötte fejedelemségének elismerését, a melyek károsan érintették fejedelmi méltóságát; de államférfiúi eszélye, s messze kiható nagy tervei, melyeket valósított is, elfogadtatták vele e föltételeket. A mint azonban lengyel királylyá választatásáról 1575-ben bizonyossá lett, pénzére köriratul a lengyel királyi és erdélyi fejedelmi czímet azonnal rányomatta.

Báthori Kristóf fejedelem pénzeinek nagyobb részén a Báthori czímer és uralkodói jeles mondatok vannak rányomva. Így pl. egyik pénze előlapjának körirata ez: * *Chr * Bath * De * Som * Vaivoda * Transilva * Et * Sic * Comes * Z.* (Somlyói Báthori Kristóf, Erdély

¹⁾ Erdély érmei. 14. l. II. Tábla, 7. sz.

²⁾ U. ott, 15—16. l. II. Tábla, 10. sz.

³⁾ U. ott, 14. l. II. Tábla, 8. sz.

vajdája, Székelyek ispánja). Két paizstartó alak között koronás paizs, rajta a Báthoriak czimere. Hátsó lapjának körirata: * *Anno * Domini * Millesimo * Quingentesimo * Septuag * Septimo* * (1577.). A közép-mezőn, fölül és alul lombozat között három sorban: * *Virtus * Unita * Valet.* * ¹⁾

Egy másik pénze előlapjának, melyen két paizstartó alak között koronás paizson a Báthori czimer látható, körirata ez: * *Chr * B * D * S * Vaivoda * Tr * Et * Si * Co * Z.* (Somlyói Báthori Kristóf, Erdély vajdája, Székelyek ispánja). Hátsó lapjának körirata: * *Anno * Do * Mi * Qui * Sept * Septimo* * (1677.). A közép-mezőn, fölül és alul lombozat között fej, melyek között három sorban: * *Vietrix * * Casta * * Fides* * ²⁾

E jeles mondatok czélja a Báthori-ház s a Báthoriak uralkodói bölcseségének dicsőítése volt; ezt igazolja az, hogy Báthori Kristóf fejedelem nejének, Bocskai Erzsébetnek nevére is veretett háromféle nagyságú arany érmet, melyek egyik lapján, díszes paizson a Bocskai czimer van e körirattal: * *Elizab * Bocikai * Consors * JII * Princ * Transsylvaniae* * (Bocskai Erzsébet, a méltóságos erdélyi fejedelem hitvese); másik lapján pedig a közép-mezőn, fölül és alul lombozat között fej, s ezek között három sorban az utóbbi jeles mondat, e körirattal: * *Anno * Domini * Mil * Quing * Septuag * Septimo* * (1577.) ³⁾

A fejedelem egy pénzének előlapján Sz. László magyar király koronás fővel, fegyverzetben állva, jobbjában hosszú nyelű szekercze, oldalához hajlott baljában pedig keresztes gömb, a téren 1577. látható, ily körirattal; * *Mon * Transil * C * B * D * S.* (Erdély pénze, Somlyói Báthori Kristóf); hátsó lapján pedig koronás fátyolos fejjel, Szűz Mária, hold homorában ülve, jobbjában kisdede, s alul döntött keresztbe helyezett két koronázott kard látható e körirattal: * *Patrona * Ungariae* * ⁴⁾

Különbözik ezektől azon pénze, melynek előlapján négy térre szelt paizson magyar csikolat, kettős kereszt, dalmátországi fejek, ágaskodó oroszlán, és a paizs szívében külön vértén Báthori czimer tűnnek elő ily köriratban: * *Ch * B * D * S * V * Trans* * 1579.

¹⁾ Erdély érmei. 17. l. II. Tábla, 11. sz.

²⁾ U. ott, 18. l. II. Tábla, 13. sz.

³⁾ U. ott, 20. l. III. Tábla, 4. 5. sz.

⁴⁾ U. ott, 19. l. III. Tábla, 1. sz.

(Somlyói Báthori Kristóf Erdély vajdája, 1579.); hátsó lapján Szűz Mária koronás és fátyolos fejjel ülve, jobbában kisdede, a téren pedig *C* és döntött keresztbe helyezett két koronás kard látható e körirattal: * *Patrona * Ungariae * .*¹⁾

E pénzek és köriratok szerint, mint látjuk, Báthori Kristóf már tartózkodás nélkül erdélyi vajdának irta magát, s souverain joggal erdélyi pénzt veretett, nemcsak a maga, hanem hitvese nevére is. Egy év tényei és eseményei igazolták Báthori István böles és előrelátó államférfiúi és uralkodói politikáját.

Báthori Zsigmond fejedelemnek 1598-ik évi pénzét ismertettük már; ahhoz hasonló czimer volt Brassó városnak 1601-ben vert négy-szögletű pénzén, t. i. arany gyapjuba foglalt kétfejű koronázott sas, melynek mellét Báthori czimer, s négy szögét virágocskák diszesítik. Körirata az előlapon: *Sigis. Tr. Ans. Et. Sac. Rom. Imp. Prin.* (Zsigmond, Erdély és a római szent birodalom fejedelme). Hátsó lapján három sorban: *Deo Vindioi Patriae*; ez alatt egy körben van Brassó (Corona, Kronstadt) város czimere ily körirattal: *Moneta Civitatis Coronensis*, a téren pedig: *1601.*²⁾ Báthori Zsigmond egy pénzének előlapján két paizstartó alak között koronás paizon Báthori czimer látható, eme körirattal: * *Sigis : Batori : De : S : Vaivo : Tran : Et : S : C.* (Somlyói Báthori Zsigmond, erdélyi vajda, Székelyek ispánja). — Hátsó lapján három sorra osztott fölirat; * *Virtus * Unita * * Valet ** négy fekkentes vonal között, fölül és alul csillagokkal ékes lombozattal. Körirata: * *Anno : D : Millesi : Quingen : Oct. Tertio* (1583).³⁾

Az 1590., 1591., 1592., 1593., 1594., 1595. és 1596-ik évekből való pénzeinek körirata az előlapon: * *Sigismundus : * Bathori * ;* a hátsó lapon pedig: * *Princeps * * Transsylvania* : (Báthori Zsigmond, Erdély fejedelme).⁴⁾ Az 1583-kin kívül valamennyi pénzének második lapján Sz. László magyar király látható koronás fővel, fegyverzetben állva.

Egy másik pénzének az 1582., 1583., 1584., 1586., 1587., 1588., 1592., 1593. és 1594-ik évekről körirata ez: * *Mone. Tra. Jl. Sigi.*

¹⁾ Erdély érmei. 18. l. II. Tábla, 14. sz.

²⁾ U. ott, 22. l. III. Tábla, 8. sz.

³⁾ U. ott, 22. l. III. Tábla, 7. sz.

⁴⁾ U. ott. 23–24. ll.

B. D. S. (Méltóságos Somlyói Báthori Zsigmond fejedelem erdélyi pénze).¹⁾

Legjellemzőbb azonban az 1589. 1594. 1595. és 1596-ik évi némely pénzi előlapjának ezen körirata: *Sigismundus * Bathori * Princeps * Transsil ** (Báthori Zsigmond, Erdély fejedelme); hátsó lapja ezen köriratával összevetve: † *Moneta. Principis. Regni. Transsilvaniae.* (Erdélyország fejedelmének pénze).²⁾

E köriratból három történeti igazság derül ki, t. i. hogy Erdély azon időben ország, uralkodója fejedelem, s az országnak és fejedelemnek, mint souveraineknek, azon időben saját veretű, általánosan elfogadott pénzök volt.

Van még Báthori Zsigmond fejedelemnek egy pénze, melyet a török elleni hadjárata után, 1597-ben veretett; ennek előlapján saját mellképe látható, balra fordult fejjel s e körirattal: *Sig. D. G. Tran. Mol. Wal. S. R. I. P.* (Zsigmond, Isten kegyelméből Erdély, Moldva, Havasalfölde és a Római szent birodalom fejedelme.) Hátsó lapján pedig: ** I. I. I. **, alatta díszes paizson 1. 5. — 9. 7. között a Báthori czimer, s a téren: *Gro : Arg : Trip * Prin : Transyl : Vaniae.* (Erdélyországnak hármass ezüst garasa).³⁾

Amint főlebb érintve volt, Zsigmond ezen fölsőbbbsége a két Oláhország fölött rövid tartamu volt, s már a következő évben mind ezen országokat a sziklás és terméketlen Oppeln és Ratibor herczegségekkel volt kénytelen fölcserélni.

Báthori Zsigmondnak öt féle pénzén s egy érmén van rajta saját mellképe, négyen a Báthori czimer, ötön Szűz Mária, haton Sz. László magyar király életnagyságú koronás képe.⁴⁾ Mellképes két pénzén előtte a téren kereszt látható; e kereszt Zsigmond érmein csak 1584. év után tűnik elő, s így valószínűleg azon arany keresztre való visszaemlékeztetés akar lenni, melyet XIII. Gergely pápa 1584-ben küldött neki.⁵⁾

Szekely Mózes érmének előlapját nyílt koronán átszúrt kardot tartó, két szemközt ágaskodó oroszlán ékesíti; a kard csúcsát két csillag és két hold környezi. Körirata *Moises Zekel de Semien-*

¹⁾ Erdély érmei. 24—25. II.

²⁾ U. ott, 26. I. IV. Tábla, 8. sz.

³⁾ U. ott, 28. I. IV. Tábla, 11. sz.

⁴⁾ U. ott, 21—28. II. III. IV. Tábla.

⁵⁾ Kaprinai, MS. A. fol. Tom. XIV. pag. 114.

falua Vaivoda Transilvaniae Et Sicul : Comes. (Semenfalvi Székely Mózes erdélyi vajda, Székelyek ispánja). Hátsó lapján három sorban középen: *Dominus Protector Meus.*, s e körül: *Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Tertio. Claudiopoli* (1603). ¹⁾

Bocskai Istvánnak két féle pénze van, melynek köriratában magát Erdély fejedelmének, a magyarországi Részek urának és Székelyek ispánjának nevezi; huszonhárom féle pénzén pedig Magyarország és Erdély fejedelmének, a magyarországi Részek urának, Székelyek ispánjának iratott. Nyolcz féle pénzén van rajta saját mellképe, négyen Magyarország és Erdély egyesített czimere, három Szűz Mária, kettőn Sz. László magyar király képe, s egyen a Bocskai nemzetség czimere. ²⁾

Voltak ily köriratu pénzei is: *Mon. Or. Transl. (Sic) Va. Ung* (Magyar értékű rendes erdélyi pénz); továbbá ily köriratuak: *Mon. Au. Du. Gel. Val. Ungarie* (A Geldri herczegség magyarországi értékű arany pénze). E két utóbbi név és évszám nélküli, de pénzismerők Bocskai pénzeinek tartják. ³⁾

Erdély határainak s fejedelme hatalmának nagy kiterjedése az ő pénzein érvényesül legjobban; 1605. és 1606-ban veretett két féle pénzének eme köriratai pedig: *Dulce. Est. Pro. Patria. Mori.* és: *Pro Deo. Et Patria.* azt bizonyítják, hogy szíve áradozott a hazaszeretet, harcziaság és a nemzeti érzülettől. ⁴⁾

Rákóczi Zsigmondnak két féle pénzén van meg saját mellképe, s a köriratokban Erdély fejedelmének, a magyarországi Részek urának, és Székelyek ispánjának írja magát; a czímerek közt egyik pénze szív-paizsában van Magyarország és Ausztria csikolata is, mi által a Római császár és magyar király iránt való függési viszonyát kívánta kifejezni. ⁵⁾

Az Ausztria vagy tulajdonképen Magyarország iránti hódolatnak az ország pénzén való e kifejezése egyedül áll a fejedelmi korszak pénzverési ügyének történetében; minthogy azonban ehhez nem járult

¹⁾ Erdély érmei. 30. l. IV. Tábla, 13. sz.

²⁾ U. ott, 35—42. ll. VI. VII. Tábla.

³⁾ U. ott, 41—42. ll.

⁴⁾ U. ott, 35—36. ll. VI. Tábla, 2. 3. sz.

⁵⁾ U. ott, 44. l. VII. Tábla, 9. sz.

az ország beleegyezése, a fejedelem önkényü eljárása által az erdélyi közjogot meg nem változtathatta.

E pénze előlapjának körirata: *Sig. Rakooy. D. G. P. Tran.* (Rákóczi Zsigmond, Isten kegyelméből Erdély fejedelme); hátsó lapján Szűz Mária koronás képe látható, jobbájában kisedét tartva, a körirat pedig ez: *Partium Reg: Hun.* (Magyarország részeinek ura). ¹⁾

Mellképes pénzei egyikének hátsó lapján nyílt szárnyú koronázott sas van, bal lábával talapon állva, jobb lábával kardot tartva; a talap fölött: *Aquila*, s ez alatt hét vár, legalúl pedig egy vár vagy torony. ²⁾

Mindenik pénzén a téren *C. V.* betűk láthatók, melyek azt jelentik, hogy pénzei a kolozsvári pénzverdében készültek.

Báthori Gábor 1608—1613-ig veretett pénzein háromféle címet használ. Némelyeken t. i. egyszerűen Erdély fejedelmének: *Gabriel. D. G. Prin. Tran. 16. 11.* nevezi magát; ³⁾ másokon Erdély fejedelmének, Magyarország Részei urának és Székelyek ispánjának, így: *Gabriel. D. G. Prin: Tran: Par: Reg: Hun: D: Et. Si: Comes.* ⁴⁾

Néhány 1611. és 1613-ik évbeli pénzén pedig a két lap köriratában Erdély, Oláhország és Havasalföld fejedelmének, a magyarországi Részek urának és Székelyek ispánjának: *Gab: D: G: Pr: Tra: Val: Transal. Par: Re: Hun: Do Et Sic: Co: (1611. 1613.)* írja magát. ⁵⁾

Saját mellképe tíz féle pénzére van rányomva; a Báthori czimer külön, vagy Erdély czimerével együtt kilenczre. Szűz Mária képe négyen, Sz. László királyé pedig egyen van meg.

Az 1609. és 1613-ik években veretett némely pénzeinek hátsó lapján a körirat ez: *Gros. Arg Trip Regni Transylvaniae* (Erdélyországnak hármaz ezüst garasa); ⁶⁾ az 1611., 1612. és 1613-ik évi más pénzeinek hátsó lapján röviden pedig rövidítve e körirat: *Grossus. Regni. Transyl.* (Erdélyország garasa). ⁷⁾

E pénzek nagyobb részén rajta van a pénzverőház neve két betűvel így: *C. V.* (Kolozsvár) *N. B.* (Nagy-Bánya) és *C. J.* (Cibinium=Szeben).

¹⁾ Erdély érmei. 44. I. VII. Tábla, 9. sz.

²⁾ U. ott, 43—44. II. VII. Tábla, 8. sz.

³⁾ U. ott, 54. I. VII. Tábla, 17. sz.

⁴⁾ U. ott, 45. I. VII. Tábla, 10. sz.

⁵⁾ U. ott, 49. I. VIII. Tábla. 6. 7. sz.

⁶⁾ U. ott, 52—53. II. VIII. Tábla, 8. sz.

⁷⁾ U. ott, 53. I. VIII. Tábla, 9. sz.

Bethlen Gábor 1614., 1615., 1616., 1618. és 1619-ik évi pénzeinek köriratában: *Gabriel. Beth. D: G. Prin. Tran * Par * Reg * Hung * Dom * Et. Sicul * Com * Erdély fejedelmének, a magyarországi Részek urának és Székelyek ispánjának írja magát; az 1620., 1621., 1622. és 1623-ik évbelieken pedig: Gabriel. D: G: El: Hun. Dal. Croa. Scl. Rex. Prin. Transyl. Et. Sicul. Comes* — Magyarország, Dalmátia, Horvátország, Slavonia választott királyának, Erdély fejedelmének és Székelyek grófjának. Az 1622., 1623., 1625., 1626., 1627., 1628. és 1629-ik években veretett pénzeinek legtöbbjén: *Gabriel. D: G. Sac. Rom. Imp. Et. Tran. Princ. Par. Reg. Hung. Dom. Sic. Comes. Opulie. Ratibq. Dux* — Római sz. birodalmi és erdélyi fejedelemlennek, a magyarországi Részek urának, Székelyek ispánjának, Oppeln és Ratibor herczegének czímezi magát.¹⁾

Volt két féle garas pénze is, melyek egyikének hátulsó lapján ez a körirat: * *Grossus: Regni Transil* (Erdélyország garasa);²⁾ a másikkal szintén hátulsó lapján pedig ez: * *Gros. Duc. Oppal. Et Ratibor* (Oppeln és Ratibor herczegségek garasa).³⁾

Mikor Magyarország választott királya vagy fejedelme czimeit viselte, mindkét ország czímerei rá voltak nyomva pénzeire; mikor pedig csak Erdély, a magyarországi Részek s Oppeln és Ratibor országokat bírta, akkor ezek czímerei voltak pénzein.

Saját mellképét tizenöt féle pénzére nyomatta rá; tizenkét pénzén volt rajta nemzetségi czímere; tíz félén Szűz Mária képe, sokon hitvese — Károlyi Zsuzsánnának czímere. A pénzverő kamara helye is két betűvel sok pénzére volt rányomva, így *N. B.* (Nagy-Bánya) *K. B.* (Körmöcz-Bánya), stb.

Bethlen Gábor özvegye — Brandenburgi Katalinnak két pénzén van meg saját mellképe, az előlapon e köriratokkal: *Cath. D: G. N. M. B. S. R. I. Et. Tran. Princ.* (Catharina Dei Gratia nata Marchionisa Brandenburgica, Sacri Romani Imperii et Transilvaniae Princeps). Hátsó lapjaik köriratai is ezzel majdnem teljesen azonosak: *Par. R. H. D. Sic. Co I. B. J. C. M. D. 1630.* (Partium Regni Hungariae Domina, Siculorum Comes, in Borussia Juliaci Cliviae, Montium Dux).⁴⁾

¹⁾ Erdély érmei. 55—80. II. VIII. Tábla, 10—15. sz. és IX. Tábla, 1—21. sz.

²⁾ U. ott, 74. I. IX. Tábla, 14—15. sz.

³⁾ U. ott, 76. I. XXIII. Tábla, 3. 4. sz.

⁴⁾ U. ott, 81—82. II. IX. Tábla, 22. 23. sz.

Katalin mindkettőn erdélyi fejedelemnek cizmezi magát, de a czimerek különbözök, mert míg az egyiken koronázott karimájú paizs szívében Bethlen czímerét sárkány köríti, s a paizs osztályaiban nap és fél sas, hold és hét vár, jülich ágaskodó oroszlán, brandenburgi sas, pomerani grif, zollerni négy koczka foglaltatnak, s a téren *C. V.* (Kolozsvár) látható;¹⁾ addig a másikon Szűz Mária fénykörös és koronás képe alatt csak a brandenburgi sas van meg.²⁾

Bethlen István mellképes pénzének körirata az előlapon: *Steha. Bet. D. G: Prin. Tra.* (Bethlen István, Isten kegyelméből Erdély fejedelme); a hátsó lapon pedig: *Par. Reg. Hun. Dom. Et. Sic. Com. 1630.* (Magyarország Részeinek ura, Székelyek ispánja). Erdély fejedelmének irta ugyan magát az előlapon, de a hátsó lapra csak saját nemesi czímerét nyomatta és a *C. V.* (Kolozsvár) betűket, koronázott sárkány által körítve.³⁾

I. Rákóczi György összes pénzein e czímet használta: *Georg. Rakoc. JJ. D: G. Pr. Tr. Par. Re. Hun. Do. Et. Sic. Com.* (Rákóczi György, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, a magyarországi Részek ura, Székelyek ispánja).⁴⁾

Hat féle pénzére volt saját mellképe rányomva, ezek közül ötön jobbjobban vállára vetett buzogánnyal; kettőn fődetlen fővel, s négyen ékes kalpaggal fején. Nyolcz féle pénzén van meg Erdély teljes czimere, ötön csak a magyar sas *Aquila* fölirattal, mely a félkerékkel a Rákócziak czimere, de az erdélyi magyar vármegyéké is. Szűz Mária képe három pénzén van meg.⁵⁾

Két pénzének körirata ez: *Mone. N. Reg Tra* (Erdélyország új pénze), melyek egyik lapján az ország czimere és a Rákócziaké, másikon pedig keresztes gömb látható.⁶⁾

II. Rákóczi György is minden pénzén e czímmel élt: *Georgius * Rakoci * D * G * Princeps * Tra * Part * Reg * Hun * Do * Et Sic Co ** (Rákóczi György, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország Részeinek ura, Székelyek ispánja).⁷⁾

¹⁾ Erdély érmei. 81—82. II. IX. Tábla, 22. 23. sz.

²⁾ U. ott.

³⁾ U. ott, 83. I. IX. Tábla, 24. sz.

⁴⁾ U. ott, 84—90. II.

⁵⁾ U. ott, X. Tábla, 1—8. sz.

⁶⁾ U. ott, 89—90. II. X. Tábla, 8. sz.

⁷⁾ U. ott, 91—97. II. X. Tábla, 11—15. sz. és XI. Tábla, 1—3. sz.

Hét féle pénzén volt rajta saját mellképe, jobbában kormánypálczával, baljában kardjának markolatát tartva. Szűz Mária képe kettőn, a Rákócziak címere harmonon volt meg; egy pénzén pedig Magyarország koronázott címere. A többi pénzein mind Erdély és saját nemzetségének címerai láthatók.

Barcsai Ákos minden pénzén Erdély fejedelmének, a magyarországi Részek urának, s Székelyek ispánjának írta magát így: * *Achatius. Barcsai. D: G P: T. Pa. Re: Hu: Do: Si. C.* Pénzeinek köriratai a nemzet hanyatlásáról s az ország veszélyben létéről tanúskodnak. Így például egy 1660-ban veretett pénze hátsó lapjának középterén három sorban ez van írva: *Deus Providebit.* E körül egy nagyobb körben: * *Sub. Rakociana. Oppressione. Regni. Trans.* Ezen belül kisebb körben: *Iluaniae. Et Obsidione. Cibiniensi.* ²⁾

Egy másik, Segesvárt veretett pénze hátsó lapjának körirata pedig ez: *De Profundis Clamamus. Ad. Te. Domine.*, s az ez által övezett téren öt sorban: *Serva Nos Quia Perimus. Schesburgi 1. 6. 6. O.* ³⁾

Saját mellképe, jobbában kormánypálczával, három pénzén van meg; családi címere s az országé, minden pénzén. Egyen Brassó címere, t. i. koronázott fagyökér is látható. ⁴⁾

Kemény János mind a három féle pénzén megvan saját mellképe, jobbában kormánypálczával, s az ország címerai, saját nemzetségi címerével. Magát szintén Erdély fejedelmének, a magyarországi Részek urának és Székelyek ispánjának nevezi, így: *Joan: Kemeny D: G: Pri: Tra. Par. Reg. Hun. Do. Et: Sic. Co. 1661.* ⁵⁾

I. Apafi Mihály is ezt a címet használta összes pénzein, így: * *Micha. Apafi. D. G. Pr. Tr. * Par. Reg. Hun. D. Et. Sicu. Co. 1663 ** (Apafi Mihály, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország Részének ura, Székelyek ispánja). ⁶⁾

Saját mellképe, jobbában kormánypálczát, baljában kardja markolatát tartva, megvan minden pénzén, úgy szintén az ország címerai és saját nemzetségének címere is.

¹⁾ Erdély érmei. 98—102. II. XI. Tábla, 4—10. sz.

²⁾ U. ott, 99. I. XI. Tábla, 5. sz.

³⁾ U. ott, 100. I. XI. Tábla, 6. sz.

⁴⁾ U. ott, 101. I. XI. Tábla, 7. sz.

⁵⁾ U. ott, 103—105. II. XI. Tábla, 11—13. sz.

⁶⁾ U. ott, 106—120. II. XII. Tábla, 1—8. sz. és XIII. Tábla, 1—8. sz.

E teljes hitelességű adatok meggyőzőleg igazolják, hogy az erdélyi fejedelmek a pénzverési fölségi jogot kizárólag gyakorolták saját országukban, tetszésök szerint átruházhatták azt egyesekre és városokra, s az ezeknek adott jogot vissza is vehették. Ezenkívül a föld aranytermésének is kizárólagos tulajdonosai voltak, mert alattvalóik tartoztak saját szükségekre föl nem használt termelésöket a fejedelmi kincstárnak, olvasztó, pénzverő- és váltóháznak, megszabott árért beszolgáltatni.¹⁾

Saját veretű pénzeivel fizette a fejedelem és az ország portai adóját, a kölföldi hatalmasságokhoz küldött követeit; ezt osztogatták ajándékul ugyanott járt követségeik, ezzel fizettek a bel- és külkereskedésben, s végül ezt használta a fejedelem és az egész ország minden szükségében, a nélkül, hogy bármely külhatalom valaha kifogást tett volna ellene.

Arra volt eset, hogy más országok pénzeinek elfogadását vagy az ellenkezőt az erdélyi fejedelem és az országgyűlés határozta meg; például az 1664-iki törvénynek XXXVI. edictuma így szól: «Hogy a Császár garasa és a Lengyelországban ujonnan vert sustákok is, a melyek jó ortokkal együtt Leopoldusoknak nevezetnek, kik eddig behozattak az országba, végeztünk, hogy az országban minden rendektől ez ő valorok szerént elvétessenek, sub poena flor. 200; ha kiket igaz kamarán kelvén, megérnek rajta, hogy el nem vennék, irremissibiliter exequáltassék rajtok a poena. Továbbá: Mivel a lengyelországi négy polturás és tíz polturás új sustákok hibások, valakik ezután behozzák, tőlök elvétessék a harminczadosok által, vagy a mely helybe behozatik, annak a helynek tisztei által, és Fiscusnak számára adassék.»²⁾

Arra is volt több eset, hogy a szomszéd államok pénzeinek árkeletét állapítja meg a fejedelem és az országgyűlés; ugyanezek egyetértőleg intézkednek minden oly ügyben, mely a pénzverést, annak anyagát (arany, ezüst, réz) s forgalmát illeti, korlátozva a kivitelt, vagy fölszabadítva, úgy, a mint azt az ország érdekében jónak látták, s a nélkül, hogy abba bármely szomszéd nagyhatalom beavatkozott volna valaha.

¹⁾ Approb. Constit. Pars II. Tit. XVI. Art. IV.

²⁾ Compil. Constit. Pars V. De Edictis et Tributis.

Ez a pénzek és érmek történetének rajza. Mik a közjogi tanúságok belőle? Látni fogjuk a következő fejezetben.

XIII.

Eredmények és a kérdés kritikája.

E mű eddigi folyama igazolja Erdély fejedelmének és Erdélyországnak állami önállását és souverain voltát. Köztük és a Porta közötti viszony szövetség, még pedig védő és támadó szövetség volt, mely, mint láttuk, a fejedelem és ország által a Szultánnak adott azon Közhitlevélen alapult, melyben azok az abban meghatározott módon hűséget esküdtek a Szultánnak; ez viszont névaláírása és pecsété alatt Hitlevelet (Athnámé) vagy Szövetség- és Frigylevelet adott, melyben Erdély törvényeinek, fejedelmválasztási szabadságának és e Hitlevélnék megtartására és megtartatására magát és alattvalóit hit alatt kötelezte.

Ez két oldalú államszerződés, mely a nemzetközi jog védelme alá esik, melyet a legelénkebben megvilágosít annak kölcsönös védelmi része. Ha ellenség jött Erdélyre vagy Magyarországnak az erdélyi fejedelem által birt Részeire, s az erdélyi fejedelem segélyt kért, a Szultán magyar végvidéki basái és hadai, néha a birodalmi belső hadak is segítségére jöttek. Ha a Szultánnak kellett segély, Erdély fejedelmei a végvidéki basák fölhívására, vagy a Szultán kívánságára hadaikat küldötték el, vagy maguk mentek oda, a hová kívántatott, s önállólag vettek részt a közös hadműködésben.

Néha az Athnámé vonatkozó pontjai szerint a fejedelmek élelemmel és hadi szerekkel segítették a Szultán hadait; de ugyanazon szerződés értelmében a Szultán is hadi célokra pénzzel segítette az erdélyi fejedelmet, vagy ha katonaság kellett, azzal. Báthori Zsigmondnak például egy alkalommal 15,000, máskor 30,000, harmadszor 50,000 aranyat adott a Szultán hadműködésre.¹⁾ Báthori Istvánnak, Bocskai és Bethlen fejedelmeknek a török birodalom szívéből jöttek

¹⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 114. l.

segítségére nagy hadseregek. A kétféle sereg hadi együttműködésének azon államjogi jellege volt, hogy mindenik saját vezérei alatt vett részt abban.

Tudjuk az előadottakból, hogy az erdélyi fejedelem segélyereje soha sem állott a török hadsereg soraiba úgy, mint a moldvai és havasalföldi vajdái s a tatár kháné, a kiknek népei amannak előcsapatait tették, hanem külön foglaltak hadállást, önálló vezénnyel. Ez ama három ország hűbériségét ép oly világosan mutatja, mint Erdély független helyzetét.

Részletesen tárgyaltuk azt is, hogy e szövetségért, a megerősítésért, s a fejedelmi jelvényekért a fejedelem és Erdély meghatározott adót s változó mennyiségű ajándékot fizetett évenként; de ez a szövetségi szerződésből következett, a mit az országgyűlés törvényben ajánlott meg, a miért a Szultán az ország külvédelme biztosítását adta viszonértékül, s szintén fejedelmi ajándékokat küldött a fejedelemnek.

E szövetségben az ország nemcsak külvédelmét látta, különösen a Római császár, mint magyar (a mint ők nevezték: bécsi) király ellenében, ki állandóan arra törekedett, hogy Erdélyt Magyarországra kebelezzék; de belső békéjének is biztosítója volt az, melyhez szabad önelhatározásból ragaszkodott, s a fejedelmet e szövetség sértetlen főtartására, a fejedelmi föltételeket magukban foglaló törvényekben, mint láttuk, szigorúan kötelezte. E föltételek szintügy, mint az Athnámék, állandóul Frigynek, régi frigynek vannak ott nevezve, a mi Erdélynek szabad állami létét igazolja.

Erdély nem volt meghódított ország; önként hódolt meg, kötések mellett, melyeknek föltételei között legelső s legsarkalatosabb: szabad fejedelemválasztási jogának és saját törvényei szerint való önkormányzatának biztosítása. Nagy önérzettel s erőteljesen van ez kifejezve I. Rákóczi Györgynek és az országnak a Szultánhoz 1633. aug. 21-én a Portára menekült elégtételnek kiadása végett irt levelében, melylyel jelentették a hatalmas császárnak: «Hogy Erdélyország a neki más birodalmak által ajánlott barátságot és védelmet megvetvén, szabad jó akaratja szerint a hatalmas szultán Szolimán császárhoz folyamodott, hozzá állott és behódolt.

De nem csak azért hajlott és állott a fölséges Portához, hogy külellenségei ellen oltalmaztassék, hanem inkább azért, hogy minden törvényeiben, kanonaiban és privilegiumaiban sértetlenül megtar-

tassék, s azoknak csak legkisebb czikkelyeiben is változást ne kelljen szenvednie a hatalmas császár birodalmának felső, középső, alsó és semmi lakosaitól.

Erről az említett hatalmas Szolimán, vitéz és nagy császár, hogy Erdélyország mindenekben megtartassék, János királynak Hitlevelet adott, melynek párja a hatalmas Szultán káptalanában — nem kétlik — meg van, a következő császárok meg is tartották úgy, hogy az idők legnagyobb veszedelmei között is megsértését nem tartották törvényes dolognak, stb.»¹⁾

Láttuk azt is, hogy az erdélyi fejedelmek kifogástalanul éltek a csak souveraineket megillető összes fölségi jogokkal, jelesen: a külső fejedelmekhez és államokhoz követküldési és elfogadási fölségi joggal; a hadviselés, szerződés és békekötés fölségi jogával; a belügyi kormányzatban a független törvényhozás, úgy szintén a belkormányzatban az adományozás, továbbá az igazságszolgáltatásban az élet és halál, s végre a pénzveretés fölségi jogával.

Ezekre a fejedelem és ország jogát önakaratóból és nemzeti alkotmányából vette, melyben védte őt a Porta Hitlevele és az egyetemes közjog. Követeit minden európai udvar elfogadta; a fejedelem és az ország szerződött és szövetséget kötött hatalmas szomszédaival. Az 1606-ki zsitva-toroki békében Erdély mint önálló ország működött közre; az 1606-iki bécsi, az 1622-ki nikolsburgi és az 1645-ki linczi békekötésekben az Erdélyi fejedelem és Erdély szavazata szerint hajlott a mérleg oda, a hová biztosaik akarták, s végül a westfaliai békében (1648.) Erdély ismét, mint teljesen önálló állam van a szerződő hatalmak közé sorozva. Férhet-e kétség e másfélszázad gyakorlata által szentesített souverain joghoz?

De menjünk tovább; Erdély a Szultán Athnáméiban soha sem soroltatott a török birodalom országai közé. Báthori Zsigmond fejedelemnek 1601-ben a törökkel másodszori kibéküléskor adott Athnáméjában a Szultán birtokai közt vannak: Havasalföld és Moldva és sok jeles helyek, várak és metropolisok.²⁾ Báthori Gáboréban szintén ezek, s Magyarországból a temesvári, boszniai, budai, egri, kanizsai és szigetvári várak és vidékek.³⁾ Bethlen Gábor fejedelemé-

¹⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 135—136. II.

²⁾ Erd. Tört. Adatok. II. 316. I.

³⁾ U. ott, II. köt. 329. I.

ben Havasalföldön és Moldván kívül Tatárország s Buda, Kanizsa, Eger és Temesvár; ¹⁾ I. Rákóczi György fejedelem Athnáméjában szintén az előbbieket vannak elősorolva. ²⁾)

Erdély neve nincs a meghódított tartományok és országok közt.

Még is hűbéres és alávetett ország volt — mondják a souzerain jog vitatói. S ha kérdezzük: Miért? azt felelik: mert a kit a Szultán nem akart, nem lehetett fejedelem. Idézik erre Békés Gáspárt, II. Rákóczi Györgyöt és Kemény Jánost. Ellen-például fölhozható Homonnai Bálint, Báthori Gábor és Zólyomi Miklós, a kiket az ország nem akart, s nem lettek fejedelmek, illetőleg az egyiknek fejedelemsége azonnal megszűnt, mihelyt az ország akarata elhajlott tőle.

Azt is mondják: A Szultán erőhatalommal nevezett ki fejedelmet, s idézik Székely Mózes, Barcsay Ákost, I. Apafi Mihályt, a kiket csak későbbi egyezkedés után választott meg az ország. Erre viszonzásul fölhozható Rákóczi Zsigmond és I. Rákóczi György, a kiket az ország választott meg fejedelemmé, s a Porta csak később egyezett bele a választásba.

Ez tehát nem döntő érv. Mindkét félnek egyenlő joga volt a fejedelem választásnál, a mit az alkotmány és szerződések adtak nekik: az országé volt a választás, a Portáé a megerősítés joga. Mindkettőnek érvényesült olykor saját akarata, a mint ez a szövetséges viszonyból szokott folyni. Kivételek, a törvénytől eltérések is voltak mindkét részről, de a kivétel nem vehető szabályul ítéletünkben; az erőszak joga, a bevégzett tények törvénynek nem tekinthetők.

Nem a Szultán vagy fővezérének büszkesége s gőgös parancs-zavai az irányadók, hanem a Hitlevél (Athnámé); nem a Mozlím törvény egyoldalú határozása, hanem a mindkét felet kötelező Szerződések tartalma; nem az erősebb joga, hanem a nemzetközi jog.

Egy érvök még van a souzerain-jog állítóinak: Erdély adót fizetett a Portának, tehát hűbérese, rabszolgája volt.

Vegyük ez állítást a történet, állampolitika és gyakorlati élet szempontjából vizsgálat alá.

I. Ferdinánd 30,000 aranyat ígért I. Szolimánnak, ha tőle

¹⁾ Erd. Tört. Adatok. II. köt. 337. l.

²⁾ U. ott, II. köt. 349. l.

békén engedi birni Magyarországot; ¹⁾ később a békét ismét 30,000 aranyon vásárolta meg. ²⁾ Birta is egy részét az országnak, s fizette az ígért összeget, nevezték bár ajándéknak vagy adónak, lényegében egy.

Rudolf 1583-ban a békének 8 évre megújításáért szintén 30 ezer arany tiszteletdíjat fizetett. ³⁾

II. Mátyás 1619-ben Rudolf helyett magyar királylyá választván, a Szultán szigorú föltételek alatt ismerte el, a melyeket ő elfogadott, s Athnáméjába is beiktatták azokat.

Vazalljai voltak s hűbéresei lettek-e azért ők a Portának?

III. Zsigmond lengyel király az 1624-ben közte és a Porta között létre jött békére megesküdött, s a Porta is Hitlevetet küldött róla neki. ⁴⁾ Ugyan csak a lengyel király a közte és a tatár Khán közt 1649-ben kötött béke következtében 200,000 tallér ködmönpénzt adott a Khánnak. ⁵⁾

Báthori István lengyel királylyá választatásakor adót ígért a Szultánnak elismertetéseért. Mikor fejedelemmé választották, Miksa Római császárt és magyar királyt urának, magát alattvalójának vallotta, s neki engedelmességet ígért; várainak, melyeket rá bíz, gondját viseli — mondá — s mikor kívánja, visszaadja. Hűbérese volt-e ezért Miksának, s egyszersmind Vazallja a Portának is? Mindkettő nem lehetett: csak az egyiké vagy a másiké. Az előadottakból következtetve, én azt tartom, hogy egyiké sem.

Vazallá lett-e a lengyel király az érintett hűségi kötelék és ködmönpénz miatt? Vagy csak oly souverainek voltak mind ezen királyok, mint az erdélyi fejedelem? Részemről ezeket az ígéreteket a politika exigenciáinak tartom, a királyokat s Erdély fejedelmét pedig souveraineknek.

Erdélynek a Portához való állami és nemzetközi viszonya a Laski Jeromos által 1528-ban I. János király nevében I. Szolimán császárral kötött szerződésen alapul, melyet a Szultán 1566-ban a király fiával is megújított. Az elsőben Magyarország függetlensége jogilag el volt ismerve; ⁶⁾ a második meggyöngyítette azt az által, hogy Iza-

¹⁾ Salamon Ferencz: Magyarország a Török Hódoltság korában. 85. l.

²⁾ U. az, u. ott, 154. l.

³⁾ U. az, u. ott, 97. l. — Szalay László: Adalékok. 188. l.

⁴⁾ Magy. Tört. Eml. VIII. köt. 184. 197. ll.

⁵⁾ U. ott, VIII. köt. 208. l.

⁶⁾ Salamon Ferencz: Magyarország a Török Hódoltság korában. 85. l.

bella özvegy királyné és fia János Zsigmond követi már 1540-ben adófizetést ígértek megbízóik nevében, a mit a Szultán elfogadott, s a mely kötelezettséget az rá hárított, teljesítette is.

De úgy 1566-ban, mint később is mindig a Szolimán szultánnal kötött szövetségre való hivatkozással újítottat meg a Porta és Erdély fejedelmei közötti szövetség és frigy, tehát az állami függetlenség alapján. Erdély közjoga és alkotmánya is csak frigyét és szövetséget ismer, török hűbérességről s rabszolgai viszonyról összes törvényeiben egy szó sem található.

A souverain vagy hűbérjog védői azon mozlím törvényt is fölhozzák, mely mohamedán és keresztény nép között csak adófizetési viszonyt ismer el.¹⁾ Ezen elv Erdélyre és Magyarországra nézve nem életváltság volt, de rabszolgadíj és a vagyon megtagadásának váltsága.²⁾ A mozlím törvény lehet törvénye a töröknek, de az erdélyit Erdély törvénye s közjoga kötelezi.

Tény, hogy a Szultán és a vezérbasa az erdélyi fejedelmet s népét rabszolgáinak tekintette és irta sokszor. De az Athnámék szövege is tény; ez pedig kölcsönös szerződési viszonyt állapít meg, el nem magyarázhatólag, a mikor mindkét félnek határozott jogai és kötelezettségei vannak, s a minőt csak egyenjogú felek köthetnek. Szövetkezik a fejedelem hűbéresével, rabszolgájával? Nem. Parancsol neki, s az engedelmeskedik.

De Erdély, — a mint ki volt mutatva, — számtalanszor szövetkezett a törökkel, igen sokszor a Római császárral, mint magyar királylyal. A Szultánnak a keleti uralkodókban szokásos olykori vad kitörései, szembe állítva Erdély szabad fejedelemsválasztási és törvényhozási jogával, a Szultán hűbéruraságát ép oly kérdésessé teszi, mint az erdélyi fejedelem és Erdélyország rabszolga jellegét és állapotát.

Bocskai Istvánnak, Bethlen Gábornak, — a kik Magyarországnak is választott királyai voltak, — s I. Rákóczi Györgynek, a ki Magyarország 13 vármegyéjét foglalta el s csatolta országához, és a kit csak halála gátolt meg abban, hogy Lengyelország királyává nem lett; nem volt hűbérura a Szultán, sem ők rabszolgái, de egyenjogú szövetséges társak, souverain fejedelmek, s önálló állam uralkodói.

¹⁾ Salamon Ferencz: Magyarország a Török Hódoltság korában. 87. l.

²⁾ U. az, u. ott, 89. l.

Tanulmányom lényege, fejtegetéseim végkövetkezménye ez: A szövetségek kötelező természete, Erdély állam- és közjoga, s a nemzetközi jog általános törvénye értelmében Erdélynek és fejedelmének a török Portával és uralkodójával való viszonya mindkét állam szükségseinek és érdekeinek megfelelőleg volt szabályozva. Souverain viszony volt az, minő a Római császáré s magyar királyé, vagy Lengyelország uralkodójáé. Az állandó adófizetés állandó szövetségi viszonzatszolgálat volt a Porta külvédelmi állandó kötelezettségeért.

E szövetség, mint szabad önelhatározás műve, majdnem másfél századon át állott fönn teljes jogerőben, s mikor bölcs és erős fejedelem ült az ország fejedelmi székén, a ki az európai viszonyok előnyeit s a szultáni birodalom helyzetét föl tudta használni a maga és országa javára, e szövetségnek érvényt is tudott szerezni; gyöngye fejedeleme alatt, az ország elszegényedése s a szászok dulakodása korában jogkörén csorba esett, a fejedelmet és országot megalázták, a nemzet mulólag alárendeltségi helyzetbe jutott, de ez a jogot meg nem semmisíthette, mert souverain nem lehetett hűbéressé.

II. Rákóczi György és Kemény János karddal kezökben, mint hősök vértettek el jogaik és országuk védelmében. Barcsai Ákosban és I. Apafi Mihályban az egyén bukott el, saját gyöngéje és belviszály miatt; de a fejedelemség és ország souverain joga nem esik el az elesettel. Ez az ország alkotmányában s a nemzetközi jogban gyökerezik, a nemzet életében él. Azt nem tagadjuk, hogy a tények és erő joga, továbbá a nagyobb ész és politikai túlsúly az elmélettel és írott joggal szemben akkor is sokszor érvényesült, mint érvényesül kis és nagy államokban ma, s érvényesülni fog jövőben is mindenütt.

XIV.

Erdély és a Porta közötti viszony fölbonlása, s az országnak visszatérése a magyar korona oltalma alá.

Az erdélyi fejedelemség önállósága már I. Rákóczi György uralkodása alatt alapjában megingott; fia és közvetlen utóda II. Rákóczi György kísérletet tett ugyan annak megszilárdítására, de a Porta féltékenységen minden igyekezete hajótörést szenvedett.

A feltékenységet Erdély önálló iránya s nagymérvű fejlődése kelté föl, mi által a Porta saját uralmát is fenyegetve látta; meggyőződött arról is, hogy Erdély többé nem oly eszköz, melyet terveinek kivitelére tetszés szerint szabadon használhat. Ennek folytán csak kedvező alkalomra várt, hogy a magyarországi Részek elfoglalása által hatalmát megnyirbálva, souverain állásától megfoszssa, s a csupán alaki függést souzerain állapottá változtassa, és a kis országot török hűbéres tartományná, fejedelmét pedig vazalljává tegye.

II. Rákóczi György független fejedelmi működése, s főleg szerencsétlen lengyel hadjárata megérlelé a divánban azon tervet, hogy Erdélyből basaság vagy beglerbégség alakíttassék. E tervvel szoros összefüggésben állott azon eljárása a Portának, mely szerint fenyegetve követelte az erdélyi Rendeiktől, hogy Rákóczit tegyék le, válaszszanak helyébe más fejedelmet, s Borós-Jenőt, Erdély egyik legfontosabb végvárát adják át neki.

A Rendeik követség által, diplomatiai úton igyekeztek a Szultánt megengesztelni, s miután az nem sikerült, és arról is értesültek, hogy a tatár khán hadai készen állanak a beütésre; a nagyobb veszélyt kikerülendő, Rákóczi helyébe Rhédei Ferenczet ültették a fejedelmi székbe. A választás ellen nem volt ugyan kifogása a Portának, de a körülményt birtoka növelésére, helyesebben Erdély gyöngítésére akarta fölhasználni, miért is újból követelte Jenő várának átadását.¹⁾

Ez arról győzte meg a Rendeiket, hogy Rákóczi letételét a Porta csak ürügyül használta, hogy így az országot annál könnyebben elnyomhassa, s minthogy a letett fejedelem is időközben jogainak védelmére fegyvert fogott, Rhédei lemondása után a medgyesi országgyűlésen visszaültették Rákóczit a fejedelmi székbe.²⁾ Eljárásukat azzal indokolták a Portán, hogy a hatalmas Császár Jenőt követelve, az ország elfogyására tör; ők a Szultán ígéreteit meg nem változtathatóknak hitték, s ime azok fölforgattattak. Ragaszkodnak ugyan a Portához, de csak addig, míg Athnámjuk épségben tartatik.³⁾

Ezuttal azonban nem sikerült a Szultánt megengesztelniök, ki most újból sürgősen követelte Rákóczi elmozdittatását, de a Rendeik

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 268—269. II.

²⁾ U. az, u. ott, II. köt. 269—270. II.

³⁾ U. az, u. ott, II. köt. 270. I.

állami jogaik tudatában, országos létüket és hazájok területi épségét védelmezve, késedelmeskedtek a követelés teljesítésével. Vonakodásuk következménye az lett, hogy török és tatár hadak árasztották el Erdélyt, dúlva, rabolva mindenütt, s török önkény Barcsai Ákost ültette a megalázott ország fejedelmi székébe, és később I. Apafi Mihályt is török erőszak teszi fejedelemmé.

Ezen hűbéresei érdekében még kétszer dúlatja a Porta irtó hadjárattal Erdélyt, melynek végvárait s a magyarországi Részeket is jobbára elfoglalja Apafinak gyöngé és tehetetlen uralma alatt.

II. Rákóczi György s Kemény János fejedelmek Barcsai és Apafi ellen Leopold Római császár és magyar királynál kerestek pártfogást; maguk a Rendei is belátták, hogy a török erőszak ellenében csak ő adhat az országnak kellő védelmet. De csalatkoztak reményükben, mert a török a Szt. Gotthárd melletti ütközet után az 1664. aug. 10-én kötött vaskvári békében az Erdély iránt tanúsított államfosztási eljárását Leopold által szentesítette.

A kis ország ekként magára hagyatva, kénytelen volt meghajolni a török erőszak előtt, s hallgatva tűrni a Porta kényúri működését, melyvel az önálló fejedelemség minden vívmányát megsemmisíteni törekedett; de ezen elnyomatásnak következménye az lett, hogy Erdély a török véduralmi rendszert lassanként teljesen meggyűlölte, s csak kedvező alkalomra várt, hogy az utált rabigát lerázhassa nyakáról.

A török rémuralom hatása, s a Béccsel folytatott diplomatiái alkudozások folytán Erdély határozottabb jellemű férfiaiból egy hatalom s befolyásra nézve tekintélyes párt alakult, mely a vaskvári béke után is igyekezett a diplomatiái összeköttetést föntartani a bécsi udvarral. E párt élén Teleki Mihály állott, Apafi fejedelemnek később teljhatalmú kancellárja.

E párt törekvése az volt, hogy Erdélyt mint önálló államot, külön fejedelem alatt hozza viszonyba a magyar koronával, vagyis hogy a Portával volt szövetségét a Római császár és magyar király szövetségével cserélje föl.

Különösen Teleki Mihály tekinté azon czélt kezdettől fogva szakadatlanul legfőbb politikai föladatának, hogy hazáját a Római császártól és magyar királytól a vele kötendő frigy keretén belül minél jobban függetlenítse. E törekvésének kell tulajdonítanunk azon eljárását, mely szerint addig, míg reménye volt, hogy czélját a tö-

rök szövetség által is elérheti, nyíltan nem szakított a Portával, sőt az erdélyi német szövetségi párt ellen működött, s a Wesselényi-féle mozgalmat is támogatta, bár attól Erdély mi jót sem várhatott. De már 1682-ben nyíltan, a Rendeke beleegyezésével közeledik a bécsi udvarhoz, s a német-magyar-erdélyi szövetség megkötése végett biztosok küldettek ki; midőn pedig a Kara Musztafa serege által ostromolt Bécs 1683. sept. 12-én Sobiesky János lengyel király és gr. Stahrenberg Guido császári hadvezér fényes győzelme folytán fölmentetik: Apafi fejedelem az ő tanácsára késznek nyilatkozott Leopold hadait Erdélybe is bebocsátani.

A török fegyvereinek 1684-ben sem kedvezett a szerencse, mi arra birta a Portát, hogy Erdélynek némi kedvezményeket adjon, ilyen volt többi között az, hogy a fejedelem fiának, az ifjú Apafi Mihálynak megküldötte az Athnámét s a fejedelmi jelvényeket. De az udvar nem volt meglegedve az Athnámé tartalmával, s e végett fölterjesztést tettek a Portához, mire a megerősítő levél a kívánt változtatásokkal állíttatott ki.¹⁾

Ezen engedelemességét azonban drágán akarta megfizettetni a Szultán, mert az 1684-ik év végén nagy mennyiségű gabonát követelt tőlük, azonban a Rendeke hivatkozva azon föltételekre, melyek alatt őseik egykor Szolimán védelme alá adták magukat, a követelést visszautasították.²⁾

A Római császár és magyar király eddig majdnem közönyös volt az erdélyi ügyek iránt, s a több ízben följárlott szövetség megkötése nem látszék előtte sürgősnek, bár a magyar főurak közül is többen nem egyszer fölhívták figyelmét azon előnyökre, melyek ebből a birodalomra háramlanának. Az utóbbi években a török ellen folyt hadjáratok kedvező sikerei által azonban egyszerre nagy jelentőséget nyer Leopold előtt mind politikai, mind hadászati szempontból az erdélyi szövetség eszméje.

Belátta a bécsi udvar, hogy Magyarországnak a török iga alól való teljes fölszabadítása e szövetség nélkül majdnem lehetetlen, s kiszámíthatatlan előnyt nyernének az által, ha a háború további folyama alatt Erdélytől nem kellene tartani, sőt annak haderje esetleg a török hadak egy részét foglalkoztathatná.

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 349—350. II.

²⁾ U. az, u. ott, II. köt. 350. I.

E végből most a bécsi udvar közeledik Erdélyhez; 1685. elején egész váratlanul Dunod Antid jezsuita jelenik meg a fogarasi udvarban, hol, mint császári biztos, Teleki Mihálylyal alkudozásokba bocsátkozik, melyeknek eredménye azon titkos szerződés lett, mely a Dunod által hozott ajánlat alapján 1685. apr. 14-én Teleki keresztesorai udvarházában jött létre az alkudozó felek között.¹⁾

A legnagyobb titokban tartott szerződés szerint Apafi kancellárja megígérte, hogy ura a török háborút a császár érdeke szerint segíti, továbbá kieszközli, hogy az erdélyi hadak a császáriakkal csatlakozhassanak, ezek számára gabonát szerez, átvonulásukat Erdélyen át Oláhországba ennek vajdája érdekében lehetővé teszi, s végül azon lesz, hogy a császári biztos által hozott két szerződést, melyek egyike a császárral kötendő, másika pedig Erdélyt a szent szövetségbe vezeti, a Rendeek által elfogadtassa.²⁾

A szövetségi tervet csak az 1685. okt. 24-én megnyílt fogarasi országgyűlésen bocsátotta tárgyalás alá Teleki, de a Rendeek, minthogy a császár által ajánlott föltételek szerint Erdély önállóságát veszélyeztetve látták, közakarattal elvetették azt, s újabb alkudozás végett követséget küldöttek Leopold udvarába.³⁾

Hosszas tárgyalás után végre 1686. jún. 28-án megkötötték Bécsben Leopold s Apafi biztosai között a német-magyar-erdélyi szövetség, mely örökös védő és támadó frigyét alapít meg a Római császár s magyar király és Erdély között; ezzel Erdély határozott jelét adá annak, hogy kész véglegesen szakítani a török hatalommal.⁴⁾

E diploma szerint a bécsi udvar aránylag elég engedményt volt hajlandó adni Erdélynek akkor, midőn a török háború folytatása végett arra, mint biztos támpontra, szüksége volt.⁵⁾ De az idézett okmány 19-ik pontjában ki volt kötve, hogy a szerződésnek is nagyobb biztosítására Kolozsvár és Déva oly formán adassanak át Leopoldnak, hogy azokban az őrség két harmada császári katonákból álljon, mely őrség azonban a háború befejezése után az illető helyekről azonnal távozik.⁶⁾

¹⁾ A Dunod által hozott ajánlat szó szerinti latin szövegét l. Carolus Szász: Sylloge Tractatumum, stb. 3—9. ll.

²⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 350—353. ll.

³⁾ A követek kiküldésére vonatkozó intézkedést l. Sylloge Tractatumum. 10. l.

⁴⁾ A szerződés latin szövegét egész terjedelemben l. Sylloge Tractatumum. 11—17. ll.

⁵⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. 357. l.

⁶⁾ Sylloge Tractatumum. 16. l.

Az erdélyi biztosok e pont ellen, melynek elfogadására nem volt meghatalmazásuk, óvást tettek; de a császár kijelenté, hogy ő csak e föltétel mellett szentesíti a szerződést, minél fogva a végeldöntés Erdélytől függött.¹⁾

Midőn azonban az ünnepélyesen aláírt szerződés kicserélése és foganatosítása végett Leopold katonai megbízottja — Scherffenberg tábornok Erdélybe jött hét ezer főnyi hadával; a szerződés foganatosítása ellen oly hangon tiltakozott a közvélemény, hogy Teleki tanácsára Apafi annak szentesítését megtagadta.²⁾

Eljárását azzal indokolta, hogy a kikötött várak átadására a körülmények nem kedvezők, s attól tart, hogy ez által a török boszuló hadjáratának tenné ki Erdélyt; de azért német szövetségi politikáját nem adja föl, hanem a szerződés némely pontjainak módosítását és Scherffenberg tábornok visszahívását kéri azon időig, melyben a császári hadak befogadása miatt nem lázít maga ellen török s tatár hadakat.

Leopold a jövő siker biztos reményében teljesíté Apafinak, helyesebben Telekinek indokolt kívánságát, hadi tanácsa által visszahívatta Scherffenberget hadával együtt, ki háborítatlanul huzódott ki Erdélyből, s csatlakozott a Budát ostromló keresztény hadakhoz.³⁾ A júniusi diploma nem érvényesült ugyan, de nem sokára újabb alakban látott napvilágot, csakhogy akkor már Erdélynek vajmi kevés befolyása volt a tartalom megállapítására.

Buda vára ugyanis 1686. sept. 2-án fölszabadított a másfél százados török uralom alól. Magyarország fővárosának visszafoglalása alkalmas időnek látszott Leopold Római császár és magyar király előtt arra, hogy az Erdély és a Porta közötti viszonyt fölbontsa, s e fontos területet a török védelme alól saját és a magyar korona oltalma alá vonja. Ennek alapja le volt már téve a Dunod és Teleki Mihály között kötött titkos, és az 1686. júniusi szerződésben.

Leopold e tervének megvalósítását elősegítették az eperjesi vértörvényszék működésének rémhírei, továbbá a török hadak fölött 1687. aug. 12-én Mohácsnál, sept. 11-én pedig Zentánál aratott újabb fényes

¹⁾ A Leopoldnak e ponthoz való ragaszkodását bizonyító okmány egész latin szövegét I. u. ott, 18—19. II.

²⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 358. I.

³⁾ U. az, u. ott, II. köt. 359. I.

győzelmek, melyek Erdélyre sem maradtak hatás nélkül, s Bécsben meg voltak győződve, hogy a megszállásra küldendő császári hadak ellenállásra sehol nem találnak az országban.

A terv végrehajtásával a bécsi udvar Károly lothringeni herceget bizta meg, ki a mohácsi győzelem után saját és Veterani tábornok ezredeivel Erdélynek vette útját. A rá bízott föladatot katonai szigora mellett a legnagyobb diplomatai ügyességgel oldotta meg. Apafihoz két ízben is követséget küldött, tudatván vele, hogy a császári hadak a török járom alóli fölszabadítás végett jönnek Erdélybe, s azon reményének adott kifejezést, mely szerint e terv keresztülvitelében őt a fejedelem készségesen fogja támogatni; kéri továbbá, hogy biztosokat küldjön táborába, kikkel egyezkedésre léphet.

Eljárásából azt következtethetjük, hogy Leopold a dynastia érdekeit jól fölfogva, nem akart Erdélynek másfél százados közjoga fölött csak egyszerűen napi rendre térni; fővezére, mint látjuk, nem erőhatalommal, hanem az ország előleges jóváhagyása mellett akarja átlépni Erdély határait, de nem is volt a fejedelem oly helyzetben, hogy a megszállásnak fegyveres erővel állja útját, minél fogva Teleki és az országtanács ajánlatát Apafi elfogadván, hajlandó lett az egyezkedésre azon reményben, hogy ez által talán sikerülni fog neki legalább az önállóság látszatát megmenteni.¹⁾

E közben a fővezér, Károly herceg, mintegy 40,000 főnyi hadával tényleg bevonult Erdélybe, melynek fontosabb védelmi pontjait és várait (Kolozsvár, Szamosujvár, stb.) egymás után foglalta el, s katonailag megerősítette, egyre közelebb vonulván Szebenhez, hol akkor Apafi udvarát tartotta. Végre 1687. okt. 27-én a balázsfalvi táborban jogérvényes szerződést kötöttek a fejedelem és a Rendekek képviselői a herczeggel.²⁾

E szerződéssel, mely egy előszóból s két fejezetből áll, kissé behatóbban kell foglalkoznunk. Az egész szerződés úgy, mint a bécsi (1686.) szövetség, nemzetközi jelleggel bírónak látszik ugyan, de nincs benne egy szó sem a két államfő közötti szövetségről, sem a Római császár és magyar király védő uralmáról.

A szerződés elismeri Apafit, el fiát, sőt még az ezután következőket is fejedelemnek, s a fejedelmi kormányzást, Erdély állami-

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 361. l.

²⁾ A szerződés egész latin szövegét l. Sylloge Tractatum. 24—36. II.

ságát és közjogi viszonyait teljes mértékben meghagyja; de a megszállásra vonatkozó intézkedések az előbbieket értékét majdnem egészen megsemmisítik.

Az I. fejezetnek 1-ső pontja által ugyanis biztosítja a herceg főhadvezér hadseregének befogadását, kijelölve azon várakat, melyekbe katonasága elhelyezendő; továbbá a 2—4-ik pontokban szabatosan megállapított az országnak a megszálló hadsereg élelmezése és fizetése iránt való kötelezettsége. Az 5-ik pontban világosan ki van mondva, hogy a megszállás tartamára szóló kötelezettség kizárólagosan Erdélyt illeti, s a magyarországi Részek e teher viselésében nem vesznek részt.

A 28 pontból álló II. fejezet 19-ik pontja elég bizonytalan alakban a megszállási időtartamról intézkedik, ígérve, hogy jövő tavasszal, ha a hadi körülmények megengedik, a császári hadak a megszállt helyekből kivonulnak: ellenkező esetben pedig a császári és királyi fölség újból fog az iránt a fejedelemmel barátságosan egyezkedni.

Végül a 11-ik pont Erdély védelmét a törökök és tatárok ellen a szerződő felek közös erejére ruházza, a 26-ik pontban pedig ki volt kötve, hogy ha valamikor a császári és királyi fölség és a törökök között béke kötetik, abba Erdély is foglaltassék bele, mit Leopold 1687. sept. 27-én kelt leiratában megígért.¹⁾

Az idézett pontok arról győznek meg bennünket, hogy az egész szerződés nem egyéb, mint katonai egyezmény, mely csak valamivel jobb az 1686-iki visszaútasított bécsi békekötésnél, bár annak főbb pontjait is bele foglalták.

Ha a bécsi diploma visszaútasításának fő okául azt fogadjuk el, hogy az erdélyi Rende a Római császárral s magyar királlyal szemben a fejedelem és az ország teljes függetlenségét akarták megvédeni, akkor a balázsfalvi szerződés után volt elég okuk megbánni sajnos tévedésüket, mert a jogi viszonyoknak egykori ohajuk szerint való rendezése soha sem következett be.

Az önálló fejedelemség szempontjából nagy hiba volt, hogy 1686-ban nem csatlakoztak a diadalainak küszöbén álló Leopoldhoz, ki akkor talán még az általuk ajánlott föltételek alatt is kész lett volna a török hadjárat diadalmas befejezhetése szempontjából nagy

¹⁾ A leirat latin szövegét l. Sylloge Tractatum. 37—39. II.

fontossággal bíró kis államnak szövetségét elfogadni. A balázsfalvi szerződés 11-ik pontja a török oltalomról való nyílt lemondásnak tekinthető, de elhamarkodottnak azért, mert a Római császárral s magyar királlyal, kinek oltalma alá átállandók voltak, e kérdésnek jogi része még nem volt tisztázva; minthogy pedig a megszállás által Erdélyt a lothringeni herczeg tetteleg Leopold birtokába vette, ez a közjogi kérdések tisztázásával nem is igen sietett.

Magyarországnak a török iga alól végleges fölszabadulására nézve azonban úgy hadászati, mint politikai szempontból elodázhatlan szükség volt Erdély megszállása; s miután már a balázsfalvi szerződést elfogadták a Rendeek, magára Erdélyre nézve is jó volt az, mert a bizonytalan állapotok közepette a megszállás tette lehetővé, hogy a nagyszebeni határozat, s ez által a Római császárhoz és magyar királyhoz való csatlakozás előkészítettessék.

Ha a bécsi udvar, mint hódított tartományt akarta volna bekebelezni Erdélyt, a megszállás után azt könnyen eszközölheti; de nem ez volt szándéka: önkéntes visszahódolást kívánt, mert ez által Európa előtt fényes nemzetközi diadalt, a törökkel szemben pedig nagy erkölcsi fölényt nyerhetett. De ez csak az által volt eszközölhető, ha a fejedelem tanácsával és a Rendeekkel egyetértve, a Portával minden utógondolat nélkül, föltétlenül, végképen szakít, s a Római császár és magyar király főnhatóságát önként elismeri.

Most már Leopold Apafival nem mint fejedelemmel, Erdélylyel nem mint állammal kívánt szerződésre lépni, hanem azt ohajtotta, hogy a kis ország egyszerűen térjen vissza Magyarország királyához, s föltétlenül fogadja el a Habsburgok örökös királyi uralmát; Erdély, mint láttuk, nem is idegenkedett a török oltalmat a Római császár és magyar király oltalmával fölcserélni, csak hogy azt védő és támadó szövetség alapján, az önálló fejedelemség föntartása mellett akarta valószínűsíteni. Bécsben jól ismerték Erdélynek ezen ohaját, s így tisztában voltak azzal is, hogy a visszakebelezési terv csak a legnagyobb diplomatiái ügyesség által lesz keresztül vihető. Hogy tehát minden lehető akadályt idején elhárítsanak, lothringeni Károly herczeg utódául Erdély katonai főbiztosává oly embert neveztek ki, a ki már nevénél fogva is rémületes volt a magyarok előtt, t. i. Caraffát, az eperjesi véres napok előidézőjét, s az erdélyi ügy végrehajtásával is őt bízták meg.

A mint Caraffa közeledésének hire jött, 1688. jan. 24-én a fogarasi országgyűlésen a Rendeek biztosokat neveztek, kik eléje

menve, fogadják őt. A tábornok Szebent választá székhelyéül, s első teendője volt, hogy az Erdély észak-nyugoti felébe özpontosított császári katonaságot az egész országban szétszórva helyezé el; azután átírt Fogarasba Apafi fejedelemnek, ki a balázsfalvi szerződés után Szebenből ide tette át székhelyét, hogy tanácsosait küldje hozzá.¹⁾

A tábornok e kívánságát, mely nem csekély rémületet idézett elő, Teleki adta tudtára a Rendeknek, kik abban állapodtak meg, hogy minden útasítás és fölhatalmazás nélkül Teleki Mihály, Apor István és Gyulafi László tanácsosok menjenek át Szebenbe, a mi meg is történt. Caraffa azonban ezzel nem érte be, újabb átiratával parancsoló hangon követelte a többi tanácsok átküldését, mire a Rende 1688. máj. 3-án Teleki Mihály elnöklete alatt egy tíz tagból álló országos bizottságot neveztek ki, melynek teljhatalmat adtak arra, hogy az ország nevében a királyi biztossal egyezkedhessék.²⁾

E bizottság tagja volt Bethlen Miklós is, ki *«Moribunda Transilvania ad pedes SS. Imperatoris projecta»* czim alatt emlékiratot szerkesztve, azt Scherffenberg katonai parancsnok útján Leopoldhoz juttatá, melyben az uralkodót a bécsi szerződés megerősítésének előnyeiről igyekezett meggyőzni. Ő most az emlékiratában kifejtett elvekre utalva, azt indítványozta, hogy az egyezkedési kérdések országgyűlésen tárgyalassanak, s egyszersmind kívánta, hogy midőn Erdély a Habsburg dynastia uralmát elismeri, ugyanakkor Leopold is biztossítsa az ország alkotmányát és összes jogait.

Caraffa azonban, kinek sikerült Telekit megnyerni, Bethlen indítványát, mely a bécsi udvar titkos célzataival nem egyezett, határozottan visszaútasítá, s egy előre elkészített hűségi és hódolati nyilatkozat aláírását követelte a bizottságtól.³⁾

A nyilatkozat tartalmának lényege ez: Erdély visszatér Magyarország királyához; Leopoldot és utódait, mint magyarországi örökös királyokat (az 1687. aug. 12-én tartott pozsonyi országgyűlés I. t. cz. alapján) uraiul ismeri; a török ortalomról, összeköttetésről, adófizetésről lemond; alávetés jeléül a már előbb megszállott helyeken kívül a kővári, huszti, görgényi és brassói erősségekbe is német őriséget fogad be, s könyörög ő fölségének, hogy az ország szabadságai és a már befogadott hitvallások szabad gyakorlata ép-

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 364—366. II.

²⁾ A meghatalmazás latin szövegét I. Sylloge Tractatum. 39—40. II.

³⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 366—367. II.

ségben tartassanak, s a lothringeni herczeggel közelebb kötött balázsfalvi szerződés érvényben maradjon.¹⁾

A bizottság pár napig tanácskozva, miután Caraffa ünnepélyesen kijelenté, hogy Leopold Apafit fejedelemségében háborgatni nem fogja, továbbá midőn biztosította őket, hogy ha jogaikat részletező fölíratot készítenek, azt a főség elé terjeszti, a hűségi és alávetési nyilatkozatot Bethlen ellenzése daczára elfogadta, s 1688. máj. 9-én aláírta, megerősítetvén az a három alkotmányrészes nemzet pecsétjével.²⁾

Teleki Mihály Apafival, s jún. 1-én a fogarasi országgyűlésen a Rendek által is elfogadtatta a nyilatkozatot, kik a megerősítés után a fejedelemmel együtt letették a hódolati esküt, melylyel az önállóság kivívása lehetőségének útja teljesen be lett vágva.

Caraffa a hitlevelet Bécsbe küldötte; a mily váratlan, épen oly kellemes is volt Leopoldra nézve az eredmény, s méltán irható megbizottjának, hogy soha nem fogja roppant érdemeit elfeledni, mert azon Erdély, mely az 1686. júniusi szerződést büszkén, aláíratlanul utasította vissza, most úgyszólván ellenmondás nélkül adta meg a hódolati nyilatkozatot.³⁾

A hűségeskü letétele által Erdély a szabad alkudozás teréről leszorított, s a szebeni nyilatkozat után az önálló fejedelemség nagyszerű vívmányainak romjaiból csak folyamodvány által volt még lehetséges valamit megmentenie. A fogarasi országgyűlés el is készítette a kérvényt, s a hódolati okmány értelmében Caraffa azt Leopold kezébe juttatá.⁴⁾

Az 1688. jún. 1-én kelt, 13. pontból álló fölíratban Erdély önálló közjogainak s a szabad fejedelemválasztási jognak megerősítését, továbbá a megszálló hadak kivonását, és az évi adónak 50,000 tallér állandó összegben való megállapíttatását kéri az országgyűlés.⁵⁾

Ez arról győz meg bennünket, hogy az erdélyi Rendek közül sokan még mindig nem voltak tisztában az ország helyzetével, mert azt hitték, hogy csak szövetségest cseréltek, a többire nézve pedig

¹⁾ A nyilatkozat egész latin szövegét l. Sylloge Tractatum. 40—45. II.

²⁾ U. ott, 45. I.

³⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 368. I.

⁴⁾ U. az, u. ott, II. köt. 399. I.

⁵⁾ A kérvény egész latin szövegét l. Sylloge Tractatum. 45—49. II.

minden a régiben marad; diplomát vártak, s azon jóhiszemben ringatták magukat, hogy a boldog önálló fejedelmi kornak lesz még folytatása.

A boldogító álomból nagyon hamar keserű valóra ébredtek, mert Leopoldtól diploma helyett csak egyszerű leiratot kaptak, 1688. jun. 17-ről kelezve, melyben az ország közjogairól említés sem tétetik, hanem a szebeni hódolati nyilatkozatért megdicséri őket s buzdítja, hogy jövőben is hívek maradjanak; a többire nézve egész általánosságban azt igéri, hogy üdvös intézkedéseit a törökkel való hadjárat befejezése után szándékozik folytatni és betetőzni, s akkor majd ez iránti őszinte nézeteit közölni fogja velők.¹⁾

A fölséghez intézett folyamodványuk által a Rende az 1686. júniusi szerződéshez hasonló diploma kinyerésére törekedtek, s bár első kísérletük, mint a főlebb említett válaszból látjuk, nem sikerült, annak kiadatását tovább is kitartó buzgalommal sürgették. Három ízben újították meg ez iránti küzdelmüket, de Leopoldnak 1688. decz. 9-én s 11-én, továbbá 1689. máj. 11-én adott válaszaiban pusztá ígéreteken és üres biztatásokon kívül egyebet nem igen kaptak.²⁾

I. Apafi Mihály 1690. ápr. 15-én meghalt; halála nem maradt Erdély sorsára nézve következmények nélkül. Hasonnevű fiát utódául már 1681-ben megválasztották a Rende oly föltétel alatt, hogy 20 éves kora előtt trónra nem léphet; a Porta, mint főlebb említettük, 1684-ben elismerte őt, és megküldé számára az Athnámét s a fejedelmi jelvényeket. De a szebeni nyilatkozat által Erdély a Római császár és magyar király oltalma alá térvén, Leopold megerősítése is szükségessé vált.

A bécsi udvarral való tárgyalások ideje alatt kelt okmányok egyike sem vonta kétségbe az Apafiak fejedelemségét, s így nem minden alap nélkül azon reményt táplálták a Rende, hogy Leopold II. Apafi Mihályt a fejedelemségben megerősíti.

Bethlen Miklós a fejedelem halála alkalmából egybegyűlt országgyűlésen azon indítványt tette, hogy az ifjú (14 éves) Apafinak, mint választott fejedelemnek a Rende azonnal tegyék le a hűségi esküt, s csak utólagosan kérjék Bécsből a megerősítést. Ezen indítvánnyal szemben Teleki azon határozatot hozatta a Rendeikkel, hogy előbb értesítsék Leopoldot a fejedelem haláláról, és fiának elismertetését

¹⁾ A leiratnak latin szövegét l. Sylloge Tractatum. 49—51. ll.

²⁾ E válaszok latin szövegeit l. u. ott, 52—59. ll.

ezzel kapcsolatban kérjék; a kormány vezetése pedig az országos bizottság mellett s az ő elnöklete alatt, maradjon a fejedelmi tanács kezében, mely ekkor az Államtanács (Status Consilium) nevet vette föl.¹⁾

Az erdélyi ügy ezen körülményei mellett önként nyomul előtérbe a kérdés, hogy Erdély régi szövetségese, t. i. a Porta, miként fogadá a változott viszonyokat? A balázsfalvi szerződés által az ország elfoglalása bevégzett ténynek volt tekinthető, s fejedelme ezután alig birt nagyobb hatáskörrel, mint egy polgári biztos. Apafi szükségesnek látta mentségeit megküldeni a Portára, s követe — Sárosi által egy szerződést kötettett, melylyel a nehéz körülményekre való tekintetből az adó elengedettett az országnak.²⁾ Ez volt az utolsó eset, midőn Apafi a küldiplomatia terén fölségi jogával élt.

Apafi haláláig folytonos és nagy vereségeket szenvedett a Porta, minek következtében Erdély visszafoglalására nem gondolhatott, de azért véduri jogáról nem mondott le, s csak kedvező alkalomra várt, hogy a hűtlenül elpártolt országot megfenyíthesse.

Az 1689-ik év eseményei viszont Leopoldra nézve nem valának kedvezők, mert XIV. Lajos pár évi fegyverszünet után békét szegve, haderejének megosztására kényszeríti őt; a török hadak élére pedig nagyvezérül Köprili Musztafa állíttatván, vele az ozmán fegyverek régi dicsőségének emlékei is megújultak. E kitűnő szervező tehetséggel bíró férfiú a török hadak romjaiból egy tekintélyes hadsereget alkotván, azzal mindjárt az 1690-ik év elején több fényes diadalt arat a császári hadak fölött.

Előre látható volt, hogy nyert előnyeit fölhasználandó, Erdély megtámadását sem fogja sokáig halasztani, minek folytán Heissler tábornok a császári hadak egy részével Havasalföldről az ország védelmére sietett. Az elővigyázat nem volt fölösleges, mert a mint értesült a porta Apafi haláláról, eljátszott véduri jogának érvényesítését fegyverrel akarta megkísérelni; a magyarországi elégületlenek fejét, gr. Tököli Imrét Erdély fejedelmévé nevezte ki, tekintélyes sereget bocsátván rendelkezésére, melylyel az országot birtokába vegye, az adót pedig az új fejedelem alatt 10,000 aranyra szállította le.³⁾

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 371. l.

²⁾ U. az, u. ott, II. köt. 363. l.

³⁾ U. az, u. ott, II. köt. 371—372. ll.

Tököli támadásával elérkezett az idő, melyben Erdélynek a Római császár és magyar király iránt való hűsége próbára tétetett; de becsülettel megállotta helyét, mert annak daczára, hogy Leopold többszörös kérelmeikre sem bízósítá még az ország jogait: Teleki, mint főkapitány, az erdélyi hadakkal az ország védelmére Heissler tábornokhoz csatlakozik.

A zernyesti ütközet, melyben a védők elszántan s vitézül harcoltak, 1690. aug. 21-én Tököli teljes diadalával végződött; Heissler fogságba jutott, Teleki pedig halálával erősítette meg éveken át folytatott politikájának őszinteségét.¹⁾

A csatavesztés híre rémületbè ejté az Államtanácsot, s aug. 24-én a nagy csapásról értesítvén Leopoldot, kéri őt, ne juttassa végveszélybe az országot, hanem erősítse meg a fejedelmi árvát atyja örökségében, s az országnak megnyugtatósára adja ki az oly sokszor kért diplomát. E kérvényre, melyet Keszei vitt föl Bécsbe, már sept. 4-én megadá Leopold a választ; kegyelmesebb volt ugyan az a főlebb említetteknel, de az ország kérelmének lényegét mégis visszatúsító.²⁾

Említettük volt, hogy a diploma megszerzésében legnagyobb buzgalmat Bethlen Miklós tanusított; neki sejtelve volt, hogy az Államtanács föliratának nem lesz kellő sikere, s a válasz megérkezése előtt Erdély képviselőjeként magát Bécsbe küldeté. Sejtelve valósult, ütközben találkozott a választ hozó Keszeivel, s az elutasítás még elszántabbá tette őt arra, hogy a diploma kinyerésére minden lehető eszközt fölhasználjon.

Bécsbe érkezvén, a körülmények föllépésének kedveztek, mert azon csapások, melyek az 1690-ik év aug. és sept. havában a császári hadakat érték, engedékenyebbé tették az udvart; Bethlen élénken rajzolta a helyzet komolyságát s leplezetlenül tárta föl az udvar előtt azon elkeseredett hangulatot, mely Erdélyben akkor uralkodott.

Buzgó törekvésében hatalmasan támogatták őt Anglia, Holland, és Brandenburg bécsi követei, minek következménye lett, hogy 1690. okt. 16-án Leopold aláírta az erdélyi alkotmány-levelet, mely a «Leopoldi Diploma» név alatt ismeretes.³⁾ Nagy vívmány volt ez annak

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. II. köt. 373. l.

²⁾ A válasz latin szövegét l. Sylloge Tractatum. 59—64, ll.

³⁾ Az okmány latin szövegét l. u. ott, 65—78. ll.

daczára, hogy az ifjú Apafi Mihály megerősíttetését a fejedelmi székekben, s a fejedelmválasztási jog szentesíttetését ő sem bírta kieszközölni.

E hitlevél közzététele végett az államtanács 1691. jan 10-re országgyűlést hívott össze Fogarasba, mely azt elfogadta, s azon reményben, hogy a Diploma ünnepélyes alakban is ki fog adatni, a KK. és RR. a fölség iránti hűségi esküjököt letették, továbbá biztosok választattak s küldettek szét az országba, a kik a hűségi esküt minden arra kötelezett által letétessek.¹⁾

Ugyanezen országgyűlésen, miután a Diploma 8-ik pontja a főhivatalnokok választását a nemzet kezébe tette le, a Rende B á n f f i (Györgyöt kormányzóvá, Bethlen Gergelyt országos főkapitánnyá, Bethlen Miklóst korlátnokká és Haller Jánost kincstartóvá választották; továbbá az Államtanácsot kiegészítvén, az ifjú Apafi fejedelemsége elismertetésének kieszközlése, és a Diploma némely pontjainak módosítása végett követséget indítottak Bécsbe, melynek számára 23 pontból álló utasítást készítettek.²⁾

Ezután az Államtanács hihetőleg azon czélból, hogy a Római császár és magyar király iránt való hűségének újabb bizonyítékát adja, az országnak a török védelemről lemondása iránt nyílt parancsot bocsátott ki, melynek szövege következő:

«Magunk szoros köteleességünktől, és Édes Hazánkhoz való szeretetünktől viseltetvén, ez kibocsátot Levelünk rendiben, mindennek tudtára, és értésére adni, ez ide aláb való dolgokat, szükségesnek ítéljük; Mindeneknél az nyilván vagyon, az Isten, kinek hatalmában minden Birodalmok vadnak, és az Országokat, Tartományokat, a kinek akarja annak veti birodalma alá miképpen ez szegény Hazát is, ki másfél száz Esztendőnél tovább, a Pogány nemzetnek lévén Birodalma alatt, Római Császár, Kgl's Urunk eő Felséghe, és az egész, Kereszténységnek igaz igyü, fegyverét boldogítván, és a Pogányságnak hitit és frigyét, meg szegő vakmerőség, megakarván büntetni, edgynehány rendbeli diadalmas Harczok után, ez Hazát is, eő Felségének ugymint Magyar Ország Koronás Királynának, birodalma alá veté, és Római Császár Kgl'mes Urunk eő Felséghe is. Kgl's Protectioja alá vévén, minden Rende eő Felségéhez való álhatalos hűség mutatásokrul, magokat hittal kötelez-

¹⁾ Sylloge Tractatum. 78—84. II. A fogarasi o. gy. I. XXI. Art.

²⁾ U. ott, u. azon o. gy. XVIII. XIX. és XXI. Art.

ték. El hisszük minden bizonnyal sokan tanálkoznak ollyak, a kik mind magok, a közjával ellenkező értelemben vadnak, mind peniglen másokat külömb külömb féle hazug hírek hintegetésével, és árnyékhoz hasonló, haszontalan biztatásokkal igyekeznek el hitetni és csábítani. Hogy azért mindenek jól megéricsék és eszekben vegyék, miben legyen és álljon, ez Hazának, Isten után való megmaradása, szükség meg tudniok mit kövessenek, és cselekedéssel is mire célózzanak.

Legelsőbenis meg kel azt gondolni, hogy a Római Császár, Kgl's Urunkk eő Felségének való megesküvést, meg szegni nem szabad, mert azt mind az Isten, s mind az Király kedvezés nélkül megbünteti, és ha a Pogányokban, mint fellyeb is írók, el nem szenvedte, a hit szegést, sokkal inkább mi bennünk Keresztényekben el nem szenved; Másodszor. Nem jó senkinek is tétovázni, és kiváltképpen, a Thókölj, árnyékhoz és párához hasonló biztatásit, mint edgy bolondito maszlagot bé venni. Mert hogy a Felső Esztendőken, Magyar Országban, az ő biztatása és factioja miat, meg részegedett emberek, és annak az Hazának abbul származot veszedelmes állapotját, el halgassuk; Legyünk magunk példákká, legyen ez a szegény Haza, melyet micsoda romlásra és pusztulásra hozza, ennek Fejedelemségét tilalmas utakon és módokon vadászó gonosz szándéka, bizonyságok a miat származott pusztulások, bizonyság sok szegény Atyáinkfiainak ő általa, ez Hazából erőszakoson, és sokszori erős esküvése ellen, lőt kivitele. ez Hazánk kívül való nyomorgások külömb külömb féle módokon való elveszések, siralmas sorsok, bizonyságok legközeleb azok, a kik minden ő factioival, sok hamis hir csinálásból származot biztatásaival, meg elégedvén, édes Hazájokban vissza jöhessenek.

Minden ember gondolja jól meg azt is, már ez Hazában, az ő Felsége fegyvere mint gyűkeret vert magának, s mind megerősödött rajtunk birodalma, úgy hogy már, amaz hitegető biztatások, attul meg nem szabadithatnak, sőt inkább, ha még is többször a Tököly unalmas factioji után, indulunk, magunk vonnyuk magunkra, és e szegény Hazára a végső veszedelmet. Itéllye meg akárki, mi lesz belőlle, ha valami Koborlo eő Felsége Ellensége bé csapván ez Hazában, ha melléje állunk, édes Hazánkat edgy felől pusztittya, rontya, rabollya, praedallya, az ellenség, más felől viszont álhatatlanságunkat meglátván, az ő Felsége ez Hazában lévő fegyvere, (mely más képpen oltalmunk volna), mint hiti szegetteket talám még

nagyob hitetlenséggel kezd öldökleni, rontani, és pusztítani és midőn edgyik sem oltalmaz, hanem mindenik öldököl, ront és pusztít, végső veszedelemnél egyebet magunkra nem várhatunk.

Intünk azért mindeneket, ki ki le tet esküvésérül megemlékezésén, minden ő Felségi ellenségi ellen, visellyék úgy magokat, mint magok tulajdon ellenségek ellen, sem titkon sem nyilván, azokkal semmi correspondentiát ne tarcson senki, se írás se izenet által.

És hogy mégis Istennnek tovább való Itéletit kelletvén viselnünk, ha édes Hazánkban ő Felsege, akár mi nemű ellenségi kóborlásra bé csapnának, minden félelmes, és minden némű tekintetet félre tévén, senki az olyan kóborlokkal, edgyet ne ércsen, senki oda ne hodollyon, de sőt inkább minden emberek ellene támadgyanak, és minden képpen üldözzék, kergessék, mint nyilván való ellenségeket; semmi némű gazdálkodással, nekik lenni ne merészellyenek, hanem ki ki akár Kastélyban, akár Várban, akár Városban és egyéb erősségekben, akár Havasokban Erdőkben vonnya magát, mind halálíg fegyverrel állyon ellene, mind addig, sőt az után is, míg ez Hazában létező ő Felsege fegyvere Isten akarattyából rajtok diadalmaskodik.

Mert ugyanis ha valaki javainak megtartására czélozván, idő előtt Tökölyinek, vagy egyéb ellenségének meg hódol, igen meg csallya magát, mert sokkal nagyob romlás, nagyob veszedelem követi, és hogy ha a kóborlokk fegyverrel állot volna ellenek, maga életét ugyan megtarthatta volna, de így ha ilyen állhatatlanságban tanálatatik, az ő Felsege fegyvere, az olyan tülle el hodolt Városnak, Várnak, Kastélynak, nem kedvezvén, porrá teszi, és így nemcsak javait, pusztította el, hanem még lakosságát is fegyverre hánnya; Hasonlót várhat magának az is, a ki valamellyik erősségből, vagy Havasból, Erdőből, kijöven melléje ál, mert annak semmi képpen többé Gratia fejének nem adattatik.

Szükség azért, hogy minden Uri, s fő Rendek mi végzésünket és Dispositionkat vévén, ki ki az hová alkalmatossága mutattya, az ilyen szükségnek idején (melytől ugyan mostanság nem tarthatunk, Isten is távoztassa) vonnya magát oly helyekre, a hol ő Felsege Praesidiumatul meg erősítettet helyet tanál; Az közönségeseb Rend és Köz Nép peniglen, mentül felesebben, edgyüvé Erdőben, vagy Havasban magokat öszve vervén, és megerősítvén, oltalmazzák magokat, elhitetvén magokkal azt, hogy solha efféle kóborlók által, az ő Felsege ez Hazában megerősödött fegyvere ki nem üzetnék, és

annak alkalmatosságával senki a véték viselésétől meg nem szabadul, de sőt inkább a kőborlók elüzetvén, annál nagyobb tereh viselésben inségben és végső veszedelemben ejtik magokat az ilyen emberek. De ellenben, ha e szerint ki ki magát hűségesen viseli, és a Kőborlók által let kárával nem gondolván, az ellenségnek szíves ellensége leszen, az ellenség is ez Hazában annyira erőt nem vehet, Római Császár Kgl's Urunk eő Felsége is, álhatatosságunkat megtapasztalván, eddig való tereh viselésünket, mint igaz álhatatos híveinek megkönnyebbiti, és minden kegyelmességével elő segít.

Ezeket és ehez hasonló intéseket akarunk Kgltekk becsületes és nekünk kedves. Kgltek mostani megmustrálására rendelt Atyánkfia által értésére és tudtára adni, kinek is Kglmetékhez leendő beszédének hitelt adván, Kglteket szeretettel intjük, alkalmaztassa mindenekben, ez mi intésünkhöz magát, ne kockáztassa maga életét, Kedves Háza népét s édes Hazáját, hanem inkább letet hiti mellet és Hazája oltalmában (ha így kel lenni) mennyen inkább a tisztességes halálra dicséretesen, hogy sem magát árultatásban ejtvén, gyalázatos és irtózatot Mészárszékre kedve ellen vonattassék, és nem csak életét, hanem szerelmesit és egyéb minden javait veszedelemben hozza. Ezek után Isten Kglmetek életét megtartván; segillye minden jóra kívánnjuk.

Datum Cibiny in Congregatione Ntra Generali Die 26. Junij Anno 1691.

Consilium Status Regni Transylvaniae.¹⁾

A bécsi udvar és az erdélyi Rendeik közt folyt hosszas alkotmányharcznak vége az lett, hogy 1691. decz. 4-én ünnepélyes alakban adatott ki a Lipót-hitlevél, melyben Erdélynek a török Portától elszakadása újabban kimondatik és megerősittetik, s mely hitlevél egyzersmind annak Magyarországhoz és Ausztriához való törvényes politikai és kormányzati viszonyát szabályozza;²⁾ az ifjú Apafival pedig 1686-ban fejedelmi czímeiről és Erdélyről lemondattván Leopold, az ország alkotmányából végképen kitörle a fejedelemséget.

Mellőzöm a Tököly Imre és II. Rákóczi Ferencz harczainak rész-

¹⁾ Az Országos Levéltár erdélyi osztályában «Cista Diplomatica» című oklevélgyűjteményben A—B 153. jegy alatt levő, s csak itt fennmaradt egykoru másolattal teljesen egyező. (Pecset nem volt rajta sem helye megjelölve.) Annak nyomát, hogy e nyílt parancs fölküldetett-e Bécsbe, s mily válasz jött reá? nem találtam meg.

²⁾ A Diploma latin szövegét l. Sylloge Tractatum. 118—129. II.

etezését, melyeknek az általam tárgyalt kérdésre és korra állandó alakító hatása nem volt. Néhány későbbi mozzanatot azonban megemlítek azért, mert ezek részint kiegészítik az erdélyi török- s újabb magyar-viszony képét, részint befejezik a korszakot, s annak úgy-szólva záró köveit teszik.

Egyik az *1699. jan. 26-ki* karloviczi békekötés, melyben Erdélynek a Portával volt viszonya teljesen megszűntnek mondatik ki, s a Római császár és magyar király oltalma alá helyezését maga a török Szultán is elismeri.

Másik az *1744. Erdélyi I. törvéncsikk*, melyben a fölséges Osztrák uralkodóház oltalmának elfogadása a törvénykönyvbe vétetik föl, s a török Portához való ragaszkodást rendelő törvények eltöröltettek.

Harmadik az ugyancsak *1744. évi II. t. cz.*, melyben Erdély fejedelmválasztási joga töröltetett el, s az Osztrákház illetősége, a magyar király örökösödése e fejedelemségben szintén a törvénykönyvbe vétetett föl.

Az I. t. cikkben kijelentették a KK. és RR.: «hogyan bár azon törvények és alkotmányos úton hozott végzések önként megszűntek, melyeket Erdélyország az akkori idők viszontagságai között önfentartása végett hozott és alkotott a török Portához való viszonyáról és ennek védelméről, és pedig eltöröltettek és megsemmisítettek még akkor, midőn az ország a török Porta védelméről és hozzá való ragaszkodásáról, továbbá a szabad fejedelmválasztásról is lemondott azon szerződés értelmében, melyet lotharingiai Károly herczeggel és Caraffa tábornokkal kötött s az *1691. évi* Lipót-hitlevélnél fogva, s magát önként a fölséges Osztrákház birodalma, uralkodása és fölsősége alá adta, mely szerződések és hitlevél erejénél fogva fölséges Józsefet, az akkori nagy uralkodó törvényes örökösének s öröklési joggal uralkodó utódjának elismerte, mint ezt az ország ellenkező törvényekben sokszor ki is akarta fejezni, de rá alkalom nem volt: mostanában Erdély fejedelemsége három nemzetéből álló KK. és RR.-ei közakarattal és egyetértőleg, hűségük nagyobb bizonyosságául ama törvényeket és országos végzéseket, melyek a fölséges Osztrákház birodalmára, kormányzatára és uralkodására nézve károsak, névszerint az Appobata és Compilata Constitutiókban a fejedelem jogait, föltételeit, az ország egyesülési esküformáját, szóval ezen törvénykönyvekbe fölvett mindazon törvényeket, törvényes szo-

kásokat és eddigi gyakorlatot, melyek a török Portához való ragaszkodást bármiképpen érintik, e törvényczikk erejénél fogva eltöröltették, megszüntették, az erdélyi törvények közül kivették (ex corpore testéből), semmisnek és elavultnak határozták s kijelentették, hogy azokat, mint önként eltörölteket, a Lipót-hitlevélben megerősítettek közt s az Approbata és Compilata Constitutiók neve alatt, érteni ne kelljen.»¹⁾

A II. t. cikkben ki van fejezve: «hogy önként elfogadván az erdélyi fejedelemség a néhai főséges Lipót császár uralkodását és kormányzását, azon czélból, hogy ez által az ország KK. és RR-ei a főséges Osztrák uralkodóház öröklési joga iránti tiszteletüket és engedelmességüket örökké tartó írásos emléken hagyják hátra a késő utódokra: ezen országos t.-cikkben az erdélyi fejedelemségnek a fejedelem választására vonatkozó minden előbbi törvényeit és országos végzéseit, a fejedelmek esküformáit, úgy a fejedelmi föltételeket, nemkülönbén minden másokat, a mik ezen fejedelemség törvényei közé föl vannak véve, vagy bármiképpen hozattak és alkottattak; nemkülönbén azon szerződések, egyezkedések, hitleveleket és bármely időben kelt és készült más köziratokat, melyek a fejedelem választását, annak választása iránti jogföntartást, fejedelemajánlást, vagy annak megengedését, akár hallgatólag, akár nyilván tartalmazzák, valamint mind azon szokásokat és ez előtt fönállott gyakorlatot, melyek a szabad fejedelemválasztást és választási jogot megengedik, megállapítják és föntartják, vagy bármi szín és ürügy alatt arra vezethetnek, s a nevezett Osztrákház örökös következési jogának kárára volnának, azzal ellenkeznének: mint a közbátorságra nézve veszélyeseket, hasonlóképen megszüntették, eltörölték, megsemmisítették és az erdélyi törvények testéből kitörölték és semmit érőknek, nem irottaknak, meg nem határozottaknak, nem is tárgyaltaknak és meg nem állapítottaknak jelentették ki.»²⁾

E törvényczikkkel Erdélyország történetében egészen új korszak kezdődik, melyről már nem lehet mondani, hogy önálló fejedelemség korszaka; s éppen azért ezen kor története e munkába be nem illeszthető.

* * *

¹⁾ Articuli Novellares. Anni MDCCLIV. Art. I.

²⁾ U. ott, Art. II.

Itt előadott s nyomról nyomra vezetett vizsgálódásaimnak két célja volt; az egyik: megállapítani az időpontot s a lehető hitelességgel leírni, mint jutott az erdélyi fejedelem és Erdélyország a Porta védelme alá, és mint vonatott el attól s tért vissza a magyar korona oltalma alá? Másik célja: a létezett viszony hűbéri vagy souverain természetének megállapítása.

Az utolsó fejezetben a történeti adatok és eredmények nem mindenben újak; de nem volt szabad mellőznöm a szakértségek előtt ismertebb dolgokat sem, hogy a tárgyalás kerek egészszé váljék az átmenettel az önálló nemzeti fejedelemségből a római császári és magyar királyi korona alá, mely átmenetnek szálai már az önálló fejedelemség végén kezdődnek, s mely különben sem egy csapással ment végbe.

Azt hiszem, a lehető bizonyítékokat sikerült a kérdés mellett és ellenne fölkeresnem és előadnom, melyek talán az én felfogásomhoz basonló meggyőződést fognak másoknál is kelteni és megerősíteni.

Még csak annyit akarok megjegyezni, hogy a mint a visszatérési Nyilatkozat s arra kelt királyi leirat túlsötét színekkel festi Erdélynek a török Szövetség alatti állapotát: úgy a Nyilatkozatnak egyebekben nemzeti és alkotmányos szelleme és az 1744-iki törvény-czikknek contradicáló s Erdély alkotmányával némileg ellentétben álló tartalma kedvezőtlen benyomást fog tenni mindazokra, kik az államélet fő javának, az alkotmányos nemzeti életet és polgári szabadságot tartják.

Források.

A magyar korona teletti küzdelem a XVI. században. (Erdélyi Múzeum-egylet évkönyvei, 1861.).

Approbata et Compilata Constitutio.

Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.

Articuli Novellares.

Athenaeum 1838.

Benkő József: Transsilvania, sive magnus Transsilvaniae Principatus.

Bethlen Farkas: Historia de Rebus Transsylvanicis.

Béla király névtelen jegyzője.

Dr. J. C. Bluntschli etc.: Deutsches Staatswörterbuch.

Corpus Juris Hungarici, etc. Tyrnaviae, 1751.

Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány, Kolozsvár, 1861.

Eder ad Felmer.

Erdély különválása Magyarországtól.

Erdélyország Történetei Tára, 1845.

Dr. Érdy János: Erdély érmei, képatlaszszal.

Fejér György: Codex diplomaticus.

Forgách: Rerum Hungaricarum Sui Temporis Commentar.

A. Gentilis: De Legationibus, London, 1583.

Hugonis Grotii: De iure belli et pacis Libri tres, in quibus ius Naturae et Gentium, item iuris publici praecipue explicantur, 1625.

E. C. Grenville Murray Droits et Devoirs des envoyés diplomatiques. London, 1853.

Ferdi Hammer: Geschichte des Osmanischen Reichs.

Hatvani Mihály: Rajzok a magyar történelemből.

Horváth Mihály: Az első esztergomi érsek (Századok 1868.).

» » Magyarország történelme.

- Istvánfi Miklós*: Historia Regni Hungarici.
- Katona István*: Historia critica primorum Hungariae Ducum.
- Kemény József*: Codex Pacificationum Transsylvanicarum.
 » » Deutsche Fundgruben.
- Kerékgyártó Árpád*: Magyarország művelődésének története.
 » » Magyarország történetének kézikönyve.
- Kézai Simon Mester*: Magyar krónika.
- Kovachich*: Script. Minor.
- Kósa Zsigmond*: De publica partium Transilvanarum administratione civili atque militari sub Wayvodis, Viennae, 1816.
- Kövári László*: Erdély történelme.
 Magyar Akad. Értesítő, 1861.
 Magyarország 1849-ben és 66 után.
 Magyar Történelmi Tár.
- Ch. de Martens*: Manuel Diplomatique, Paris, 1622.
- Mikó Imre gróf*: Erdélyi Történelmi Adatok, Kolozsvárt, 1856.
- A. Miruss*, Das europäische Gesandtschaftsrecht, Leipzig, 1847.
- Moshammer*: Europ. Gesandtschaftsrecht, Landshut. 1806.
- Mutató az Országos levéltár kolozsmonostori konventi osztályához.
- Várfalvi Nagy János*: Székely Mózes (Századok, 1869.).
- Országos levéltár, erdélyi osztály Cist. Diplomatica A. jelzés alatt.
 » » a gyulafehérvári káptalani levéltárnak címjegyzéke, 1884.
- Récsi Emil*: Magyarország közjoga, bővítve és rendezve Dr. Löw Tóbiás által.
- Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák Történelmi maradványai.
 Kiadta: *Szilágyi Sándor*.
- Salamon Ferencz*: Magyarország a Török Hódítás korában.
 Siebenbürgische Rechtsgeschichte, Hermannstadt, 1867—68.
- Szabó Károly*: A magyar vezérek kora.
 » » Erdély a vezérek korában (Erdélyi Múzeum Almanachja, 1857.).
- Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században.
 » » A magyar történelemhez.
 » » Erdély és a Porta.
 » » Magyarország története.
- Carolus Szász*: Sylloge Tractatum.

Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben.

» » Erdélyi országgyűlési emlékek.

» » Erdélyország története.

Török-Magyarkori Állam-Okmánytár.

Uj Magyar Múzeum, 1855.

Ladislau Vajda: Synopsis Historiae Juris Transsylvanici, Claudio-poli, 1826.

•Verfassung des Grossfürstenthums Siebenbürgen, Wien, 1844.

Virág Benedek: Magyar Századok.

A. de Wicquefort, L'ambassadeur et ses fonctions, Köln, 1679, 1690.
Haag, 1680., 1682.

Zermegh Fános: Historia Rerum Gestarum inter Ferdinandum et Joannem Ungariae Reges usque ad ipsius Joannis obitum.

Név- és Tárgymutató.

* A csillagos számok azokat a lapokat mutatják, melyeken az illető tárgyról bővebben van szó.

- Ahmed szultán (I.)** 66, 72, 74, 76, 99
Ali basa 27, 30, 50, 57, 72, 105, 164
Amhát csausz 21, 61, 93
Apafi György 82, 110
 „ **Mihály (I.)** 27, 30, 36, 42, 43, 47, 50, 52, 56, 57, 60, 62, 72, 79, 84, 87, 115, 126, 129, 137, 180, 188, 199
 „ „ **(II.)** 115, 199
Apor István 197
Approbata és Compilata Constitu-
 tiók 161
Aszalay Mátyás 65
Athname 90, 138*, 182, 184
Államtanács (Status Consilium) 200
Árpád 4*

Balassa Bálint 164*
 „ **János** 164
Balogh Ferencz 74, 81, 123, 128
Borbély György 165
Barcsai Ákos 25, 27, 28, 36, 42, 47, 52, 55, 57, 60, 62, 70, 71, 79, 180, 188, 190
Bánffi György 202
 „ **Boldizsár** 32, 53
Básta 66
Báthori Boldizsár 53
 „ **Endre** 24, 33, 39, 46, 49, 51, 54, 59, 64
 Báthori Gábor 24, 27, 34, 39, 46, 47, 48, 49, 54, 68, 75, 105, 128, 135, 140, 150, 170, 177
 „ **István** 18, 20, 22, 24, 28, 31, 32, 39, 43, 47, 49, 51, 56, 61, 63, 64, 67, 74, 80, 81, 93, 123, 127, 135, 148, 164, 172, 186
 „ **Kristóf** 21, 24, 28, 31, 42, 45, 49, 51, 56, 58, 61, 64, 74, 96, 123, 127, 135, 172
 „ **Zsigmond** 24, 28, 31, 32, 33, 37, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 56, 58, 59, 61, 64, 65, 67, 74, 79, 97, 135, 148, 169, 174
Bedeus József 122
Rektás basa 66
Bethlen Farkas 44, 45, 46, 47
 „ **Gábor (fejedelem)** 3, 24, 34, 37, 40, 44, 47, 51, 55, 59, 66, 69, 75, 77, 82, 84, 101, 107, 109, 129, 135, 141, 151*, 178
 „ **Gábor, (főkövet)** 105
 „ **Gergely** 202
 „ **István** 24, 34, 42, 45, 50, 55, 56, 59, 107, 111, 179
 „ **Miklós** 197, 202
Békés Gáspár 18, 20, 94, 123, 164

- Réldi Pál 164
 Bocskai Erzsébet 173
 „ István 3, 26, 29, 30, 33, 41, 43, 46, 47, 48, 51, 54, 56, 59, 61, 65, 66, 67, 68, 72, 75, 99, 100, 114, 128, 135, 138, 149, 176
 Borsos Tamás 110
 Brandenburgi Katalin 24, 34, 37, 43, 45, 46, 51, 55, 60, 62, 69, 110, 129, 136, 178
 Brutus 14
 Buday Ferencz 65
 Cambray (követ) 123
 Caraffa 196
 Constantin (Porph.) 8
 Csáky Mihály 123
 D'Aube Vilmos 123
 Daczó János 124
 Dániel Ferencz 44
 Dósa Elek 122
 Dunod Antid 192
 „Erdélyi ház“ 132
 Erdélyi István 107
 Erdélyi Sebestyén 123
 Ferdinand (I.) 123, 147, 185
 „ (III.) 153
 „ (osztr. főherceg) 13, 15
 Ferodon aga 81
 Forgács 31
 Forró János 64
 Frater György 15
 Gálffy János 52, 53
 Gávay Miklós 65
 Gergely pápa (XIII.) 175
 Géza fejedelem 5
 Giczey János 53
 Gizella 6
 Gruja Péter 74
 Gyula (I.) 11
 „ (II.) 7, 11, 12
 Gyulafi László 43, 197
 Gyulai Mihály 81, 123
 Hagymás Kristóf 43, 61, 123
 Haller Gábor 44, 45, 52, 164
 „ István 34, 55
 „ János 202
 Halul bég 94
 Harka 7
 Heissler 200
 Henrik bajor Herczeg (II.) 6
 Herczeg 12
 Hermann Lukács 30
 Homonnai Bálint 50, 51, 72, 105
 Horváth Mihály 10
 Huet Albert 53
 Huszain bég 56, 61, 65
 Ibrahim khán 77
 István kivály (Szent) 4, 5*
 Istvánffy Miklós 14, 61
 Izabella 14, 37, 73, 123, 135, 147, 170
 János Zsigmond 4, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 63, 73, 91, 92, 94, 123, 124*, 135, 148, 157, 171

- Kamuthy István** 76, 83
Kapitiha 132
Kara Musztafa 191
Kassay István 35
Károly (lothringeni) 194
 „ svéd király (X) 154
Károlyi Zsuzsánna 178
Kegat-Emini 94
Kemény János 25, 27, 30, 35, 36,
 42, 45, 47, 50, 55, 71, 79,
 114, 129, 137, 180, 188, 190
 „ Simon 36, 41
Kendi Rándor 32, 52, 53, 93, 123
Keszei 201
Kékedy György 100
 „ Zsigmond 50
Kollát István 100
Koppány (Somogyi vezér) 5, 11
Kornis Zsigmond 51
Köprüli Ahmed 126
Köprili Mehemed nagyvezér 27
 „ Musztafa 200
Kőrösy István 66, 77
Kőváry László 10
Kresovith János 66

Lajos (XIV) 118, 200
Lalla Mohamed 66
Laszky Jeromos 91, 147
Legatus 118, 132*
Leopoldi Diploma 201
Liber Regius 167*
Lipót (I) 154, 190
Liszth János 43
Lutsch János 44

Magyar Ogli 57
Mabomed (III) 25
 „ nagyvezér 26, 30

Martines 123
Mayláth István 164
Mária királyné 37
Mátyás (Corvin) 118
 „ (II) 109, 149, 150, 151, 169,
 186
Mehemed basa 101
Mehemet aga 96, 107
 „ szerdár 66
 „ szultán 79
Mikola János 55
Mikó Ferencz 128, 165
 „ Imre gróf 3
Miksa 16, 18, 20, 21, 22, 61, 63,
 93, 148, 186
Mogila Jeremiás 61
 „ Moribunda Transilvania ad pedes
 SS. Imperatoris projecta“(Beth-
 len Miklós) 197
Murád basa 82
 „ szultán 74, 75
 „ tolmács 94
Murát (III) 94
Murteza basa 111
Musztafa basa 61, 65, 104

Nagy Albert 66
 „ Máté 64, 124
Náprágyi Demeter 41
Névtelen jegyző 7*
Nizowszky Szaniszló 123
Nuntius 118

Orator 132
Orbai Miklós 123
Ottó (III) 6
Óváry István 65
Öttinger 133
Ötvös Ágoston 111

- Pesti Ferencz** 61
Petki János 26
Petrovich Péter 164
Pezzen János 61, 100
Pogrányi Demeter 61, 67
Prépostvári 45

Rabutin 133
Radák András 48
Radul 66
Rác Péter 64
Rákóczy Ferencz (ifj.) 25, 35, 43, 44, 56, 70, 129, 136
 „ György (I) 3, 25, 29, 34, 41, 45, 48, 50, 55, 69, 76, 83, 84, 111, 127, 129, 136, 143, 153, 154, 165, 179, 183, 188
 „ György (II) 25, 27, 28, 35, 36, 42, 47, 50, 51, 55, 56, 60, 62, 70, 71, 77, 78, 80, 113, 129, 136, 154, 179, 188, 189
 „ Zsigmond 24, 33, 43, 44, 46, 50, 51, 54, 61, 68, 72, 75, 104, 135, 176
 „Regalisták“ 157
Residens 118, 130*, 132
Récsi Emil 122
Rhédei Ferencz 25, 28, 35, 36, 37 40, 41, 44, 50, 51, 56, 60, 79 114, 189
Rozsnyai Dávid 84, 126, 133, 164
Rudolf 32, 40, 56, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 148, 170, 186
Rueber 43

Sarolta 7
Sándor Pál 131
Sárosi János 80

Scherffenberg 193
Schuller Frigyes 122
Scultéti 51
Sennyei Fongrácz 39, 51
Serédi Isván 76, 77
Siger János 64
Sobiesky János 191
Szabó János 66
 „ Károly 8*
Szalay László 9, 146
Szalánczy István 78
 „ László 97
Szelim 17, 80
Székely Mózes 25, 33, 44, 49, 52, 56, 59, 66, 74, 99, 135, 165, 175
Szilágyi Sándor 10, 13, 111, 164
Szilvási Bálint 83, 130
Szkender basa 27, 37, 57, 59, 75, 107
Szokoli Mehemed 164
Szolimán (I) 185
 „ (II) 15, 16, 17, 19, 20, 73, 75, 76, 90, 147
Szólás-szabadság 159
Szuhai 41, 61
Stahrenberg Guidó gróf 191
Sylvester pápa (II) 6

Taksony 11
Teleky Mihály 190, 197
Testamentomos urak 19*
Teuffenbach 61
Tihó 10
Toldy István 65
Torma Kristóf 65
Töhötöm 5*
Tököly Imre gróf 200

Ugchovit Farkas 124

Vajda (erdélyi) 12

Vajda László 122

Verancsics Antal 91

Veteráni tábornok 194

Vérszerződés (etelközi) 11

Zápolyi János 13*, 20, 73, 90, 147

Zermegh János 14

Zoltán 7

Zsigmond lengyel király (III) 186

Zsitvatoroki béke 67, 68.

TARTALOM.

	Lap.
I. Tárgy és cél	3
II. Erdély önállósága az Árpádok korában	4
III. Erdély önállósága a XVI—XVII. században	12
IV. Erdélynek első szabadon választott fejedelme	19
V. Az erdélyi fejedelemválasztás törvényes alakja és föltételei	23
a) <i>A fejedelemnek törvényszerűleg egybe hívott egyetemes, vagy részletes, olykor tábori országgyűlésen, szabadon kellett megválasztatnia</i>	"
b) <i>A fejedelemválasztás joga a Magyar, Székely és Szász államalkotó nemzetek, vagy azok képviselőinek joga volt.</i>	28
c) <i>A választási föltételekre az új fejedelemnek esküt kellett tenni; a föltételek és eskü formájának megállapítása az országgyűlés jogkörébe tartozott</i>	31
d) <i>Az új fejedelem hűségére a jelenlevők azonnal, a távol- levők e végre hirdetett kögyűléseken esküt tettek</i>	38
e) <i>A fejedelemválasztás módja</i>	43
f) <i>A fejedelemválasztás más körülményei</i>	48
1.) Az ünnepélyes fogadtatás	49
2.) Beiktatási ünnepély	52
3.) A Porta által köldött fejedelmi jelvények átadása	56
4.) Katonaság jelenléte a választások alkalmával	58
5.) Külföldi követségek jelenléte a fejedelemválasztó országgyűlése- ken, vagy beiktatási ünnepélyen	60
VI. Szükséges volt-e a Porta és a Római Császár, mint magyar király általi megerősíttetés?	63
VII. A Porta és a Római Császár mint magyar király által történt megerősítésnek alakiságai	88

VIII. A fejedelem követküldési és állandó követtartási joga a bécsi és konstantinápolyi udvarnál, s azoknak hasonló joga a fejedelem udvaránál.	
Más udvarok követségei	116
a) Követküldési jog, általánosan tekintve	»
b) A követküldésnek rövid történeti áttekintése	118
c) Kinek volt követküldési joga?	»
d) A magyar király követküldési joga fölségi jog	119
e) Az erdélyi fejedelem követküldési joga szintén fölségi jog, a nemzettel megosztva, s törvények és szerződések által körülírva	122
f) A fejedelmi követek (Residens, Kapitihá) járandósága a a török Portán	130
g) Követek, követségek száma, lakása, tolmácsok, török dedkok.	132
IX. Szövetségjog, hadviselés és békekötés joga	135
a) Erdély codificált törvénykönyvében levő, ide vonatkozó intézkedések.	»
b) Az Athnámék ide vonatkozó intézkedései	138
c) E szövetség és frigy jogi természete, s nemzetközi jogkövetkezménye	145
d) Az erdélyi fejedelmek szerződései, hadviselése, szövetség-és békekötései.	146
X. Sarkalatos fölségi jog a belügyi kormányzatban, a törvényhozás függetlensége	156
XI. Belügyi fölségi jogok: a kormányzás és igazgatszolgáltatás függetlensége; adományozási jog	162
XII. A fejedelem pénzveretési fölségjoga	168
XIII. Eredmények és a kérdés kritikája	182
XIV. Erdély és a Porta közötti viszony fölbomlása, s az országnak visszatérése a magyar korona oltalma alá	188
Források	209
Név- és tárgymutató	213